

प्रतापरुद्रनाटकलक्षणप्रारंभः

✓
108
15 ✓

श्रीगणेशायनमः॥ विद्याकैरवकौमुदीं श्रुतिशिरःसीमंतमुक्तामणिंदारादपद्मसुवस्त्रिलोकजननीं वंदे गिरां देव
 तां॥ यस्यादाब्जानमस्तु यास्तु हृतिनां सारस्वतप्रक्रियावीजं न्यासस्तु बोधवतिकवितानामैकजीवातवः॥ पूर्वभ्यो
 भ्यामहादिभ्यः सादरं विहितं जलिः॥ वक्ष्ये सम्यगलंकारशास्त्रसर्वस्वसंग्रहं॥ चिरेण चरिताथोक्तकाव्यालंका
 रसंग्रहः॥ प्रतापतट्टदेवस्य कीर्तिर्येन प्रकाश्यते॥ रसप्रधानाशब्दार्थगुणालंकारवृत्तयः॥ रीतयश्चेति
 शास्त्रेस्मिन् प्रमेयकाव्यपद्विः॥ यद्यप्यसौ प्रबन्धेषु प्राचांसासु निरूपिता॥ एतस्याः सदृशं किंतु नोदाहरण
 मादृतं॥ पुष्पश्लोकस्य चरितमुदाहरणमर्हति॥ नकुम्भिदृशः पूर्वः प्रबंधाभरणं कृतं॥ प्रबंधानां प्रबंध
 णां मयि कीर्तिप्रतिष्ठयोः॥ मूलविषयभूतस्य नेतुगुणनिरूपणं॥ यथारामगुणवर्णनं रामायणवल्मीकजन्म
 नोः॥ महाप्रतिष्ठाकारणं महापुरुषवर्णनं हि श्रेयस्करी प्रबन्धस्थितिः॥ यथा वेदशास्त्रपुराणादिर्हितप्राप्तिर
 हितनिवृत्तिश्च॥ तथा सदाश्रयाकाव्यादपि॥ इयानुविशेषः काव्ये कर्तव्यताधीः सरसान्यत्र न तथा॥ यदेदा
 त्प्रसुसम्मिता बाधिगतं द्वाब्दप्रधानाश्चिरं यश्चाथ प्रजापतपुराणवचनादिषु सुहृत्सम्मितात्॥ कान्तासं
 मितया यया सरसतामायाद्यकाव्यभ्रिया कर्तव्ये कुतुकी बुधो विरचितां तस्यै स्पृहां कुर्महे॥ अतः काव्यदृ
 ष्टादृष्टलज्जनकतया बभूव युक्तं॥ तथा चोक्तं काव्यप्रकाशे॥ काव्यं यदासेधं कृते व्यवहारविदेशेति रसतये॥
 सद्यश्च सर्वत्र निवृत्तये कान्तासंमिततयोपदेशयुजे॥ प्रसिद्धं चैतन्महाप्रबंधेषु॥ परिवर्द्धविष्णोः संभाव
 इत्यसौ विसर्पति गुणाः॥ सुबद्धसुपुरुषचरितं विवृतं न हरेति कंवालापा॥ परिवर्द्धते विज्ञानं संभाव्यते य
 शो विसर्पति गुणाः॥ श्रूयते सुपुरुषमन इति शेषः॥ यत्र पुनरुत्तमचरितं निबध्यते तत्पुरे स्याज्जमेव॥
 तन्मूला च श्रुतिस्मृतिः॥ काव्यालापांश्च वर्जयेदिति॥ न केवलं कर्मजातस्यायं पंथाः॥ शास्त्रजातस्यापि

चरितं किंतु न हरेति काव्यालापाः ३

महान् लोकादरः॥ यथा वैशेविकादेशीश्वरप्रतिष्ठापकृतया जगत्सूज्यता॥ महाभारतादीनामपि॥ महापुरुषगु
णवर्णनापरतया विस्वातिशयित्वं किमत्र बहुना वेदता अपि ब्रह्मप्रतिपादकृतयेव परमुत्तुष्यते॥ अथातो
धर्मजिज्ञासेत्युपक्रममाणेन सूत्रेण तां महर्षिणापि पुरुषाभितस्य गुणाश्चैष्यधर्मस्य जिज्ञासादसाम
२४ हापुरुषवर्णनेन शास्त्रप्राणा इत्युक्तं॥ तत्तन्यायनिरूपणापरस्यापि प्रबंधराशौ तर्हि हापुरुषवर्णनं
महिम्नः परमामोदप्रतप्त्रप्रतापरुद्रस्य गुणानुपुण्यानाभिर्यनिर्मितः॥ अलंकारप्रबंधोयं सतां कृणो
त्सु वेस्तुवः॥ काकतीयनरेन्द्रस्य यशोभूषयितुं दृता॥ विद्यानाथहृतिश्चैयं स्वयं तेन विप्रव्यते॥ स्रष्टेव प्र
तोपाद्यमहिम्ना प्रबंधमहती॥ तदुक्तं प्राचानामहेन॥ उपभोक्तव्यमाहात्म्या दुज्वलाकाव्यसंपदिति
प्रतिपादितश्चेद्वदेन॥ गुणालंकारचारुत्वेयुक्तमय्यधिकोज्वलं॥ काव्यमाभ्यस्य संपस्या मेरुणे वामरदु
मइति॥ रुद्रसदृशेनापि कथितं॥ उदारचरितनिबन्धनो बभूव प्रसिद्धेति॥ प्रपंचितं साहित्यमोमांसाया॥
नायकगुणाग्रधितास्तुतिस्त्रजस्तु हृतिनामा कल्पमाकल्पयतीति॥ दुष्पुनोदं॥ आदिराज्यशोबिंब
मादर्शप्राङ्मुख्यं॥ तेषामसंनिधानेपि स्वयंपश्यन् न पश्यति॥ निरुतंच सोऽजराजेना॥ कवेरुपि वास्तु ७४
तिर्विबुल्लुणावतंसकेति॥ नायकोयद्विज्ञायेत लोकोत्तरगुणाश्रयः॥ तत्रैव तैनायकगुणाः॥ महा
कुलीनतोज्वल्यं महासाग्यमुदारता॥ तेजस्विताविदग्धत्वं धार्मिकत्वादयो मताः॥ पूर्वशास्त्रानुसारेण
कतिचिक्थिता मया॥ प्रतापरुद्रदेवस्य गुणावातां मे चामगेचराः॥ अथेषां स्वरूपमुदाहरणं च॥ महा
कुलीनतानामकुले महतिसंभवः॥ यथा॥ तादृकमध्यमलोकसाग्यविप्रवैरिंदारिचंदारकेः स्तौण्यां क्रौडितु

मिषुभिश्चिरतरं संप्रार्थितः पद्मपुत्रः अत्यर्कदुःकुलप्रवाशस्ति न स दंकाकनीयान्वयंतास्मिन्संप्रति वीरत इव
 बाजागर्तिलस्योपतिः ॥ अथो ज्वलं रूपसंपन्नदेहत्वमोजल्पपरिकीर्यते यथा ॥ मुरारे र्यः पूर्वजलनिधि
 सुताया मुदपवन्महादेवाज्जातः स पुनरुवनी भट्टुहितरि ॥ वपुष्मान्न कामोयजयति जगती माग्यविभवैः
 प्रतापश्रीरुदः स्वयमिति मनीषा मागदुःश ॥ अथ महाभाग्यं ॥ विश्वं सराधिपत्यं तु तन्महाभाग्यमुच्यते ॥ य
 था ॥ सेवानम्रनरेन्द्रमोलिविलसद्गुणान्मुनीराजितं राज्यं श्रीप्रथमावतारपदवीमारुह्यसिंहासनं ॥ स्वर्णी
 दिव्यं तिविक्रमैरनुपमै प्रत्यर्च्य पृथ्वीपतिस्थे मोक्षं च न जां विवेकुणनिधिः श्रीवीररुद्रोदयः ॥ अथोदयः ॥
 यदि प्राणानतादित्यमोदयं तन्निगद्यते यथा ॥ वदान्यो ना न्योस्ति त्रिजगलिसमो रुद्रनृपतेर्गुणश्रेणी
 श्लाघार्थिहितहरिदोशानयशस्तः ॥ समंता दुद्रुतैर्द्विदमंगधैः सुरभयः क्रियंते प्राक्पण्डुवः ॥ अथ
 तजस्विना ॥ जगत्सुकाशकलेयन्ते जस्वितुं तदुच्यते ॥ सदा ते जोमानोः स्फुरति जयिनः काकति ॥ सोर
 रिष्मा भूत्वा तां चिबुरैर्मिराहं ब्रूति मुषि ॥ प्रकृष्टो व्यसति सर्वति जरुदा म त म सामस्यं पदुपानामव
 धिगिरिपश्चात्यदृषदां ॥ विदग्धता ॥ ब्रह्मवस्तुपुत्रानुर्यं वैदग्ध्यं परिकीर्यते ॥ यथा ॥ चानुर्यं क्रिमुवण्यं
 ते गुणनिधे श्रीवीररुद्रप्रभो र्यत्रान्योन्यविरुद्धयोरपि महदाणी ॥ श्रयो राज्ञं वं ॥ किं वाभ्यां सदृशोप
 चारललितान्तनादृशोतुल्यैर्निःसापत्यमिमां सुवसन्तपतिर्धनेदिशं जित्वरः ॥ अथ धार्मिकत्वं ॥ ध
 र्मेकायत्तवृत्तिबंधार्मिकत्वं मुदीर्यते ॥ यथा ॥ परिहासेप्यनोचि त्यस्वप्नेप्यन्यवदकृपां ॥ शत्रावप्यगु
 णाशेषं काकति नम्रव्यते ॥ अदिशब्दमतिमत्त्वं पादिसादयः ॥ तन्महानिहिमहिमत्त्वं स्याद्यापुनर्देवता

इ

यविजुनम
 तिगयत

२

गो
क

मता॥ कौडाल्यो सीतप्रथमजननी देवकी च द्वितीया विश्वेश्वरी माता तदनुमहिता नु मुडा वात्तलीया॥ यस्त्रेतायां रघुपतिर
भूदापरे शोरीरासीत् तत्रातुं सोपि संजयति कलौ वीरसुतावतारः॥ इति गरुडध्वजालकतया महामहिमनोक्ता॥ अथ पा
दित्यं॥ सर्वविद्याधिकृत्य स्यात्पि सन्तदुदाहृतं॥ यथा गोष्ठीभिर्परितोषयन् बुधजनान् षडदशनीसीतान् सस्य
स्वतमार्गदर्शनचतैः सूक्तैः कवीन्द्रप्राणयशः॥ संगीतोपनिषद्दृश्यपिशुनेरातोद्योग्यक्रमेण नृसंसदि वेत्ति
कानूविहरतेश्रीवीररुद्रो नृपः॥ अथ नायकगुणनिरूपणान्तरे नायकस्वरूपं निरूप्यते॥ यथाः प्रतापः सगो
धर्मकामार्थतत्परः॥ धुरंधरो गुणाढ्यश्च नायकं परिकीर्तितः॥ यथाः प्रताप्यां सुतगलेयथा॥ धर्मलंबसमु
द्रितं त्रिभुवनस्यैकानपत्राश्रयं धत्ते काकतिवीररुद्रो नृपते स्फारं यशोमंडलं॥ छाये वास्य न सख्यलीकवल्लय
श्यामेयमालोते तन्मन्यनिपतप्रतापतपनस्तस्योपरि शोतते॥ धर्मकामार्थपरत्वं॥ धर्मार्थद्वयपूर्णवीरयोधि
मद्वस्थितः॥ कामस्ताविवत्ते काम इव रुद्रनरे श्वरे॥ धुरीणा तायथा॥ गायत्रीरनुमोदते निजवधूं श्वेषः शिरः कं
पने लिलेष्ठां प्राणयते द्युक् उपपतिर्वसस्थली दशनाम्॥ दिग्गगांश्च कुरेणुकाश्च मपाकुर्वन्त्यनुव
ज्यया दोष्ठाकाकतिवीररुद्रो नृपतौ विश्वभरं विभ्रति॥ गुणाढ्यत्वं यथा॥ मुखे सहस्रं पुष्पं वेदोत्करे
सहस्रेण लिखेद्विस्वान्॥ नेत्रैः सहस्रेण हरिश्च पश्येत्स्थाने गुणान् काकतिवीरमनु॥ अथ नायकवि
शेषानिरूप्यते॥ उदात्तोऽदलश्चैवललितः शान्त इत्यपि॥ वीरपूर्व इमे पूर्वश्च तपो नायका स्मृताः॥ त
त्र सर्वरससाधारणं च तारो नायकाः॥ वीरो दान्त वीरो दत वीर ललित वीर शान्तः॥ एषां स्वरूपमु
दाहरणं च॥ महासहोतिगभीरः वृषावानविकथ्यनः॥ प्रतापरुद्रवत् वीरो दान्तः ससंमतः॥ यथा

धि
सु

स्वेगा

चैव

संदिग्धेन पया दुष्टमण्डलं नृपतिसिः पुनः शौर्यं श्री प्रविशंति विनिमयनं फलं ज्ञाते वंदिषु ॥ आकारा
न सुखशेष हर्षयिषु नाचक्रेण धत्ते मना कुत्रै लोकातिशयास्तु कर्ति विभव श्री वीररुद्रो नृपः ॥ दर्पमहस
र्षं विष्टुं चंद्रवृत्तिर्विकृत्य नः ॥ मायावी सुलभ क्रोधः सधीरोद्धत उच्यते ॥ रेरे गुज्जज्जरोसि समरे
लं पाकं किं पसेव गत्वा सिक्किं मुधा बलरजः काणो सिक्किं को कुपा ॥ दूषण प्राणपरायणो भव महा राष्ट्रापरा
ष्ट्रास्य नीया दुरो वयमिच्छीन् परिषवं स्याद्भ्रमा भूद्रता ॥ ॥ अत्र नृपानां वीरोदात्तत्वं ॥ ॥ निश्चितो धी
रे ललितः कूलासक्तः सुखे कृभः ॥ यथा ॥ शौर्योष्मानिरवग्रहः प्रतिनृपाः सर्वेपि नम्रीकृताः पाति प्रस
मुपैति मुरियमयं नाथः स्वयं भूः शिवः ॥ वीरोपयुवराज एष महति श्री वीररुद्रो धुरं सर्वमित्यनुमोद
ते प्रतिकूलं श्रीकाकती दोविभुः ॥ धीरः शांतः प्रसन्नात्मा धीरशक्तो दिजदिक् ॥ यथा ॥ वीररुद्रो नृपा
लरत्नमभितः प्राप्नोदयं मोदते संख्यावद्गुण एष पूषणमिव प्रसन्नमनुजकरः ॥ उन्मीलकुमलमविहा
रवसतिर्भूत्वा विहारेर्निजैर्विश्वानोदमुदं च यन्न विरतं दोषावसानो ह्युक् ॥ अत्र विप्राणां धीरशक्तं
त्वं ॥ अथ भृंगारसविषयाश्चत्वारो नायकाः ॥ अनुकूलो दक्षिणश्च शठो द्युष्ट इति स्मृताः ॥ एषास्व
रूपमुदाहरणं ॥ तत्र एकाय तो नुकूलः स्यात् ॥ एकस्यां नायिकायां विशेषानुरागो नुकूलनायकः ॥ य
था ॥ किन्नामाचरितं तपस्सखिषु वायस्याः पतिर्गौर्यते वीररुद्रो नृपः दूतस्तु चरितं तस्यां प्रियाया
तवा ॥ जानेमानिनिमाविधीदपुरतः प्रख्याप्यरीणां स्थिरा चारुनाकर मेखलां च यिसमा सत्वं वि
धास्ये नृपं ॥ अत्र प्रज्ञापक इत्येवोप्या विशेषानुरागो व्यज्यते ॥ येन वध्वा स्थिरारुनाकर मेखलेति

स्नेहप्रख्यापनं क्रियते ॥ नुल्योने कत्र दक्षिणः ॥ अनेका सुनायिका सुवेषम्ये सस्नेहानुवर्तो दक्षिण नायकः ॥
यथा ॥ निर्मोलेन निर्मात्रता नरकलाके लोपुकाचिन्मया सांतयेन विलोकनेन हृदयं कस्ये चिदाविस्मृतं ॥ कस्यचि
त्प्रहितः प्रसाधनविधिर्दनीकुरेण वृवागन्नास्मीत्यनुचिं तये वनपतेरासीत्प्रभातान्निशा ॥ यथा च ॥ वाणी
मुखेन चेत्तास्यां श्रियं दोषा च मेदिनी ॥ मानयननुल्यतो धत्ते तासु रुद्रनेश्वरः ॥ व्यक्तायराधे गतभीः सुधृ
ष्ट इति कथ्यते ॥ राज्यश्रीपरिभोगशसिभवतः संयोगमा लो क्यते कस्तत्राविनयोस्तिसाहसमि दंतन्नाम
मय्यर्प्यते ॥ जानेलांबदुवल्लसं किमपरं वदुव्यमल्या वयंतस्यां प्रेम तवाधिकं वसुमती यन्नाम किं ज
ल्पिते ॥ गूढविप्रियकूटः ॥ नायिका मात्रविदितविप्रियकारी शतनायकः ॥ यथा ॥ दृष्ट्वापश्यसि केवलं नम
नसा वाचोप्रियं भाषसे नोपावेन भुजांतरं प्रकटयस्य ग्रेण चान्यंतरं ॥ जातं कावृतिनाथस्तव परंप्रा
णेश्वरी ध्यायतो मादृशेषु विडंबने वतदलं व्यर्थं वहिस्तु भ्रमे ॥ अत्र तत्तन्नायकपरतया कावृतीश्वरा
णामुदाहरणेन वीररुद्रस्यैव वर्णनं ॥ एषा नायकानुकूलनेपीव मर्दकविटचेटविदूषकाः सहायाः ॥ किं
चिदनः पीवमर्दकविदो विटः स्मृतः ॥ संधानकुशलम्रेटो हास्यकारी विदूषकः ॥ स्पष्टमेवामुदाहरणं ॥
अथोष्टविधाः शृंगार नायिकाः ॥ स्वाधीनपति का चैव तथा वासकसाजिका ॥ विरहोत्कंठिता चैव विप्रल
ब्धा च स्वारीडता ॥ कलहांतरिता चैव तथा प्रोषितमर्तका ॥ तथा भसारिका चेति क्रमाद्व्युत्पन्नमुच्यते ॥
प्रियोपललितानि संस्वाधीनपति कामता ॥ यथा ॥ प्रियां सर्वां सहांते स्नेहि शोषे रूपलालयन् ॥ प्रता
परुद्रनृपतिः प्रतिक्षणमवेक्ष्यते ॥ प्रियागमनवेलायां मंडयंती मुहुर्मुहुः ॥ क्लिष्टं तथा स्नानं सा

स्याद्वासकसज्जिका॥ स्वतेजसापरिस्फुर्य प्रधानागारमुत्तया॥ क्रियाभिषेकवेलायां वीरुदः प्रतीक्षते॥ चिरायस्य
 धिक्कांते विरहोत्तुं वितो नमना॥ यथा॥ नशकान्यातादृक् गुणपरिमले रुदन्तपतौ कथावागोष्ठा स्येचिरय
 तिसखिभिर्न सुलभः॥ समानेन कांतं प्रजमदनव द्वा जेलिरणं यतो विश्वग्रीवः किरतिद्विरणं तस्मि
 यस्सखः कुचिर्न संकेतना वेषद धितेनाथ वंचिता॥ स्मरां तोविप्रलब्धेति कला विद्धिः प्रकीर्त्यते॥ गुणग्रे
 सखिका प्रियागमकथाप्राप्तो निशेधः परं संवेतालयमोक्षसेमममुधा जाता मुभिः पंकिलः॥ यद्द्वारुद
 नरेश्वरे प्रियतमे राज्य भ्रियो वल्लभे सारस्यादिति नायके कृतपदा प्रायो वयं वंचिताः॥ नोयान्यत्र नि
 शं प्रातरागते प्राणा वल्लभे॥ अन्यसंभोगचित्ते स्तुकापितास्वदित्तमना॥ यथा॥ रात्रिषामेव त्रयपरि
 मिता वल्लभांस्ते सहस्रं मार्गसंख्या मम गृहमपि ज्ञातरेवागतोसि॥ किंकर्तव्यं वदन्तपतिभिः कीदृशनीया
 हि सर्वाः कोवा दोषस्तव पुनरहं काममाया प्रयित्री॥ कोपाका लंपराभयं पश्चात्तापसमन्विता॥ कूल
 हंत रितानाम सूरिभिः परीकीर्तिताः॥ यथा॥ तत्र प्रातर्न अणुसुतोपि जो म्म एहिज अरो सकलसेन॥
 अंतरिक्षाणि हि मुनि आराधंति विघ्नखवे अणं सहस्रं॥ तदा तथा शानय नृप्रियस्यया हृदरोषकलुष
 णा॥ अवधिरितो न शानुं राजेति वियोगवेदनां सहस्रं॥ देशांतरगते का न्तोखिन्ना प्रोक्षितमनका॥
 यथा॥ त्रैलोक्यप्रथमान कीर्तिमहत् श्रीवीररुद्र प्रभोस्ते वाध विरय सुका कतिपु रेभ्येषु तशोधि
 तः॥ दारासकदिशो नयंति दिवसान् व्युष्टाशया चक्षुषास्तद्व्यान प्रतिबद्धसां इ पुलक व्याकीर्णका
 मेषवः॥ कांताभिसरणोद्युक्ता स्मरां तो साभिसारिका॥ संभ्रमे रलमल्पज्ञे प्रेयानस्तु महिपतिः॥ करेण

स्थांनपश्यामिनसृणोम्यभिसारिको॥ प्रासांनयवानुकूलनेसहायाः॥ दूतीदासीसरवीचैवधात्रेयोप्रतिवे
दिनी॥ लिङ्गिनीशिल्यनीसाधिसहायाः परिकीर्त्तिताः॥ एतासांस्वरूपमुदाहरणंनस्यष्टं॥ कामशास्त्रप्रसि
दापद्मिनीचित्रिणीप्रभृतयोऽनतिविशेषाः॥ अथसंक्षेपेस्यनाधिक्यस्त्रिविधा॥ मुग्धामध्यमाप्रोदा
चेति॥ उदयद्यौवनामुग्धालज्जाविजितमनमया॥ लज्जामनमयमध्यस्त्रामध्यमादुतयोवना॥ स्मरमं
दीक्षतत्रीडाप्रोदासंपूर्णयोवना॥ यथाक्रममुदाहरणानि॥ मुग्धेयमनसापिगेप्यमुखिलतमस्यमा
वद्यतांक्रियाकचिदहंवदप्रियसखीप्रसाधकिंनाम्यसि॥ प्रासद्विस्तववीररुद्रनृपतीवाशास्यतेकिंन
वेदिताख्यां प्रणयेकवाचिसुतनुदत्तोत्तराजज्जाया॥ मध्यमायथा॥ लोलाविभ्रमपूर्वरगमुदितंतातण्यमेय
त्रयानेपथ्यांतरविंबितस्मरकुलालास्यप्रपंचम्रियः॥ सख्यः पश्यतकाकतीयनृपतौसाध्यानुबंधोज्वलः
कोप्यस्यांतरलभुवोविजयतेशृंगारनाट्यक्रमः॥ त्रौदायथा॥ सहेलंपश्यंस्याः प्रकृतिसुभगतद्रुपतितदा
तेप्रसूद्यन्दिविधललिताटोपमधुरं॥ रसप्रादुर्भावाद्युगपद्दयनृसारिक्रमहोमृगाह्यास्तारुण्येकुसुमश
रशिल्यंविजयते॥ भेदांतरंयथासमवमुदाहार्यः॥ इतिश्रीविद्यानाथवृत्तौप्रतापतद्वयशेविभ्रषणोऽलंका
रेनायकप्रकरणं॥ अथकाव्येनिरूप्यते॥ गुणालंकारसहितैशब्दार्थोदोषवर्जितो॥ गद्यपद्योभ्यमयकाव्यं
काव्यविदोविदुः॥ अदोवैसगुणोसालंकारैशब्दार्थोकाव्यमितिकाव्यसामान्यलक्षणं॥ शब्दार्थोप्रतिरस्यो
जीवितंयंग्यवेभवं॥ हारादिवदलंकारास्तत्रस्युत्पत्त्यादयः॥ श्लेषादयोगुणास्तत्रशैवोदयश्चवस्थिताः॥
आत्मोक्तौवहास्तत्रचत्तावाइवरीतयः॥ शोभामाहार्यकल्यास्तावत्तयोवत्तयोयथा॥ यदानुगुण्यविभ्रति

श्रव्याश्रव्ये वसमता ॥ रसाः स्वाद प्रभेदांस्तु पाका ॥ पाक इव स्थिताः ॥ प्रख्याता लोकवदियं सामग्री ॥ काव्यसंपदः ॥
 वाचकलक्षणं कथं जकृत्वेन त्रिविधं शब्दजातं ॥ वाच्यलक्ष्यमंग्यत्वे त्रिविधं शब्दजातं ॥ वाच्यलक्ष्यमंग्यत्वे त्रिविधं
 मय्यर्थजातं ॥ तात्पर्यार्थो मंग्यां तर्गत एव न पृथक् भूतः ॥ अभिधालक्षणं मंग्यजातं स्तः शब्दवृत्तयः ॥ गौणवृत्ति
 लक्षणं प्रभेद एव संबन्धानुपपत्तिमूलत्वात् ॥ यथाग्निमानि वक्त्रस्य त्रसादृश्यविशिष्टमानवकप्रतिपत्तिर्विवक्षिता ॥
 तथैवं गंगायां घोष इत्यङ्गासंबन्धविशिष्टः ॥ तीरप्रतिपत्तिर्विवक्षिता ॥ गंगासंबन्धस्योपलक्षणत्वे चोषगत
 पवित्राद्यसिद्धे ॥ अत एव सादृश्यनिबन्धनासंबन्धांतरनिबन्धनाचेति द्विविधालक्षणम् ॥ संबन्धांतरनिबन्ध
 नाजहद्व्याऽजहद्व्याचेति ॥ सादृश्यनिबन्धनासारोपासाध्यवसानाचेति ॥ एवं लक्षणं चतुर्वि
 धम् ॥ वैशिक्यारसदीप्तिरतीसाह्वतीचरचना ॥ अतलेन रसावस्थानसूचका ॥ तज्जोक्तं दृशरूपके ॥ वै
 शिक्या नरदीपे च भारतीशाश्च तया ॥ चतस्रो वृत्तयो ज्ञेयारसावस्थानसूचकाः ॥ तत्र सकेति नाद्ये गो
 चरशब्दव्यापारोऽभिधा ॥ साद्विधा ॥ नृटिपूर्विका ॥ योगपूर्विकाचेति ॥ नृटिर्यथा ॥ तयोविशेषे
 प्रथितेषु प्रजानां मुनेषु त्रैजगती महिष्याः भाग्यैः प्रसूते भुवनस्य चास्य विभर्ति राज्यं वरवीर
 नृदः ॥ अत्र सर्वशस्त्रानृदाः ॥ योगपूर्विका यथा ॥ राजीरुद्रनराधोऽरंजयं सविलाः प्रजाः ॥ भरन्वया
 वसुमती रत्नगर्भा स्थिरैव च ॥ अत्र वसुमती रत्नगर्भा दयोनि का ॥ वाच्यार्थो नुपप्रपस्या तसंबन्धि
 न्यारोपितः शब्दव्यापारो लक्षणम् ॥ तत्र जहल्लक्षणं यथा ॥ तं नुः काकृतिस्मर्तुं राकृण्य पटहध्वनिः ॥
 सामंतनगराण्युद्धेराक्रोशं तिसमंततः ॥ अत्र नगराण्याक्रोशं तीति वाच्यस्यानन्वयः ॥ अचेतनानामात्रो

शास्त्रं सत्त्वात् ॥ अजहल्लक्षणायथा ॥ पश्यः कावतीनाथस्य पादपीठमनारतं ॥ स्फुरद्भक्तप्रसाजालैरलंकुर्वन्ति
मौलयः ॥ अत्रालंकरणसिध्यर्थं मौलिनिराश्रयसत्तानुपयोलक्ष्यं ते ॥ सारोपलक्षणायथा ॥ मंधानाचल
मूलमेव कुशिलासंघट्टनस्यामिकाकारयन्तुहिनह्येतोस्फुरतियत्सारंगमाचसते ॥ मुन्येनान्वहवीरुद्रनृप
तेः कीर्तिश्रयानिर्जितस्तन्मुद्रां कवराहमिंदुरुचसाविभ्रन्समुज्ज्वलसते ॥ अत्रचंद्रस्य कुंकुमैकगोवराह
आरोप्यते ॥ विषयविषयिनोरभिहितयोरभेदप्रतिपत्तिरारोपः ॥ विषयनिगारणेनाभेदप्रतिपत्तिरध्यवसा
यः ॥ साध्यवसानलक्षणायथा ॥ काकतीयकुलांशोद्येः प्रभवत्वेपचंद्रमा ॥ दूतः कुवलयोलासोयनोदय
मुपेयुष्मा ॥ अत्रप्रतापुरुद्रभ्रद्रतप्राध्यवस्थियते ॥ काकतीयकुलांशो धिरित्यारोपश्च ॥ अथ व्यंजनावृ
त्तिः ॥ अन्वितेषु पदाद्येषु वाक्याद्योपस्फुरार्थमर्थोत्तरविषयः शब्दव्यापारो व्यंजनावृत्तिः ॥ सान्निध्या ॥ श
ब्दार्थोभयशक्तिमूलत्वेन ॥ तत्र शब्दशक्तिमूलायथा ॥ बाहिष्यः काकतीं द्रस्य सर्वतोमुखसंभ्रमा ॥ कु
वेन्मुशकुब्धाढ्यं प्रतिपक्षपक्षेवलाजवं ॥ अत्रबाहिणी सर्वतोमुखकवयशब्दानामर्थप्रकुरणादि
नासेन्यसर्वतोव्यापित्वत्वनमस्तकदेहपराणां वाचकत्वेनानियंतृत्वेपिशब्दशक्तिमूल्यनदीप्रतिपत्तिर्जा
यते ॥ सा व्यंजनावृत्तिः प्रकुरणार्थपर्यवसिता अभिधानशक्ता ॥ अप्राकुरणिकार्थप्रमितिकर्तुं प्राकुर
णिकार्थस्यापिशेभ्यर्थवक्तुर्विवक्षितत्वादित्यन्यतस्तदप्रतीते व्यंजनार्थव्यापारातरं शब्दस्यैव कल्पते ॥
वसापरतत्त्वत्वात् लौकिकवाक्यानां ॥ अर्थशक्तिमूला व्यंजनावृत्तियथा ॥ श्रुत्वा काकतिस्तुभन्तुः सोणी
वाणी गृहोत्सवं ॥ अंगुष्ठेनालिखन्मूपाः पादपीठं नताननाः ॥ अजभ्रपाविषण्णदस्य शक्त्या व्यज्यते ॥

नचार्थशक्तिमूले व्यंजने अनुमानशंका व्यंग्य व्यंजनयोरविनाभावाभावात् ॥ नमाननत्वादिकार्यस्यानेककारणत्वात् ॥ नियतकारणप्रतीतिविवसानुगृहीताच्छब्दादेव ॥ किंच एकस्मादेव व्यंजनानात् ॥ तत्तत्प्रतिपत्तविवसानुसारेणानेकव्यंग्यार्थप्रतीतिरनुमानपरिपाठोक्तिरुदा ॥ नचाभिधावृत्तिः ॥ संकेतितार्थनस्यापरिचयः ॥ इयत्तोगमनिका ॥ उभयशक्तिमूलायथा ॥ चिजितगिरिपरो मूर्ताविलसत्सर्वमंगलः ॥ राजमोलिरसौ भातिरुददेवोजगत्पतिः ॥ अत्रचिजितगिरिपरद्वयार्थशक्तिमूलत्वं विलसत्सर्वमंगलः ॥ राजमोलिरिति शब्दशक्तिरिति उभयशक्तिमूलत्वं ॥ प्रतापरुदशं करयोरुपमालंकारध्वनिः ॥ अथकेशिक्यादीनां स्वरूपनिर्णयते ॥ अस्यार्थसुकुमार्यसंदर्भा केशिकोमता ॥ अस्युदतार्थसंदर्भा वृत्तिरारभरीमता ॥ इषन्मध्यार्थसंदर्भा भारतीवृत्तिरिष्यते ॥ इषस्रोदार्थसंदर्भा तात्वतो वृत्तिरिष्यते ॥ अत्र ॥ अस्यार्थसुकुमारो द्वौ मृगारकुरणोमतो ॥ अस्युदतरसौ ॥ रोदवीभस्तोपरिकीर्तितौ ॥ हास्यशान्तादुताविचिसुकुमाराः प्रकीर्तिता ॥ इषस्रोदौ समाख्यातौ रसो वीरभस्यात्रकौ ॥ यत्रमृगारकरणावतिकोमलसंदर्भेण तत्तत्रकौशिकी ॥ यत्ररौदवीभस्तावतिप्रोदेनसंदर्भेण प्रतिपाद्यते तत्रारभटी ॥ यत्रनातिसुकुमाराः हास्यशान्तादुतानातिसुकुमारेणसंदर्भेणसमर्थं तत्तत्रभारती ॥ यत्रनातिप्रोदेनसंदर्भेणधीरभयानकौनिर्वाह्येते तत्रसात्वती ॥ केशिकीयथा ॥ जितमदनविलासकाकृतीयान्वयेदं नरमतिमवनीदं दृष्टुमाशंसनीना ॥ सपदि विरचितासौ दंगनानामपांगेर्दिवि कुवलयदनिश्यामलातोरणाश्रीः ॥ आरभटीयथा ॥ खड्गा ॥ धातनिष्ठं तदाम्रवद्विरोनिर्भरं तस्मां छटाज्वालेरुद्रदशस्त्रचटनसवत्स्फारनस्फुलिंगोत्तुरैः ॥ स्थानासकृदिशितास्थिरवंडविकटस्य लोज्वरांगारकैरुच्च

उच्चलप्रसिगण्यनृपतेः शोधनिरायो धने॥ भारतीयया॥ ज्ञानस्यमहदेवमहितः कोप्येषगंभीरिमाका
प्यन्यासरणिः प्रतापयशस्तोरन्येवबाह्योः पृथा॥ सर्वनूतनमेवतु इनृपतेज्ज्ञानेनतन्निर्मितोसामग्रीचनुरा
ननेनकियतीकीदृक्कृमाकल्पिता॥ सात्वतोयथा॥ दुरादाकृण्वेविश्वप्रसमरयशसोवीररुद्रस्यजेत्रप्रस्था
नारंभनेदीनिनदंभरिनृपाः पूर्णकर्णज्वरात्॥ जातह्यादीन्विशंतोगहनमतिमहनकंटकाकृष्टकेशाश्चा
यध्वंमुंचतेतिप्रतिनृपतिधियापादधानुपाथ्यते॥ मध्यमारभटीवन्यातयामध्यमवैशिकी॥ वृत्तीदमे
उभेसर्वरितिसाधारणोमते॥ नृद्वयेप्यनतिप्रोटवदामध्यमवैशिकी॥ मृगारकरुणयोरतिसुकुमारयो
रस्यप्रोटसंदर्भेणनदुष्यति॥ किंचतिप्रोटसंदर्भानेष्यते॥ प्रतिकूलवर्णरूपदोषापत्तेः॥ मध्यमारभटी
प्रोटेव्यर्थेनापिमृदुक्रमा॥ प्रतिप्रोटयोरौदवीमस्यपेरिषमृदुबंधोनदुष्यति॥ अतिमृदुसंदर्भे
विरुद्धः॥ मध्यमवैशिकीयथा॥ आसन्नेपिमहोसवेक्यमितस्यत्वाप्रवासं व्रजेधिकृधिकृसाहसमाव
योविचटनाकोवाविधिर्वाञ्छति॥ इत्येवमनिवागिताप्रियतमप्रस्थानबुद्धिस्तिष्ठतोबुध्यामृच्छतिक्वचुती
यनृपतेत्वेदेरिनारीजिनः॥ मध्यमारभटीयथा॥ मासकीकृशसंकीर्णप्रसरदुधिरापगाः॥ वसाकृदमिता
युद्धेभुवाध्रुवभटैः कृताः॥ एवंप्रसंतरेण्युदाहरणंकृतेयं॥ वैदग्ध्यदिशितानांपादगुणाश्रितानामर्थ
विशेषनिरपेक्षत्वेनकेवलसंदर्भसौकुमार्यप्रोटत्वमात्रविषयवान्॥ वैशिक्यादिभ्योभेदः॥ संदर्भ
स्यातिमृदुत्वनसंयुक्तकोनलवर्णवदत्वंसंयुक्तेमृदुवर्णेषुर्दृष्टमृदुत्वमविकृतवदपरुषवर्णधी
वन्प्रोटत्वं॥ अथरीतीनांस्वरूपमुदाहरणमच॥ रितिर्नामगुणाश्लिष्टवर्णसंचटनामता॥ वैदग्ध्यमोडिप

चा लीशय्याचेति॥ बंधपासव्यरहि ताशब्दकाविन्यवर्जिता॥ नातिदीर्घसमासाच वैदभीरिति रिच्यते॥ तथा॥ का
कृतीयनरे इत्यकीर्तिवदनवर्चनं॥ दिगंगनावितन्वतीवतंसीकृततद्गुणः॥ यथाच॥ वितरणमुलातोचिता
शब्दलोके प्रभवति नरनाथे काकृतोयान्वये दे॥ सुरतरुगणनायां कामधेनुप्रसंगे स्थितिसुरजनतेयना
तिक्रौन्तुलसीतु॥ प्रोजः क्रांतिगुणोपेतागोडरीरिति रितीष्यते॥ यथाच॥ उद्यद्दोस्तंभखड्गनटदरिमुकु
टाटोपसंजातरादुर्नातिभ्रश्यता काभयचरणचरस्फारणा सीरेणुः॥ अथ एमा भृतरासीदधिकूरण
धुराभिन्नमतेन कुंभश्लोचनमुह्यतरानिकूरपरिचुतस्वबंभुवस्तुचंद्रा॥ पंचालीरोतिवेदभी गोदीरी
सुप्तयास्त्रिका॥ यथा॥ जनुः काकृतीवीररुद्रनृपतेर्जेत्रप्रयाणे स्थिते॥ सोणीरेणुनरेणुनश्यतिभृशं
भूविभ्रमं विभ्रति॥ जातामस्य नदीविशंकुटतटो दीर्घावियदीर्घिकागाढगूढतमाम्बुगौ तमनदीपाताल
गंगायते॥ तथाच॥ स्थानेन त्रैलमसि गडनृपतेस्त्वखंडनो गीद्विषन् प्राणेष्यसृष्टितोषमेतिसततं वि
जेतदसुद्रुतं॥ पीतं न प्रतिपक्षपार्थिवयशः सीरेणगौरविषंयस्संबंधयतित्रिलोकभरिताचकीर्तिल
स्मीसुधा॥ अथ शय्या॥ यापदानापरान्योन्यमेतौ शय्येव कथ्यते॥ यथा॥ दानुः काकृतिवंशमंडनमणे
निस्सीमविभ्रास्वनश्चाचालंबितकल्पपादपगुणात्रोदरगाधोयशः॥ विभ्रह्वारदकौमुदीपरिमल
सामंतसीमंतिनीगंडानोगनिरूढपांडिमधुराधत्तेयशः प्रायशः॥ अत्रपदविनिमयासहि-धुत्यान्
बंधस्यपदानुगुण्यरूपाशय्या॥ अर्थगंभीरीमायाकूः सहिविधाहृदयंगमः॥ दाहायाकोनालिकेर
पाकश्च प्रस्फुटंतरा॥ दाहापाकः॥ सकथितो बहिरंतः स्फुरदसः॥ यथा॥ स्मरस्मेरामंदस्मितमधुर

सौरभ्यसुभगांमनाश्रीलाजाजातप्रणयरसकल्लोच्छटितान्॥ कलानेकसंघातमनसिजसहस्राणिसृजतः क
टाक्षान्नामंसीसृजतिपरितोस इन्द्रपतिं॥ सनारिकेपाकः स्यादंतंगुदरसोदयः॥ यथा॥ लीलविभ्रमेयदि॥ अत्रन
दागर्थप्रतीति॥ एवं वस्त्रलंकारप्रतीतावपि दुष्टव्यं॥ पाकांतराणियथासंभवमूह्यानि॥ अथकाव्यविशेषाः॥ व्यंग्य
स्यप्राधान्याप्राधान्याभ्यामस्फुटत्वेनत्रिविधंकाव्यं॥ व्यंग्यस्यप्राधान्ये उत्तमंकाव्यध्वनिरित्यपदिश्यते॥
अप्राधान्ये मध्यमं गुणीभूतव्यंग्यमितिगीयते॥ व्यंग्यस्यास्फुटत्वेऽधमंकाव्यंचित्रमिति कथ्यते॥ ध्वनिर्यथा॥ स्वा
मिन्नगोत्रमहाधराक्षिर्मधुनानीचैर्विधस्तेकुतो गाध्यानीबुनिधिचुरोधिकुतर्षेकिंरिक्पतीनत्यकात्र॥ इत्यं पा
श्व्वरादुलापमखिलं यद्देसधर्मेधिणासृष्टः पद्मसुवागुणकवसतिः श्रीवीररुद्रो नृपः॥ अत्रप्रतापतदस्य
कुलशैकलातिशयसिमुन्नतत्वमतितादृगंभीर्यलोक्पालाधैस्त्वयंबव्यज्यते॥ गुणीभूतव्यंग्यं यथा॥
प्रत्यग्रप्रसरत्प्रतापविभवव्याप्तारिक्लाङ्गान्तरेविश्वत्रातगिरीरुद्रो नृपः॥ सिंहासनध्यासिनि॥ प्रास्थानी
समुपागतैर्नृपतिभस्तास्तास्तथा दक्षिंताम्रेष्टयाभिरमुष्यकाकृतिविभोदृष्टिद्वपादिद्वपा॥ अत्रप्राप्तमि
धेकमहोत्सवस्यप्रतापतददेवमहाराजस्याग्रेसरणाधिनापार्थिवानांतथाविधकार्पण्यासक्तिपुनःप्रणामा
दिव्यंग्यं तास्ताम्रेष्टादक्षिंता इति॥ वाच्यानीतिशायीतिगुणीभूतव्यंग्यता॥ चित्रं यथा॥ सोणीरक्षणदक्षिण
सुतजगच्छोभादुरीक्षत्रमादृष्टुदृष्टत्रयपक्षद्विषणविधौ प्रोक्षितकौलेयकाः॥ उद्दानोद्यमनस्यरुद्रो नृपते
दोर्दुयोम्रंडयोभर्जनदुर्जनयोर्गवपर्वतमिदादंभोलयः केलयः॥ अर्थचित्रं यथा॥ खंगेजुन्वविज्रंसिरेड
महिणाहंजलिंबिंबिजंफेडिताजजलंछिंदंभोलयः केलयः वासकमलंभणतिर्विणागुणो॥ मंजोवीरपजाव
तंदविमुणोजंणसुखेतुंपुणोसिंठीरिउजीविजाइविहिणो गच्छं सवीठं क्रजं॥ खड्गेपुर्द्विज्जमनेरिपुमही

नाथां जलं बिंबितं पश्यंते जूयलं हिमवासकुमलं मन्यते विज्ञानिनः ॥ मन्ये वीरप्रतापसद्विभुजिन्येषु गृहीतुं पुन
स्सृष्टेरिपु जीवितानि विद्ये गच्छतः पीठां बुजं ॥ उभयचित्रयथा ॥ विशासमुदेभुवने कसदे प्रतापसदे विजिता विव
जो ॥ रसा विनिदेधत श्रेयं काते वपुर्ध्वीरमते गुणादे ॥ अत्रानुप्रासोपमयोश्च त्रता ॥ अथ ध्वनिविशेषानिरूप्यते ॥
अथ ध्वने लक्षणाभिधामूलत्वेनाविवक्षितवाच्यविवक्षितान्यपरवाच्यारण्यो प्रथमं दोषभेदो ॥ अविवक्षितवाच्य
स्याद्यंतरसंक्रमिता संततिरस्त्वतवाच्यतया द्विविधस्य वाक्यपदगतत्वेन द्वे विधौ वा नु विध्यं ॥ विवक्षितान्य
परवाच्यस्य संलक्ष्य संलक्ष्यक्रमव्यंग्यस्य शब्दशक्तिमूलवत्स्वलंकाररूपतया द्वे विधौ वाक्यपदगत
त्वेन चानु विध्यं ॥ अथ शक्तिमूले संलक्ष्यक्रमव्यंग्ये अथ स्वतस्संभवित्वेन क्व विप्रोदोक्तिरिति द्वेन क
विनिबन्धोक्ति संबंधेन च त्रैविध्यं ॥ त्रैविध्ये वत्स्वलंकाररूपतया द्वे विधौ ॥ षड्विधत्वस्यापि व्यंग्यं यज
कृतया द्वे विधौ ॥ द्वादशविधत्वं ॥ द्वादशविधस्योपि प्रबन्धगतत्वेन वाक्यगतत्वेन पदगतत्वेन च त्रै
विध्ये षट्त्रिंशत्प्रकारो ॥ अथ शक्तिमूले नरणानध्वनिः ॥ उभयशक्तिमूले वाक्यगतत्वेनैव विधौ एव
संलक्ष्यक्रमव्यंग्यध्वनेरेकचत्वारिंशत्तद्भेदाः ॥ असंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः प्रबन्धवाक्यपदपदे क
देशरचनावर्णगतत्वेन षड्विधा ॥ एवं विवक्षितान्यपरवाच्यध्वने सप्तचत्वारिंशद्भेदाः ॥ अविवक्षितवा
क्यत्वेनैव त्रुभिः सह ध्वने प्रथमं मुह्याएकपंचाशद्भेदाः ॥ असंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः तेषां प्रत्येक
मेकैकस्य एकैकसंबन्धे प्रथमसदस्य एकपंचाशद्भेदाः ॥ द्वितीयस्य पंचाशद्भेदाः ॥ तृतीयस्य एकोनपंचा
शद्भेदाः ॥ अनेनैव क्रमेणोत्तरोत्तरस्यैकैकसदपरिमाणे षड्विंशत्सु उत्तरशतत्रयाधिकसहस्रसं
ख्याकामिथो भेदाः ॥ अविवक्षितवाच्यस्य विवक्षितान्यवाच्यस्य च संबंधेभ्यो भेदस्तस्मिन्नेव तद्वि

वसितान्यपरवाच्यस्याविवक्षितवाच्यस्यसंबंधभेदेन पृथग्भूतः॥ अनेनैव क्रमेण वस्तुध्वनेरलंकारध्वनिः
संबंधभेदोपि जलंकारध्वने वस्तुध्वनि संबंधेन पृथग्भूत इति॥ पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरसंबंधं एवैकमेतदन्यून
ताज्ञेया॥ तस्यापि निम्नगणस्य संदेहास्पदत्वेनानुग्राह्यानुग्राहकनेवेनैकव्यंग्यकानुप्रवेशोक्तिरूपेण संस्कार
रणेकरूपया संसृष्ट्या च पुनश्चतुर्द्वयोक्तने चतुरन्तरातत्रयाधिकपंचसहस्राणि संज्ञाः॥ शुद्धाश्चंद्रा
शेमिश्राः क्रतुनेत्रानलेंदवसंसृष्टिश्चकरायतास्थब्धिको निशराभिधाः॥ अत्र शुद्धानामेकपंचाशद्वेदानां
नामध्येयानिकथ्यंते॥ पदगता र्थांतरसंक्रमिताविवक्षितावाच्यध्वनिः॥ पदगतासंततिरस्थितावाच्यगता
र्थांतरसंक्रमितावाच्यध्वनिः पदगतासंततिरस्थिताविवक्षितावाच्यध्वनिः॥ वाक्यगताध्वनिः पदगत
शब्दशक्तिमूलविवक्ष्यक्रमवस्तुध्वनिः॥ पदक्रमालंकारध्वनिः॥ वाक्यध्वनिः॥ पदगतस्वतसिद्धार्यशक्तिम
लोवस्तुनावस्तुध्वनिः पदलंकारेणालंकारध्वनिः॥ पदगतस्वतःशक्तिमूलोऽलंकारेणवस्तुध्वनिः॥ वा
क्यगतस्वतसिद्धार्यवस्तुमूलोवस्तुनावस्तुध्वनिः॥ वाक्यलंकारध्वनिः॥ वाक्यालंकारेणालंकारध्वनिः॥
प्रबंधगतस्वतसिद्धार्यशक्तिमूलोवस्तुनावस्तुध्वनिः॥ प्रबंधलंकारध्वनिः॥ प्रबंधलंकारध्वनिः॥
प्रबंधलंकारेणवस्तुध्वनिः॥ पदगतकविप्रोक्तिसिद्धार्यशक्तिमूलोवस्तुनावस्तुध्वनिः॥ पदलंका
रध्वनिः॥ वाक्यलंकारेणालंकारध्वनिः॥ वाक्यलंकारेणवस्तुध्वनिः॥ प्रबंधगतकवि॥ वस्तुनावस्तु
ध्वनिः॥ प्रबंधलंकारध्वनिः प्रबंधलंकारेणालंकारध्वनिः॥ प्रबंधलंकारेणवस्तुध्वनिः॥ पदगतकवि
निबंधोक्तिसिद्धार्यशक्तिमूलोवस्तुनावस्तुध्वनिः॥ पदलंकारध्वनिः॥ पदलंकारेणालंका

रध्वनिः॥ पदलंकारेणालंकारध्वनिः॥ वाक्यलंकारेणवस्तुध्वनिः॥ प्रबंधवस्तुनावस्तुध्वनिः॥ प्रबंधवस्तु
नावस्तुध्वनिः॥ प्रबंधवस्तुनालंकारध्वनिः॥ प्रबंधलंकारेणालंकारध्वनिः॥ प्रबंधलंकारेणवस्तुध्व
निः॥ प्रबंधगतसंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः॥ वाक्यपदपदैकदेशसेदेन॥ रचनागमासंलक्ष्यक्रमव्यं
ग्योरसादिध्वनिः॥ वर्णगतासंलक्ष्यक्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः॥ वाक्यगतोभयशक्तिमूलोरसादिध्वनिः॥ तत्रदि
ग्नात्रमुदाह्रियते॥ पदगताथंतरसंक्रमिताविवक्षितवाच्यध्वनिर्यथा॥ मूर्धनोध्यमस्माकाकिमिसोन
त्यशालिनः॥ इतिप्रतापरुद्रस्यप्रणताः प्रतिपार्थिवाः॥ अत्रास्माकाइतिसर्वदेव्यसमयोवयमीदृशमस्माकं
संबन्धनइत्यर्थंतरसंक्रमितवाच्येनोक्तं॥ अस्यंततिरस्मत्तवाच्ययथा॥ विपशदिमविलिप्तवियतोश्रवादि
मपरिपरितारिवलाशंता॥ विहरति यशः पूरागौराश्रीकाकृतींद्रस्य॥ अत्रविशब्दिमविलिप्तवियतइति
अस्यंततिरस्मत्तवाच्यं॥ अनेनेवक्रमेणवाक्यगतत्वेनाप्युदाहर्यं॥ अथार्थशक्तिमूलोवस्तुनावस्तुध्वनि
र्यथा॥ अद्भानृतन्विनामासां नृशुकुपसान्विनातिथीः॥ तन्निर्विनाचकाष्ठंतेकाकृतीयरिपुस्त्रियः॥ अथ
क्रतुप्रभृतीनांमन्मथोदीपकृत्वात्तदभावोरिपुस्त्रीभिर्एकाक्षितइतिप्रतीयते॥ तेनतासांप्रियवियोगसंपवस्तु
व्यज्यते॥ तेनप्रतापरुद्रस्यसर्वपिशित्रवोनिहंताइतिवाच्यदृतिशयः॥ अथप्रियविरहेविधुसः शत्रुस्त्रियः क
तिपयचसुरान्जीविलाशयाप्रथममृत्तनामभावंवाञ्छति॥ अनंतरं नामपिगमयिदुमशक्ताः कतिपय
मासेषुप्राणान्धारयिदुमुद्युक्ताः॥ ज्योत्स्नावतांपक्षाणांविनाशंवाञ्छति॥ अनंतरमासानपिअपनेनुम
पादयंयकतिपयतिथिजीविताशयाराश्रीणामस्यष्टिमभिलषतिबहुवस्तुनाव्यज्यते॥ वस्तुनालंकारध्व
निर्यथा॥ दृष्ट्वाकाकृतिवीररुद्रनृपतेः कीर्तिजगम्यापिनीवस्तुवाञ्छतिशत्रुशयितुंलक्ष्मीपतेकाष्ठतोस्मा

तुवां छति दिव्यतापसगण संबंधिनुं वार्धय श्रेष्ठं ते सविलाससंभ्रमुरपि स्पृष्टं शनैरिहते ॥ अत्र हरस्य कैलासभ्रांतिः
हरेः साराणं वभ्रांतिरिति भ्रांतिमदलं करो व्यज्यते ॥ अलंकारेण वस्तु ध्वनिर्यथा ॥ प्रतापसदस्यरणे दूपापास्य
समुद्रदुधिरारुणश्रीः ॥ अलं बते रोषकषायितस्य कालो कटाक्षस्य विडं विनानि ॥ अलं बत इति निदर्शना
लंकारेण सकलरिपुस्यः क्षणान् क्रियत इति वस्तु व्यज्यते ॥ अलंकारेणालंकारध्वनिर्यथा ॥ काकनीयविस्तो
कीर्तिपुंडरीके विस्तृतं निते ॥ धत्ते मधुकरक्रीडांतमालस्यामलं नभः ॥ अथ कीर्तिपुंडरीकेन नभोभ्रमरक्रीडां
धत्ते इति निदर्शनालंकारेण भ्रयाभ्रयिणोरा नुगुण्यरूपोधिकारो व्यज्यते ॥ आभ्रयस्य कीर्तिपुंडरीक
स्यैव पुण्यं भ्रमरसादृश्यस्य प्रतिपादनेन नभसोऽप्यस्य प्रतीयते ॥ एतेषु स्वतस्मिन् दार्ढ्ये शक्तिमूलत्वं ॥ क
विप्रोदोत्तिसिद्ध्यर्थं शक्तिमूलत्वं यथा ॥ आवं ॥ आवं चुरलिविभरत्कान्तिं केषु जातं श्रेष्ठं दुःखं अवपाप
दविवरिणीं वारणोद्यैः ॥ शश्वन्गीतां सुवनमहितां काकनीयस्य कीर्तिं त्रैचस्माभ्रनभवति महतो विस्म
यानिश्चलांगाः ॥ वस्तुनालंकारध्वनिर्यथा ॥ वीरसदस्य दण्डादृष्ट्या जयलक्ष्मीवृत्तान्त्रणे ॥ कर्षयस्विवध
केशान् कानने कटकोदुमाः ॥ जयश्रीसमालिङ्गितां वीरसदस्य दण्डादृष्ट्या समदनादिव कटकोदुमाः शत्रु
वधकेशानां ॥ अपगमुण् भुण्णं वसविहग एमनभैरुदृष्ट्या ॥ अपसरविभिस्समं लज्जयन्त्याः शि
थिलमानायाः ॥ अलंग्रहणस्येनेवसविधगतं मनोहरे दयिते ॥ अत्रोत्प्रेषया अलं गनादिरूपं वस्तु व्य
ज्यते ॥ अलंकारेणालंकारध्वनिर्यथा ॥ असयं याचमानानां काकनीये इति द्विष्टिषां ॥ रत्नं नांगी करोतीव वनं
शाखाग्रकंपने ॥ अथ नांगी करोतीवेत्युल्लेखया प्रतापसदशत्रुयोरक्षणं कर्तुं विस्तेतीवेत्युल्लेखा ॥ व्यज्यते ॥

कविनिबंधोक्तिस्थिर्यशक्तिमूलत्वं यथा ॥ यथा तदाभवत्तार्यनरनाथकुरुरक्षपंशदिनः ॥ यत्तदाकटाक्षोल्का
 आरब्धागममहर्षित्वा ॥ अत्रैविरहादुराजायोचंद्रकामसहमानारोषो ज्वलितया कटाक्षोल्कायाचंद्रमहर्षिक
 रति ॥ रसणीयइत्युनेन वस्तुना इतः परासाजीवितद्वारयितुं न शक्नोति ॥ अधुने क्वया प्रागतव्यमिति वस्तु
 नाजलंकारध्वनियथा ॥ कस्तुंभुत्रादिवलागश्चनसिननुयशोवीररुद्रस्य कीर्तिकोयंतुदीप्रदेहस्पूरतिपरिसरेम
 लुहत्तस्रतापः प्राच्छाद्यालंस्फुरद्भिः कुमुदसरसिजेः ख्यापितं सवर्णपंसोमाकोत्वागतो वामवधिरिरिहं
 कल्पितो निस्तमस्कः ॥ अत्र प्रतापतद्रयशः प्रतापयोः सोमार्कसादृश्यप्रतीनेरुपमा व्यज्यते ॥ जलंकारेण
 लंकारध्वनियथा ॥ उअवहदुअवदुएतदुआरुदो विणिहरोमाणो ॥ णीयइसमाजमसंभमसंअजह
 ओवओसरइ ॥ पश्यतहलावध्वातथोदुदो विनिर्भरोमानः ॥ नृपतिसमागमसंभमसंजातभय
 इवापसरति ॥ अत्रोत्प्रेषयप्रियप्रार्थनाविनेवमानिनीमानः प्रस्कन्तः इति विप्तावनालंकारो व्यज्य
 ते ॥ अलंकारेण वस्तुध्वनियथा ॥ आप्राप्यसेवावसरनाथकाताव्रतस्यते ॥ वस्तीर्त्ति सावमाने
 चश्यामासर्वांगपांडुरा ॥ अत्र सावमाने वेद्युत्प्रेषयसर्वथास्वीकार्यत्वादिकं वस्तु व्यज्यते ॥ ए
 वंप्रबंधादिगतत्वेन यथासंभवमुदाहरणानि दृष्टव्यानि ॥ विस्तरभयादिह नोक्तानीति ॥ यथाशब्द
 शक्तिमूलध्वनिः ॥ सच वस्तुलंकारगतत्वेन द्विविधः ॥ तथा चोक्तं ॥ अलंकारोपवस्त्वेव शब्दाद्यत्रावभा
 सते ॥ प्रधानत्वेन संज्ञेयशब्दशक्त्युद्बोधिध्या ॥ अत्रालंकारध्वनियथा ॥ एतो संचराज्जासामा
 खुनुमसमाजमोदो ॥ किउगणन्यापवोसकहादिसइएअरुअवरिअ ॥ एषससंराजाश्यामस्व

लुप्तसमागमोदयोः॥ किंपुनर्नप्रदोषकथादृश्यतएतद्वचसाश्चर्यं॥ अत्रप्रकरणेनकांताभ्युपवाचकाभ्यांश्रया
माराजशब्दाभ्यांनिशाचंद्रप्रतीतेरुपमाव्यज्यते॥ वस्तुध्वनिर्यथा॥ कांतारवाससंतप्रासंसृष्टुध्वंरितो
दितं॥ कुरुध्वमधुनाराजपदसेवांनरेश्वराः॥ अत्रराजपदसेवानिमित्तानिशब्दशक्त्याप्रवृत्तस्यप्रतापस
द्रस्यप्रतीतिःप्रकरणाज्जायते॥ अनेनप्रतापसद्रस्यसेवाकर्तव्याविमरण्यवासेनसंतप्रादितिवस्तुव्यज्य
ते॥ उभयशक्तिमलध्वनिर्यथा॥ जिष्णुषत्तुजस्तनजंभमानाद्रुतायुधः॥ मुंचंतुहमाभृतःसर्वेनिजप
सविजृंभितं॥ अत्रहमाभृतोनिजपसविजृंभणंमुंचंतुजिष्णुरेषःद्रस्यत्रशब्दशक्तिमलता॥ असंलस्य
क्रमव्यंग्योरसादिध्वनिः॥ तयाम्बोतंमृगारतिलके॥ रसभावतदाभासभावशंस्यादिक्रमः॥ भिन्नोरसा
श्लंकारादलंकार्यतयास्थितः॥ रसभावोदाहरणस्यतदुपनिर्मुपणप्रपंचोरसप्रकरणोपविष्यति॥ गुणी
भूतव्यंग्यमंकाव्यमष्टविधं॥ तयाचोक्तंकाव्यप्रकाशे॥ अग्रदंमपरस्यांगंवाच्यसिध्यंगमस्फुटं॥ संतिग्ध
तुल्यप्राधान्येकाकासोत्तमसुंदरं॥ कृष्णटकामिनीकुचकलशवनदगदस्यैवचमलुरिचारा॥ अग्रदंमं
ग्यमध्यमंकाव्यं॥ यथा॥ औनत्ययदिवर्ण्यतेक्षिरिणःकृध्यंतिनीचेःछृताःगांभीयेयदिकीर्यतेज
जधयःसुभ्यंतिगाधीकृताः॥ तत्त्वांवर्णयितुंविभेनियदिवाजातोस्यगस्यस्थितस्तस्यार्षगुणारत्नरोह
णगिरेश्रीवीररुद्रप्रभो॥ अत्रयदिवाजातोऽगस्यइत्यनेनजलनिधिपर्वतेभ्योनविभेनिति व्यंग्यम
ग्रदं॥ अपरस्तुह॥ यत्ररसादेरसादिरंगंतदपिगुणीभूतव्यंग्यमेव॥ यथा॥ वीतवीडमपास्तनौन
मुदयदैश्वर्यमाविर्भवहोदनिर्भरगात्रवेपथुमिलनमृच्छंगलद्वाष्यकं॥ सजातप्रळयेचकाकतिम

महीनाय सरोदे जिय भूपाः शैल गुहा सुयंति किजन भीत्या समा लिंगिता ॥ अत्र शृंगार सस्य मय रसंगत्वा ॥ वा
च्यसि ध्यंगं यथा ॥ करालः काकतीं इत्यकर वाल नवांबुदः ॥ स धाया समय म्पुगं प्र प्रताप ज्वलं दिवां ॥ अत्र
जल धारा व्यंग्या सा च कर वाल नवांबुद इत्यस्य वाच्य भूत स्य रूप कस्य सिद्धि कृदिति गुणि भूतं ॥ अस्फुटं यथा ॥
वीरतद्वृषाणस्य महिमा कोप्य न कुद्राः ॥ प्रसूते कीर्ति गंगा याः पीत्वा द्विषदस्तकून दौ ॥ अत्र वृषाणस्य रावि
क्या व्यतिरेक परमः स्फुटः प्रतीयते ॥ संदिग्ध प्रधान्यं यथा ॥ काकतिष्ठाप ते दृष्टि र नुरागतरंगिता ॥
लग्ना कल्लार माले वव ध्वास्तुंगे कुच इये ॥ अत्रा लिंगने छायां कै शक्य विश्रान्तिः ॥ अथ वास्तन मंडला
वलोकन एवेति वासं देहः ॥ तुल्य प्राधान्यं यथा ॥ नृपाः प्रताप र इत्यनिषे वध्वं पदांबुजे ॥ अथ या सुम
नस्तादृक् प्रसादं कलुषायते ॥ अत्र प्रताप र इत्यपाद से वायदिय ज्यते ॥ तदानीं नगरेषु वासो दुर्लभ इति व्यं
ग्यस्य वाच्यस्य च सम प्राधान्यं ॥ असुंदरं यथा ॥ एष सिल म हिलाणं सोदणरे दं स दं स पामो अं ॥ गुरु अण
णि प्रति दा ए बहु प्रा ए साम लि क अणं ॥ एक शिला महिला नां श्रुवाने दं दं दं नामो दं ॥ गुरु जन नियं त्रिता
वध्वा श्या मल वदनं ॥ अत्र नरे दं दं न निमित्त इष पश्यं सा वध्वा मुखं श्या मल मिति वाच्यस्ये वचनं ॥ गुरु
जन नियं त्रिता ह नरे दं दं दं न गत वस्य स्मि दं ति व्यंग्यस्य चारुत्वं ॥ यत्र काव्याद्यो तर मा स्ति प्यते तत्रापि
गुणी भूत व्यंग्य मेव ॥ यथा ॥ यि अ स हि क हे सु मु हि आ खो णि ल क्षि सर स इ म भ्र ॥ यं यो व ५ दु म णे इ सो ण
णा हो गु ण वि द्ये सं णो ॥ प्रिय स खि क थ य का क्षो पी ल क्ष्मी सर स्व ती मध्ये ॥ यां यो व ५ दु म न्य ते स न र ना थो वि शे
ष ज्ञा अत्र क्षो णी सम थि के ति का कु क ल्य न या अ धि क्कान भ व ती ति व्यज्यते ॥ चित्रं तु वाच्यं वाच्यार्थ लंकार चित्र

तथा बहुविधं तत्संघोषलंकारप्रकरणेन विवक्ष्यते। अत्र महाकाव्यादयः प्रबंधानिरूप्यन्ते। नगरार्णवशैलर्तुचं
द्राकोदयवर्णनं। उद्यानसलिलक्रीडामधुपानरतोत्सवाः। विप्रलंभो विवाहप्रकुमारोदयवर्णनं। मंत्रदूतप्र
याणाजिनायकाभ्युदयाश्रयि। एतानि यत्र कथ्यन्ते तन्महाकाव्यमिष्यते। तत्र विधिः। गद्यमयं। पद्यमयं। उ
भयमयं चेति। आवादः पदसंघातो गद्यपद्यचतुष्टयः। असर्गबंधमप्युपकाव्यमुदीर्यते। गद्यपद्यमय
काव्यंचतुरिंशदभिधीयते। वक्त्रं वा परवक्त्रं च लोकासत्वं च भेदकं। वर्ण्यते यत्र काव्यसुरसावारव्याविक्रामता।
यत्र वक्त्रं पवक्त्रं नाम नौकृतविशेषो न वर्ण्यते सायिजसपरिछिन्नाख्यायिका। हर्षचरितादि। अथ सुद्राप्र
न्यानिरूप्यते। येन केनपि तालेन गद्यपद्यसमन्वितं। जलकर्ममालिन्या प्रासविचित्रितं। तदुदाहरणं
नाम विभक्त्यष्टकसंमिता। यत्र जयं सपत्रमं मालिन्यादि वृत्तरम्यं पद्यं निगद्यते। अनंतरमपि चैक्यपत्र
माणि प्रवेष्ट्वा क्यनिस प्रासानि प्रतालानि प्रतिविभक्तिनिबध्यते। अनंतरं विभक्त्या भासता सतदुदाहरणं
संघोचनविभक्त्या यत्प्रचुरं पद्यं पूर्वकं विमुक्तानि स प्रासानि सतालानि प्रतिविभक्तिनिबध्यते। अनंतरं वि
भक्त्या साविमुक्तपुनराहृष्टशब्दस्योच्चैर्वा लकं। आद्यंतपद्यसंयुक्ता संस्कृतप्राहतालिका। अष्टाभिर्वाचनु
न्यभिर्वाक्यैस्संघं समन्विता। प्रतिस्वन्यभिन्नवाक्यरीतिर्देवतपोचिता। सर्वतोदेवशब्दादिरेषा भोगावती
मृगा। मता। वर्ण्यमानां कवित्वावर्णनप्रचुरोज्ज्वला। वाक्याडंबरसंयुक्ता सामता चित्तदावली। तस्यापि
संख्यया पद्यैर्युक्ता तारावली मता। एवं कविप्रौढोक्तिरिदाः सुदप्रबंधायथा संभवमस्ति। अथ तेषामुदाहर
णानि विस्तरमिच्छादिह नोक्तानि। इति विद्यानाथद्वारा प्रतापरायशेखरप्रणीतलंकारशास्त्रे काव्यप्रकरणे

मात्तं॥ अथनायप्रधानाः प्रबंधो निरूप्यते॥ चतुर्विधैरभिनयैसात्विकांगिकपर्यवै॥ धीरोदात्तव्यवस्थानुवृत्ति
 नोद्यारसाश्रये॥ हावाश्रयंतुनृत्यस्यनृत्यताललयाश्रयं॥ एषादशरूपोक्ताप्रक्रिया॥ नृत्यनृत्ययोर्नाटकांगत्वदि
 हस्वरूपनिरूपणं वृत्तं॥ तद्योक्तं दशरूपके॥ नवरौद्रतप्तेदेननद्वयं द्विधं पुनः॥ लास्यतांदुवसेदेननाटकाद्युप
 कारकं॥ तेननाथेनदशरूपकमिषुवति॥ नाटकं सप्रकरणं भाषिप्रसूतं नंदिमः॥ व्यायोगसमवकारो विधिवेहा
 मृगाश्रयि॥ नाथाश्रयत्वेनापेदइतिशंका नयुज्यते॥ वस्तुनृत्तसंस्तेषां रूपकानां हि सदेकाः॥ वस्तुत्रिविधं॥
 प्रख्यातमुयाद्यं मिश्रं चेति॥ तद्योक्तं दशरूपके॥ प्रख्यातोयाद्यमिश्रं वसेदात्तत्रिविधं मतमिति॥ इतिहासनि
 बंधनं प्रख्यातं॥ कविकल्पितसंकरममिश्रं चेति॥ एवमादिवस्तुसेदान्नायकत्वेदाश्रयं रूपकानां परस्पर
 सेदः॥ तथाहि॥ नाटके मिति वृत्तं धीरोदात्तनायकः॥ शृंगारवीरयोरन्यतरप्राधान्यं॥ अन्येषोरसना
 मंगत्वेनानुप्रवेशः॥ प्रकरणे उयाद्यमिति वृत्तं धीरोदात्तनायकः॥ शृंगाररसस्यैव प्राधान्यं॥ भाषेधृत्ते विरो
 नायकः॥ उयाद्यमिति वृत्तं॥ शृंगारवीरयोः सूचनमात्रसारता॥ प्रहसने कल्पितमिति वृत्तं॥ पाषंडताप
 सभूतयोनायकाः॥ हासरसप्रधानं॥ हिमे प्रख्यातमिति वृत्तं॥ देवगंधर्वास्तसपिशाचादयो धीरो
 व्रतनायकाः षोडश॥ रोद्ररसप्रधानं हास्यशृंगारयोरप्रवेशः॥ व्यायोगे प्रख्यातमिति वृत्तं धीरोदात्तो
 नायकः॥ वीररसप्रधानं॥ समवकारे कल्पितमिति वृत्तं शृंगाररसस्य सूचनामात्रसारता॥ वीर्याम
 मिश्रितइति वृत्तं धीरोदात्तो नायकः॥ शृंगाररसस्य सूचनामात्रसारता॥ एवं प्रख्यातमिति वृत्तं प्राकृत
 जनो नायकः कुरुणारसप्रधानं॥ इहामृगे मिश्रितमिति वृत्तं धीरोदात्तो नायकः॥ शृंगाररसस्याभासत्वं॥ क
 ल्पितमिति वृत्तं॥ अथ तेषां सामग्री निरूप्यते॥ तत्र पंचसंबंधाः॥ तद्योक्तं दशरूपके॥ मुखं प्रतिमुखं गर्भं

श्रित

मि

सविमर्शो वसं हतमिति॥ संधिर्नाम एकेन प्रयोजनेना न्वितानां कथांशानामवांतरप्रयोजनसंबंधः॥ तत्रारंभ
बीजसंबंधो मुखसंधिः॥ यत्नबीजसंबंधः॥ प्रतिमुखसंधिः॥ प्राज्ञोपकातयोः संबंधो गर्भसंधिः॥ नियतासि पूया
कार्ययोः संबंधो विमर्शसंधिः॥ फलागतकार्यसंबंधो निर्वहणसंधिः॥ तयोक्तं दशरूपके॥ बीजं बिंदुपतंका
स्य प्रकारो कार्यलक्षणः॥ आरंभयत्नप्राप्त्याग्नियतासि फलागमाः॥ अर्थः प्रवृत्तयः पंचपंचावस्थासमन्वि
ताः॥ यथासंख्येन जायंते मुखशापंचसंधय इति॥ आरंभनादीनां लक्षणमुच्यते॥ ओ सुख्यमात्रतारं फलला य
भायस्यसे॥ प्रयत्नस्तु प्रलोप्यतौ व्यापारो त्वित्वरान्वितः॥ उपायापायशंकाभ्यां प्राप्ताशा कार्यसंभवः॥ उपायासा
वतः कार्यनिष्प्रयोनियतासिका॥ सामग्रीफलसंपत्तिः फलागम उदाहृतः॥ अथ बीजपंचकं निरूप्यते॥ स्तो
कारिष्टः कार्यहेतुः बीजं विस्तार्यते न कथाप्रवांतरार्थविज्ञेदं विदुरछेदकारणं॥ प्रतिपाद्यवृथांगं स्यात्सताका
व्यापिनी कथा॥ अस्यापि नीप्रकारिका कार्यनिर्वहणसुले॥ मुखं बीजसमुत्पत्तिः नानार्थरससंभवा॥ उं
गानि द्वादशे तस्य बीजारंभसमन्वयात्॥ बीजारंभानुगुण्येन मुखे संधेरानि प्रयोक्तव्यानि॥ उपक्षेपप
रिकरः॥ परिभ्यासो विलोभनं॥ युक्तिः॥ प्राप्तिः॥ समाधानं विधानं परिभाषावना॥ उद्भेदक्षेदकरणान्यन्वधानिय
थाक्रमं॥ एषां स्वरूपं निरूप्यते॥ बीजन्यास उपक्षेपः बीजस्य बहुलीकरणं परिकरः॥ बीजनिष्पत्तिः॥ परिभ्या
सः॥ बीजगुणवर्णनं॥ विलोभनं॥ बीजानुकूलप्रयोजनसंघटना विचारो युक्तिः॥ बीजसुखागमप्राप्तिः॥ बी
जसंनिधानं समाधानं॥ बीजसुखदुःखहेतुविधानं॥ बीजविषयोक्तश्रयावेष्टाः॥ परिभाषनं॥ ग्रंथबीजप्र
काशनमुद्भेदः बीजानुगुणप्रस्तुतकार्यो रसकरणं॥ एतानि द्वादशमुखसंधोरंगानि॥ एतेषां मुखे उपक्षेपप

रिकरपरिव्यासयुक्त्युद्देशमाधानानामावश्यकत्वं॥ अथप्रतिमुखं॥ लक्ष्यालक्ष्यस्य बीजस्य व्यतिः प्रतिमुखं मतं॥
 बिंदुप्रयत्नाभिगमादंगान्यस्य त्रयोदश॥ बिंदुप्रयत्नानुगुण्येन प्रतिमुखसंघेरंगानि प्रयोक्तव्यानि॥ विलासः
 परिसर्प्यश्च विधृतं शममर्मणि॥ नर्मद्युतिः प्रगमनं निरोधः पर्युपासनं॥ वज्रं पुष्पमुपन्यासो वर्णसंहार इ
 त्यपि॥ एतेषां स्वरूपं निरूपयितुं शक्यते॥ संज्ञागविषयमनोरथो विलासः॥ दृष्टनष्टपदार्थानुसरणं परिसर्प्य
 प्रनिष्ठवस्तुविज्ञेयो विधूननं॥ प्रसूतपशमनशमः॥ परिहासवचनं मर्म॥ अनुरागे द्वाटनो ह्याप्रीतिनर्मद्यु
 तिः॥ उत्तरोत्तरवाक्यैरनुरागबीजप्रकाशनं प्रगमः॥ उद्वानाभिर्दितागमननिरोधनं निरोधः॥ दृष्टजनानु
 नयः पर्युपासनं॥ प्रमुखनिष्ठुरवचनं वज्रं॥ अनुरागप्रकाशनं विधिष्टवचनं पुष्पं॥ अनुरागहेतुवाक्यव
 चनानुपन्यासः॥ चानुवर्णो विवर्णनं वर्णसंहारः॥ एतेषां मध्ये परित्यक्तं प्रगमवज्रोपन्यासपुष्पानां प्रा
 धान्यं॥ अथमर्मसंधिः॥ मर्मस्तु दृष्टनष्टस्य बीजस्यान्वेषणं मुहुः॥ पताकाप्राप्त्याशाभिगमानुगमसंधि
 रंगानि प्रयोक्तव्यानि॥ अभ्रताहरणं मार्गोत्पोदाहरणक्रमाः॥ संग्रहश्चोत्तमान्मनोतटकादिवलेतथा॥ उ
 द्देगसंभ्रमाक्षेपाद्वाद्देगगान्यनुक्रमान्॥ एतेषां स्वरूपं निरूपयते॥ प्रस्तुतोपयोगिष्ठव्याचरणमभ्रताहरणं॥
 तत्तानुकीर्तनं मार्गः॥ वितर्कमप्रतिपादनं वाक्यरूपं॥ प्रस्तुतोत्कर्षनाभिधानमुदाहृतिः संचितितार्थप्रा
 प्तिः क्रमः॥ प्रस्तुतोपयोगिसमाधानवचनसंग्रहः॥ लिंगाद्यभ्यर्णग्रहणमनुमानं॥ रोषसंभ्रमवचनतो
 टकं॥ दृष्टजनान्तिसंधानमधिबलं॥ अपकारिजनाद्वयमुद्देगः॥ शंकात्रासौ च संभ्रमः॥ इष्टोपायानु
 सरणमाक्षेपः॥ एतेषां मध्ये अभ्रताहरणमार्गतो टकाधिबलाक्षेपासंगप्राधान्यं॥ अथविमर्शसंधिः॥

गर्भसंधौ प्रसिद्धस्य बीजार्यस्यावमर्शनं॥ हेतुना येन केनपि विमर्शसंधिरिष्यते॥ नियतासिं प्रकुर्युस्तैरंगा यस्य त्र
योदश॥ नियतासिं प्रकुर्यानुगुण्येन विमर्शसंधिरंगानि प्रयोक्तव्यानि॥ तत्रापवादः संचादो विद्वद्वक्त्रेभ्यः॥
धृतिः प्रसंगाच्छलनं व्यवसायो विरोधनं॥ प्ररोचनं विचलनमादनश्च त्रयोदश॥ एतेषां स्वल्पं निरूप्यते॥ दो
षप्रख्यापनमपवादः॥ दोषसंभाषणं संकोटः॥ वयवंपादिकं विद्वद्वक्त्रेभ्यः॥ गुस्तितिरस्युतिद्वयः॥ विरोधशमनं
शक्तिः॥ तमज्जनोद्देजने धृतिः॥ गुरुकीर्तनप्रसंगः॥ अवमाननं छलनं॥ स्वशक्तिप्रसनं व्यवसायः॥ क्रोध
संरब्धानामन्योन्यविज्ञेयो विरोधनं॥ सिद्धवद्भविभ्रयः प्रवेक्षणं॥ स्वगुणविशूरणं विचलनं॥ कार्यसंग्र
हणमादानं॥ अथ निर्वहणसंधिः॥ बीजवंतो मुखावाधर्मा विप्रकीर्णायथायथं॥ एकाग्रमुपनीयतेय
त्रनिर्वहणं हितम्॥ फलागमाप्तिकार्यानुगुण्याः॥ यस्य चतुर्दश॥ एतेषां स्वल्पं निरूप्यते॥ संधिर्विरोधो ग्रंथ
नं निर्णयः परिभाषणं॥ प्रसादानंदसमयादृतिर्भोवोग्रउहने॥ पूर्वभावानुसंहारो प्रशस्तिश्च चतुर्दशेति॥
बीजोपगमनसंधिर्विरोधः कार्यमार्गणं॥ कार्योपक्षेपणं ग्रथनं॥ बीजानुगुणकार्यप्रख्यापनं निर्णयः॥
मियोजल्पनं परिभाषणं॥ पूर्ववसादनं प्रसादः वास्तितार्थप्राप्तिरानंदः॥ दुःखप्रशमनं॥ शमः लब्ध
स्थिरीकरणं कृतिः॥ प्रतिकार्यानुमोदनं भाषणं॥ अदुतार्थप्राप्तिरुपग्रहणं॥ इष्टकार्यदर्शनं पूर्वभावः॥
कार्योपक्षेपसंहतिस्संहारः॥ शुभशंसनं प्रशस्तिः॥ एवं चतुःषष्ट्यंगसमन्विताः पंचसंधयः प्रतिपादिताः॥
एतेषां षट् प्रयोजनानि संभवन्ति॥ अविवक्षितार्थप्रतिपादनं॥ गोप्यार्थगोपनं॥ प्रकाशार्थप्रकाशनं॥
अभिनयनरागसमृद्धिः॥ चमत्कारित्वमिति॥ तत्र सूचनक्रमः॥ तथोक्तं दशरूपके॥ विष्णुं तत्कालिकाक

स्य प्रवेशं कावतारणैरिति ॥ एषां स्वरूपं निरूप्यते ॥ चतुर्वर्तिष्यमाणानां निदर्शनं ॥ संक्षेपार्थस्तु विष्णुभो
 मध्यपात्रप्रयोजितुः ॥ सचद्विविधः शुद्धः संकीर्णश्चेति ॥ केवलं सस्तु तत्रायः शुद्धः ॥ संस्कृतप्राकृतमि
 श्रः संकीर्णः ॥ अथ चूलिका ॥ अंतर्गते वनिष्ठासंस्थेः चूलिकार्थस्य सूचना ॥ यत्र मनः पथ्यगतेः पात्रैरर्थः
 सूच्यते सा चूलिका ॥ अथांकास्यः ॥ अंको तपात्रैरंको स्य पुत्तरां कार्यसूचना ॥ यत्र पूर्वोक्तपात्रैस्ततरां का
 र्यसूच्यते तदंको स्य ॥ अथ प्रवेशकचतुर्वर्तिष्यमाणानां निदर्शनं ॥ प्रवेशकस्तु नाशां केनीचपात्रप्र
 योजकाः ॥ नीचप्रयुक्तप्रवेशकः स चांशकेनाप्रयुक्तः ॥ अथांकावतारणं ॥ यत्र स्यादुत्तरां कार्यपूर्वकार्य
 नुसंगतः ॥ असूचितां कपात्रं तु दंकावतारणं मनः ॥ एभिस्तु च सूचयित्वा दृश्यमेकैः प्रदर्शयेत् ॥ अत्रां क
 चरूपं निरूप्यते ॥ प्रत्यक्षनेत्रचरितो बिंदुव्यतिपुरस्सृतः ॥ अंको नाना प्रकारार्थसंविधानसाम्प्रयः
 अथ मुख्यं निरूप्यते ॥ सूत्रधारो नदीं ब्रूते मरिषं वा विदूषकं ॥ स्वकार्यप्रस्तुता स्ते पीचित्रो म्यायत्तदा मु
 खं ॥ प्रस्तावना वा तत्र स्यात्कथोद्घातः प्रवर्तकं ॥ प्रयोगातिशयश्चेति शीघ्रं गान्यामुखवस्य हि ॥ येषां
 मंगानां स्वरूपं निरूप्यते ॥ स्वे निरुत्तसमवाक्यमर्थवायत्र सूत्रिणः ॥ गृहीत्वा प्रविशेत्पात्रं कथोद्घातो दि
 धेवसः ॥ प्रस्तुतमात्रकालस्य गुणवर्णनया सतः ॥ प्रविशेत्सूचिं पात्रं यत्र तं स्यात्प्रवर्तकं ॥ एवंपा
 त्रिसुपक्षेपास्तु सूत्रधारप्रयोगतः ॥ पात्रप्रयोगे यत्रायं प्रयोगातिशयो मतः ॥ विध्यंगान्यामुखं गत्वा
 दुच्यते तत्र स्वभावतः ॥ उच्छांस्य कावलगिते प्रपंचत्रिगते छलं ॥ वाक्ये लुधि श्रले गंडमवस्वदित नो
 लिक्ते ॥ असत्प्रलापव्याहारश्च दुर्वानि त्रयोदश ॥ एतेषां स्वरूपं निरूप्यते ॥ ग्रंथार्थपदपर्यायमालाक्षणेन

उत्साहस्य कृदिविधं॥ जाबलारितमपि द्विविधं॥ अन्यकार्यं छानान्यकार्यकरणं॥ अन्यकार्यप्रसंगान् प्रवृत्त
कार्यसिद्धिः॥ अतस्तत्तन्मिथस्तोत्रं प्रपञ्चपूर्वङ्गे च दीप्तिः साम्यादने कार्यवृत्तिगतं॥ प्रियसदृशैवाक्यैराप्रिये
र्विलोभनं छलं॥ साक्षात्स्यापि वाक्यस्य निर्वृत्तमानुसन्ति वाक्केलिद्विविधा॥ स्पृष्ट्या न्योन्यवाक्याधिक्यं
अधिबलं॥ सहसोदितं॥ प्रस्तुतविरोधिगंडं॥ रसवशादुक्तान्यथाख्या नमवस्कंदितं॥ सोपहासनिर्मुदायार्थप्र
हेलिकानालिका॥ असंबन्धकथा प्रायः प्रलापः प्रन्यायः हास्यलोपकरणावचनयाहारः॥ दोषाणां गुणत्व
प्रतिपादनं मृदुवः॥ एतेषामध्ये यथासंभवं कानिचिदंगानि प्रयोक्तव्यानि॥ अथ दशरूपकानां स्वरूपं नि
रूप्यते॥ सांगैमुखप्रतिमुखगर्भमर्शापसंहतैः॥ पूर्णप्रवृत्तिरन्येषामाधिकारिकवृत्ततः॥ वीरप्रंगारयोरेकः
प्रधानं यत्र वर्ज्यते॥ प्रख्यातनाटकोपेतं नाटकं तदुदाहृतं॥ तत्र नांदीस्वरूपं निरूप्यते॥ अर्धतः शब्दतो वापि
मना काव्यार्थसूचनं॥ यत्राष्टभिर्दशभिरष्टादशभिरिव वा॥ द्वाविंशत्यापदे रीपिसानांदीति प्रकीर्त्यते॥ अ
थ नाटकादिरूपाणामादौ विहितं पद्यं नांदीरूप्यते॥ किंचरंगप्रसायने नांदीनांदी प्रवेशेपि महेश्वरस्य रंगत्वमा
दौ स्वतुल्यं जगाम॥ तदंगमुद्दिश्य कृतांतपूजां नांदीति तन्नामविदो वदन्ति॥ वेणीसंहारेष्टादशपदानांदी
उन्मत्तएव वेदादशपदानांदी॥ बालरामायणे॥ द्वाविंशतिपदानांदी॥ कैश्चिन्नांश्यापदनियमानापेक्षितः॥
कालिदासेन वाक्यार्थः पदत्वेनांगि कृतः शांतलो अष्टायदीनाद्यनंतरं प्रविष्टेन सूत्रधारेण पुरस्सरभार
ते रूपा प्रंगारश्लोकैः काव्यार्थः सूचनीयः॥ तद्योक्तं दशरूपके॥ रंगप्रसाद्य मधुरैः श्लोकैः काव्यार्थसूचकैः
कृतैः कश्चिदुपादाय भारतीं वृत्तिमाश्रयेत्॥ इति एषा प्रक्रियानाटकस्यैव मुख्या॥ अथ प्रकरणं॥ उत्साहे

नेतिवृत्तेनधीरशंतिप्रधानकं॥ शेषनाटकनुयोंगं सवेस्त्रकरणं हितम्॥ अथभाषः॥ भारतीवृत्तिप्रयत्नं शौर्य
 सोभाग्यसंस्तवैः॥ मुख्यतेवीरशृंगारोविटेननिपुणोक्तिना॥ कल्पिनेतिवृत्तेनधूर्तवर्णनं॥ एकांकोमुख
 निवीहोयत्रमानससंमतः॥ अथप्रहसनं॥ यत्रसंध्यंगलास्यंगवर्णनंभानवत्तम्॥ हास्योरसप्रधानस्याद्रवत्
 हसनंमतं॥ तन्त्रिविधं॥ शुद्धंवेद्यतंसंकीर्णंचेति॥ तत्र॥ शुद्धपाषंडमयिचेटवेटीविटाकुलं॥ वेषभाषादिसहि
 तंयुद्धंहास्यवचोन्वितं॥ अथविद्वत्॥ कामुकानांवचोवेषैः षंडकंचुकितायसैः॥ प्रहासाभिनयप्रायंविद्वत्तत्
 प्रकीर्यते॥ तदिध्यंगैः समाकीर्णसंकीर्णधूर्तसंकुलं॥ अथडिमः॥ यत्रवस्तुप्रसिद्धंस्यादृत्तयः कौक्षिकींविना॥ नेता
 रोदेवगंधर्वयज्ञयज्ञोमहोरगाः॥ सूतप्रेतपिशुनवाद्याः षोडशस्यंतमुदताः॥ हास्यशृंगाररहितारसारोद्रप्रधा
 नकाः॥ चत्वारोकासंध्ययश्चचत्वारोभवर्जिताः॥ महेंद्रजालसंग्रामसूर्यचंद्रग्रहादयः॥ शेषनाटककसर्व
 सडिमःपरिकीर्यते॥ अथव्यायोगः॥ यत्रख्यातेनिवृत्तस्यादुद्धतोनायकोमतः॥ गभावमशरीरहियडिमवद
 सपोषणं॥ एकवासरकायंचसंख्यायोगोमहारणः॥ अथसमवकारः॥ यत्रामुखनाटकवत्संध्योर्मेशवर्जित
 नेतारोद्वादशष्टयकूपलादेवासुरादयः॥ वीरप्रधानाश्चरसाः॥ त्रयोस्तेषुचक्रमान्॥ वस्तुप्रभावदेवार्कितस्यु
 कपटास्त्रयः॥ पुरोधरणांश्रुदिनिमित्ताविद्वत्त्रयः॥ धर्मार्थकामानुगुण्यास्तिस्त्रः शृंगाररीतयः॥ प्रथमं
 केषिवद्व्याकथयामत्रयावधिः॥ ध्यानावधिर्द्वितीयंकेनृतीयंकेनृपात्रिका॥ असौसमवकारः स्यादिध्यंगैः
 केष्विद्विक्ताः॥ अथवीथी॥ यत्रभानवदंगानांगुप्तिर्निसुकेक्षिकी॥ शृंगारोपरिपूर्णत्वात्स्वनीयोतिभयस्तः॥ १५
 उष्णप्रादीनिचांगानिसवीथीविधिवन्मता॥ अथोक्तः॥ यत्रेतिवृत्तंप्रख्यातप्रधानंकृतपारसः॥ स्त्रीणांचित्ता

सोवाग्युदं नेतारः प्रावृत्तानराः ॥ गानवसंविद्व्यादिस उस्सृष्टांग संक्षितः ॥ अथैहामृगः ॥ मिश्रैहामृगेवृत्तमृ
तुरं कं त्रिसंधिकं ॥ मय्यदि यौ च नियमान्नायक प्रतिनायकौ ॥ धीरोदतः स्त्रियं दिव्यां हर्तुं कामोचकामुक्ती ॥ अथ
धंयुद्धमन्यो न्यमाभासरसयोस्तयोः ॥ एषा प्रक्रिया दशरूपकोत्कृत्यनुसारेणात्रसंगं नाटकं मुदा हियते ॥
भद्राकोनुकवेदिमागतोरन्योन्यमासेदुषोशौले मेरुहिमाचलप्रभृतिभिर्देवैर्हरिंदादिभिः ॥ व्याप्तानूपाश्व
युगेपुरांबुजमुवापम्राश्रमेनादिभिः साध्वीभिः शिवयोरपांगसरणीवैवाहिकीपानुवः ॥ एषां द्विविंशतिप
दानादीः ॥ अस्यां विवाहप्रवृत्तयोः शिवयोर्वर्णया सकलनरैर्दपरिकरस्य प्रतापतदस्य काकृतेयलक्ष्मीः
प्राप्तिनाटकप्रयोजनरूपा किंचिदर्थशक्त्या संचिता ॥ त्रया नृसिद्धिर्महालक्ष्मीर्जगदृष्टाधुरधरा ॥ विष्णुव
सस्फुरन्माविगतालयतोरणा ॥ एषा नांदी प्रतापतदराज्यलक्ष्मीर्मंगलविधिलक्षण ॥ ताद्येते सत्रधारः ॥ सं
मेतादवीतिवाक्य ॥ कथनासूत्रित एव समनंतरोरंगमंगविधिः ॥ तथाहि ॥ जाविष्णुवतिमुरजोसर्वतः शब्द
माधुरी ॥ संगीतोपनिषदिशावीणाप्रस्ताव इत्यमः ॥ एतदंगप्रसाधनं ॥ सप्रहर्षं ॥ भृभृत्सुतामहादेवो
पितरो यस्य विश्रुतौ ॥ नरनागावृत्तिश्रीमानुसदेवश्रेयसेस्तुवः ॥ जौध्वमवलोक्य चिरादनुकूलं न कालेनोप
गतदुर्विना निदिष्टुखानि ॥ विहरद्राजहंसश्रीविलसन्मित्रमंडलः ॥ प्रकरायति सन्मार्गं प्रसेनसिद्धर
दागमः ॥ काव्यायैस्त्वकाभ्यां क्रतुसमाश्रयणेन संस्मृतत्रायनराश्रितवाग्यवृहदारुपासारतीक्ष्णधि
ता ॥ सविनयमुपसृत्य सभाभिमुखं ॥ जंजलिबद्धासोमोभुवनभागधेयविवर्तस्य एकेद्रिजानगर
पुष्कराशौ ॥ काकतीयकुलदेवतायास्वयं भूदेवस्य सांख्यसततमहोत्सवमेवार्थनासेदिवं सोविदांसः के
लाणवनाश्रवेदाचार्यस्य पुत्रनक्षिणयद्वर्णममाप्तिमत रूपकप्रयोगानुज्ञया परमं नुग्रहीत ॥ जाका

शोकं दत्वा किञ्च यं यस्मिन् जगन्मंगलमस्ति वस्तु यस्मै स्वयं भूस्पृह्यस्य जस्रं ॥ न त्रात्र योर्लोचनयोः पंचाभ्यं
 गाढकं माविरस्तु इति सहर्षं ॥ अस्मन्मनोरथसंवाद्ये वपरिषदादेशः ॥ यत्प्रतापतद्वरितानुबंधः सामाजिकं
 मनसि वर्तते ॥ अहो सर्वसुचटितमनुविधात्राधात्रायतः ॥ सभास्वयं भूपरमेष्ठस्य प्रतापतद्वस्य गुणा
 महाधर्माः ॥ अहं च नाद्यस्तुतपारदुश्वासुधासु चस्य क्व वेष्टवाचः ॥ एषा प्रज्ञा सया भिमतत्तपाया भारती
 वृत्तेरंगं प्रवोचना ॥ सविमर्शः ॥ कथमस्मत्प्रेयसी संगीतसारिका चिरायति ॥ प्रविश्य नदी ॥ पुरो वलोक्य सस्पृहं
 किंभारं ईदं संबहुमंजिररवो सभा एविहरंती ए ॥ अहं संगीतसुरं वा वीणादं जटपमुहं तुं जतिपाजौ ॥ एतस्मा
 द्म्यादने क्वार्थयोजनरूपविगतं ॥ प्रस्तावनांगं ॥ उपसृत्य ॥ इयं स्निग्धा ॥ जाणवेदुकोणिं सोजोमुपुर्वि
 दीयदुं ति ॥ सूत्रधारः ॥ यद्देव कर्णलकर्णनालमधुरंगार्यामिगीतिं च्चुवां लस्यं चारुनिरंगदारलसिते
 राविष्कुरिष्यामियत् ॥ रम्यं यत्किं लरंगमंगलविधिसंपादयिष्याम्यहं प्रागिस्मृतवर्तितद्व्यनिपुणे निव्यदमेव
 ल्यया ॥ एतस्मिन् संहरोरवप्रिये वाक्ये रपालंभा छलनं ॥ नदी ॥ समयं ॥ नटसामं गीतं जिक्वा दुविलं बि
 जसंजीव्वा प्रपुपसावेण उणरूप एणपजो जो उवकुनि ॥ अदु ॥ सूत्रधारः ॥ नवीयमेव निरूपयसि
 ति एत्रिका दहाति ॥ नदी ॥ गृहीत्वा संस्तुतमाश्रित्य वाचयति ॥ नेजमप्यपर्यारयो ॥ किं किं संबोधनमतं ॥
 किं मां जीवदविषयो विद्यानायकृतिश्चक्रा ॥ नदी ॥ समंदस्मित ॥ निगूढं ॥ ध्रुवसा एदं सोप्रपां पडिहाड ॥
 किं सितं तरे निरुवेद अंजो ॥ स ॥ अयि सुव्यस्तमेतत्प्रतापतद्वकल्याणमिति प्रतीयत एव ॥ एषा निगू
 दार्थनालिका ॥ नदी ॥ कंहं कहांणा अंजो महे ॥ जाणवंधं न्यामनो हरं खुणा भुअं ॥ पजां वपद
 किं जं कंहं तं सरं जोणा मजा प्रबुंदी जादि ॥ स ॥ प्रिये श्रूयतां ॥ तं सृजातं समुदीर्य सोणीर विमिवोद

तां॥ प्रतापत इदं सारव्यामकुरो कृत्वा कतीम्वरः॥ अन्यत्र॥ विष्णोर्विशो॥ वीरस्य कृत्वा कतीयकुले स्थितं॥ अवतार
ममं ज्ञात्वा वीररुद्रं प्रवृत्तते॥ नटी॥ लोअणं कंणजुअलंसागाअहेएणाएदणामजुअलं॥ मुणिअदि॥
चिरं सनंठं विजाणपटणं फलिअं॥ जेणलोअमिंगलं काकूइ न्यारिंदवरिअं प्रहणिं जेण॥ एतन्ना
अप्रसंगेन॥ प्रवृत्तकार्यावलगनादबलमितं॥ स्त॥ अहोप्रज्ञासंवादो धमायुष्मत्यानंदीयंकुर्वीनां
प्रज्ञोत्तरमालिका॥ यथा॥ किं लोके अवसोभाग्यं मंगलमवणंसह॥ किं मंगलं प्रतापां कुरुदस्य वरिता
दुते॥ एतत्प्रज्ञोत्तरमालारूपमुद्धाटयकं॥ नटी॥ अत्र पण्डितो संबसंचटी अदि॥ स्त॥ जायेवयादा
रेहदारश्रीनोदपसंपदियंसनः प्रबंधलस्मीरियेवविदुर्नपुणतिस्पृशा॥ एषमियस्तोत्ररूपः प्रपचः
नटी॥ एषारिसउगुणमहं धमिअजावरुदचरेअमंअहिअरं॥ तंसतंसकृदणोरसंसंरंयसादो॥
स्त॥ आएएवमेव॥ नन्वेषाकविभारस्योश्चाकेकलिं॥ यथाकुरुणांभरितीवत्सकितवदूपाग्वाचेद्य
किं प्रस्तुतजिक्वाकाकतीरुद्रनृपतेस्तोत्राय सन्नह्यति॥ ज्ञातंतेविहरनुवाग्मयरससंध्या नट
ध्वज्जितिसंगमोलितरंगिणी कलकलारंभप्रियंभावुक्ता॥ एषाअन्योन्यसंल्लापरुपावाक्केकुली
नटी॥ अंक्षाणं एषारिसणरंदवरिअणओखोनंठं वरोहोदणवेइसभसेणवेवइमेणिअणं स्त
किंचित्सासयं॥ आः किमुच्यते॥ निरवधानुविद्यासामग्रीकीदृश्याः पुनस्तवगीतयोग्यताशाभवि
ष्यति॥ नटी॥ संगीअसारंसमहंणवोउरुवेलिंजइ॥ अत्रधारणजाणयंतंआरोहेदुपंजो॥ एतदन्यो
न्यवाक्याधिक्यानुअधिबलं॥ स्त॥ चिरमवहितएवास्ति॥ नन्वियनुपगम्यतेध्रुवा॥ नटी॥ कत्र

कधुबागनप्रज्ञावचनसंभ्रमोहितमितिगण्यो॥ नदी॥ सास्त्रितं॥ अथिकथनधोत्तएवत्वरानाद्यविशे
तिविशेषेनजिचरति॥ एतदुक्त्यान्यथायोजनरूपमवस्थितं॥ प्रार्थनं॥ गनोसकंतवचेत॥ तदा
रभ्यतसंजीव॥ नदी॥ तयोक्तेति॥ लक्षिसरधंसइमाधवल्लिअभुवंपांजन्तराविप्रंति॥ विप्र
संतिबुबलअसरिराप्रं पसाहणीकृणइ॥ सू॥ प्राकृप्यंसरसावेशं गाढालिंगनसंमृदप्रसृष्ट
गलतंसुधांसिच॥ भ्रवां करोमिसर्वो गेभ्रोत्रेकामृतवर्षिणी॥ एषरसवशादसंगतार्थव्याहारेदृषा
सोपहोसं॥ सुनुमसारवुएसाअंसविंगद॥ प्रालिंगन्यापेसपणंणसेहउ॥ एषां हास्यलोभकुरुणोव्याह
र॥ सू॥ सत्रीडारसास्वादेनतरलायेनाश्रंतिविपाम्रित॥ तएवसावुक्तालोकेसर्वेतिहृदयोलव॥ एत
दोषस्यगुणत्वारोपामृदवं॥ नदी॥ अअणंतरकुराणिं जिणीरपेदु॥ नन्विबमिदानींसभापतिस्वयं
मरुपश्लोक्यते॥ सर्वो गिणसर्वमंगलालं कृताकृते॥ इदस्यमहिमाभातिविश्वानुग्रहकरिणः॥ ने
पथ्योभोभोसत्यंसत्यं॥ सर्वो गिणसर्वमंगलाले कृतिरेवायंवररुद्रइति॥ सू॥ सहर्षं॥ कथमुपकांतमेवा
स्महाभ्यानुगुण्येनप्रस्तुतस्यानुगुणंकुशलेः कुशिलवै॥ यतः॥ काकतीयगुणवर्णनायोपगतयोर्व
तालिकयोर्वचनमिबोपसिप्यते॥ प्रयंकयोदातः॥ इदमेवगुणवर्णनात्प्रवृत्तकम्प्र॥ कथमेतौवै
तालिकावीतएवाभिवर्तते॥ एषोयमितिप्रतिज्ञेपात्रयोगातिशयः॥ प्रस्तारनोमं॥ नदेस्वायाम
प्यनंतरकुरणीवायसज्जिसवावइतिनिश्चिंतोइतिसमग्रांगताप्रस्तावना॥ ततःप्रविशतःकाविकृत्यक
मूलोवैतालिकोप्रथमा॥ सहर्षं॥ योयंजातस्त्रिलोकीप्रथितसुचरितः काकतीयान्वयोयस्मेभ्रेयोस्य
जस्रं वितरतिभगवान्देवदेवः स्वयंभू॥ यस्याशासर्वपृथ्वीपतिमकुटमणिभ्रेणिकैलीवयस्यासौ

येनपालमोक्षिर्जयतिगुणमहोरुद्रदेवोनरेन्द्रः॥स्वयंभूदेवत्रयोवितरणरूपबीजन्यासादुपसेपांगं॥दि॥यो
रुद्रोरजताचलस्थितिमगादधोगनारीपुरासायंसंप्रतिकाकृतीश्वरकुलेसवांगनरिस्थितः॥स्थानेयद्विष
मावलोकनकलामात्रेणसस्मीकृता-यासखेरिपुराणिचित्रममुनाखड्गविषंधार्यते॥प्रथमः॥सखेस्ताधुस
मर्धितं॥अन्यथाकथनस्नेमहाराजायस्वप्नेकुलगुरुसादृश्यंस्वयंभूदेवस्तादृशीश्रेयस्संग्रहकारिकामुप
दिष्टवान्॥स्वयंभूदेवप्रसादरूपस्यबीजस्यबहुकारणात्परिकूरः॥द्वितीयः॥सविमर्शश्रेयः॥कथमवगते
राजरहस्यं॥वयस्येनप्रथमः॥सखेकस्यवानविदितमिदं॥यत्सर्वस्मिन्नपिनिजनगरेमहोत्सवमादिशतात्
दनरश्वरेणकुलदेवतायास्वप्नोपदिष्टाप्रसादविशेषाप्रख्याप्यतएव॥कुलदेवताप्रसादरूपबीजस्य
प्रख्यापनेननिष्पत्तेःपरिण्यासःद्वितीयः॥अहोनिरंतरप्रसादोमुखतादेवस्य॥यथाकाकृतीयप्रसवे
षुश्रेयास्सुतरोत्तरमनुबध्यते॥बीजस्यश्रेयोनुबधनगुणारव्यादिलोभनं॥तदस्मिन्नेवमहीय
सिमहोमर्त्यमंडलारवंडलंचलमराण्डमुपभोज्यमितुमयमेवाक्सरः॥तदेहिराजकुलंप्रविशवःप्रथ
मः॥वयस्यसोप्रतंपुरोधःप्रमुखानमायुचदान्अपिपुरस्करकल्याणस्वप्नक्रममीमांसमानोनर
पतिरभ्यंतरास्थानीमधितिष्ठति॥तदावामपितावदोतागवस्यथावसरंप्रयतिष्यावहेदितिपरिद्वय
निष्प्रोक्तो॥अथमृदुविष्कंभ॥ततःप्रविशतिथयानिदिष्टोराज्ञाचामरग्राहिणीच॥राजा॥सहस्रानि
यं॥अहोप्रसादातिशयःपरमेश्वरस्य॥सोमाकर्णनिजनंतदध्रजयतिश्रीकाकृतीयान्वययातिप्रत्यमु
पेतिसांप्रतममीषषमासुंविश्वंभरा॥जस्माभिर्निजदोःप्रसूतिमधुनाध्यामजोमन्यतेयत्कृतेयम्
पादिशतकुलपतिदेवःस्वयंभूस्वयं॥पुरोधसः॥महाराजबादृशाएवपरमहृतितादृगमहितादेवस्यहि

तोपदेशान्। अथवा किमत्राभिनवं॥ पुत्राणां हि तोपदेशोऽविकारपितुरेव॥ यदोस्यं कथयति तदिदः सेवोमाचे
 ति निर्दिष्टा सोमाचेति पृथगामगान्॥ तव माता शिवः सा सा देवी गणपतिपिता॥ एवमेवैतत्॥ कथमन्यथा
 श्वरप्रसादारतेनिसंकुशं स्त्रीव्यतिविशेषस्य लोकाधिपस्य॥ एवममानुषं शम्भुना गणपतिमगाराजेन्यतर
 स्थानुभवमहिम्नसं दृशमत्र पुपइति व्यवहारः कृतः॥ तदनुगुणा चरुइति समारम्भा॥ पुरोधसस्य
 कोनुक्कं॥ श्रीदृशीदेवस्य स्वप्नपतिपाटी॥ राजा सादरं इदं निवेद्यते॥ कदाचित्कस्याणो रजनीसमये स्नेहवदनं
 पुरः प्रादुर्भूतस्युवतिवपुः साक्षिजटिलं॥ स्त्रवंति च दाभ्यां महितमकुटं वीस्य विमलपिस्वयं भूदेवो सावहमि
 ति हसोऽख्यानममजं॥ अनंतरं स्वप्न एव॥ वपुषा हनमस्मत्पुत्रं वनं सन्तत्यगिरा॥ स्वामिनेकावृत्तीशानां
 रत्नासनमुपादरं॥ नामरग्राहिणी॥ अहो देवस्य प्रणसप्राणा॥ जसि वि ए एविकूलसामिणो समाराह सं॥ पु
 रोधसः विमुच्यते प्राविष्ट सत्तयः॥ प्रवलुस्वयं भूदेवकावृत्तीयनरदेवाः॥ ततस्ततः॥ राजा॥ पाप्यादिरस्था
 नकृतस्य पूर्णकुंभस्य तथैः परिकल्प्यपाद्यं॥ प्रती दुसारेर्मणिभिः किलासं मपूजयं देवतमस्मदीयं॥ अ
 थव॥ विदुः स्वयं भूदेवः मुचिस्मिन्तंगिरं स्ववामाद् वधूपलालितां॥ स्पृशन्कुरेणाभयदानमालिना
 कृतं जालं मां विनयानतानां॥ यत्किल॥ उन्मस्तकेर्मध्यमलोकसाग्येस्तयो विमोघैरनघैः पृथिव्याः स
 म्यकूपलैः सत्वरितैः प्रजानां प्रतापरुद्रस्य मितावतीर्णाः॥ वसुकावृत्तीयकुलप्रदीपस्वीकृतपुत्रसावे
 न दौहित्रे प्राज्जमास्तया॥ प्रस्मिन्निचे हि धौरेयगुर्वधुर्धुराभिमां॥ पुरोधसमोदं॥ महाराजकाक
 तीयकुलयोगसेनदक्षेण दासायणी पतिना सा सा देवमादिष्टं॥ तवाप्ययमेव मनोरथः॥ प्रियंकरा
 यं महोत्सवः सर्वप्रकृतीनां॥ तदा रौहनुप्रागति सृष्ट्यो वराज्य प्रतापरुद्रस्य पुज्यशेषरंसावरमेखला॥ इयं १८

प्रजो जननि धोरण द्या युक्तिः ॥ ततः राजा तद्वचनमाकर्णयति ॥ निर्भरहर्षविक्रस्वरलोपना मेदिन्यपि देवस्य पा
श्वदृष्टा ॥ च ॥ महाराज्यं स हि अत्र अत्र वंदे भागा एव सुधरा एतद्देवस्य अदुरितविभावो ॥ एष स्वयं भूदे
ववचनकर्णनेन मेदिन्याः सुखारामप्राप्तिः राजा ॥ काकतीयकुलश्रेयास्वा देव एव प्रमाणमिति ॥ तस्या
शामयादिरसि च ॥ देवस्य प्रसादात्तिद्विषामामलाभ्यां तर्हि तो भूत ॥ इदं मेदिनी प्राप्तिहेतो भूत ॥ इदं
मेदिनी प्राप्तिहेतो बीजस्य स्वयं भूदेवस्योपदेशं जीकरणात्समाधानं मंत्रिणः विश्वप्रियंकरस्वप्नप्रत्ययः ॥
काकतीयनरेश्वरवृद्धोचितमाभरणमनुवर्तमानस्य नगरनिवासमेव मुख्यं ॥ तथा कुलधुरंधरस्य वीर
रदस्य विश्वरक्षा समवापरिखेराजाधुराविश्रान्तिरिति च विषादहर्षयोः सामानं स्पृशेत्समाकं ॥ मुखदुः
खमाशयः ॥ चामरग्राहिणी ॥ अञ्चु कुलामं च मुहेण वयं वधी वंलसेण एवं उवदिदं ॥ आश्रयं रूपपरिताषा
वद्धनां राजा ॥ अमास्यान्प्रति ॥ अयं काकतीयकुलश्रेयः कल्पलताप्रोहस्वयं भूदेवानुग्रहे सर्वेषाम
विश्रवणमहोत्सवः क्रियतां ॥ एष बीजप्रकाशनामुद्देशः ॥ मंत्रीयदाज्ञापयति काकतीयपरमेश्वरः ॥ रा
जा ॥ किमिदानीं कर्तव्यं ॥ पुरो ॥ महाराज किमन्यत्सङ्गीक्रियतां ॥ प्रतापसदस्य राज्याभिषेकसत्कारः ॥
एष बीजानुगुणप्रोक्ता हनरूपो भेदः ॥ मंत्री ॥ दिग्विजयपात्रावशीकृताराज्ञां वर्गेणानीतैस्सकुलती
र्थसलिलैः प्रकाशितस्वयं भूदेवप्रसादं महाभिषेकमवदु ॥ राजपुत्रः ॥ पुरो ॥ उचितमनुमंत्रितं मंत्रिभिः
राजा ॥ तर्हि जे त्रयात्रासाधनानि सङ्गीक्रियतां ॥ षड्विधावलानि ॥ अहमपि सङ्गीतमवाप्ति ॥ एष प्रा
रंभः ॥ इदं बीजानुगुणारंभरूपकरणं ॥ एवमारंभबीजसंबंधरूपसांगोमुखसंधिः ॥ नेपथ्ये वेता

लिका॥ सुखायमाध्यंदिनिसंवा नवनुदेवस्य॥ यदिदानीं॥ लोकालोकगिरिंदु कंदरतमसंदोहदर्पापहंचुत्तेजः
 पटलं कियंतिमुवनान्याक्रम्यसंकीडति॥ इत्यालोकनकौतुकीवशिष्यिलः स्वीयाविकारप्रमोभास्वानेष
 समग्रदीप्तिरधुनाव्योमाप्रमाते हति॥ अपिच॥ उद्गायंतिशरं निशाकरकरस्तोमस्त्रिषस्सहुणान्
 कीडं सोमप्रयादिचंदनलताकुजैभुजंगांगनाः॥ वीचातत्तदुदीर्णवर्णगसितांप्रसूप्रधारसुधां
 वाताहारतया प्रभूतमयशः प्रफालयं सोनिजं॥ इदानींखलु॥ आच्रायकीरणानुभोनोर्यज्यरामो
 दमेदुराद्वा॥ यतलेहतिनः सर्वकर्तुमाध्वान्द्वितीक्रिया॥ राजा॥ आकण्यसर्वान्प्रति॥ साधयन्तुपूयं
 ममहिताचरणाय॥ अहमपिता

अथ गुणानिरूपणानंतरं अलंकारानिरूप्यते ॥ अलंक्रियते नेति चारुत्वे हेतु रलंकारः ॥ तथा चोक्तं काव्यप्रकारोऽप्यकुर्वन्ति
तंसंतं योगद्वारेण संश्रिताः ॥ हारादिवदलंकारास्तनुप्राप्तोपमादयः इति ॥ यथा करचरणद्वयवंगतैर्वलयनपुरादि
भिस्तदलंकारतया प्रसिद्धैरवयवैर्बालं क्रियते ॥ तथा शब्दावयववंगतानुप्रायाप्रयासोपमादिभिस्तदलंकारतया प्रसि
द्धैस्तदवयवविभूतकाव्यमुपक्रियते ॥ जाश्रयाश्रयिभावेनालंकार्यालंकारसावोलोकवक्ताव्ये सम्मतः ॥ चारुत्वे तुल्येपि
गुणानामालंकरणानां चाश्रयस्ते दाद्वेदव्यपदेशः ॥ घटनाश्रया गुणानां श्रया गुणः शब्दार्थाश्रया अलंकाराः ॥ तत्र प्र
थमं शब्दार्थगतत्वेन त्रैविध्यमलंकारवर्गस्य ॥ अथालंकाराणां चतुर्विध्यं ॥ केचिन्प्रतीयमाना वस्तवः ॥ केचिन्प्रतीय
मानौपम्याः ॥ केचिन्प्रतीयमाना रसभावादयः ॥ केचिन्स्पष्टाः ॥ केचिन्प्रतीयमाना इति ॥ समस्तोक्तिपर्यायोक्त्यो संप
द्यास्तस्युपमेयोपमानाः च याति या योतिपरिकरा प्रस्तुतप्रसंगानुक्तनिमित्तविशेषोक्तिषु प्रतीयमानं वस्तु काये
पस्कारतामुपयाति ॥ रूपकपरिणाहस्यसंदेहभ्रांतिमदुल्लेखापहवोस्त्रे सास्मरणानुल्ययोगिता दीपकप्रतिवास्तूप
मादृष्टं तास होति व्यतिरेकनिदर्शनादुपे चोपम्यगम्यते ॥ रसवत्प्रेयजो न स्थि स माहितभावादयभावसंबंधि
भावसंबलतासुरसभावादिमुज्यते ॥ उपमाविलोक्यार्थान्तरन्यासाविरोधविभावनोक्तनिमित्तविशेषोक्तिविषम
समविचित्रकाव्यो न्यो न्यकारणमालैकावलीव्याचातमालादीपककाव्यलिंगानुमानसारयथा संख्यायां पत्तिप
यायपरिवृत्तिपरिसंख्याविकल्पसमुच्चयसमाधिप्रयत्नीव प्रतीयविशेषमीलनसामान्या संगतितदुपानुप
म्याजोक्तिवर्णोक्तिस्वभावोक्तिभाविषोक्तौ कालेषु सदयहृदयाहादिस्पाटं प्रतीयमानं नास्ति ॥ रूपकसंदेहपरिमोक्षाभ्रां
तिमदुल्लेखापहवानामभेदप्रधानसाधर्म्यनिबंधनत्वं ॥ दीपकतुल्ययोगितानिदर्शनादृष्टं तप्रतिवस्तूपमासमस्तो
क्तिप्रतीयव्यतिरेकात्तेदप्रधानसाधर्म्यनिबंधनाः ॥ उपमानान्वयोपमेयोपमास्तरणानां तेदात्तेदसाधारणत्वा

धर्म्यमूलताउत्प्रे सातिशयोक्ति जाध्य वसाय मूले विभावनाविशेषोक्तिविचित्रसंगत्यन्योन्या १० धातनहुण
 भाविक विशेषाणां विरोधमूलता। यथासख्यपरिसर्याघा पत्तिविकल्पसमुच्चयानां वाक्यन्यायमूलता॥ परिवृत्ति
 प्रत्यनीकतदुणसमाधिसमस्वभावोत्पुदानविनोक्त यो लोक व्यवहारमूलाः॥ कार्यलिंगानुमानार्थंतरासास्त
 केन्यायमूलाः॥ कारणमालैकावलीमालादीपकेसराष्ट्रखलान्यायमूलाः॥ व्याजोक्तिवक्रोक्तिमौलनानिनिहव
 मूलानि॥ समासोक्तिपीरुदो विशेषेणवैचित्र्यमूलौ॥ अत्रालंकाराणां परस्परवैलक्षण्यनिरूप्यते॥ आरोपग
 मत्वेपि आरोपमानस्य प्रकृतोपयोगाभ्यां परिणामरूपकयोर्वैलक्षण्यं॥ आरोपविषयस्यारोप्यमाणरूपसंज्ञवा
 संभवाभ्यामुल्लेखरूपकयोर्भेदः॥ आरोपविषयस्यसंदेहभांखपनुवेः संदेहभांतिमदपनुजीनां परस्परसंदेहः॥
 साधर्म्यमूलत्वेपितुल्ययोगितादीपकनिदर्शनव्यतिरेकदृष्टांतेभ्यः साधर्म्यस्यावाच्यतादुपमानानन्वयोपमा
 भिद्यते॥ साधारणधर्मस्यवाच्यत्वगम्यत्वाभ्यामुपमेयोपमानत्रतिवस्तुपमयोर्भेदः॥ वस्तुप्रतिवस्तुबिंबप्रतिबिंब
 सावाभ्यां प्रतिवस्तुपमादृष्टान्तयोर्भेदः॥ प्रस्तुताप्रस्तुतानां व्यस्तसमस्ताभ्यां तुल्ययोगितादीपकयोर्भेदः॥ उपमा
 नस्यप्रसिद्धत्वं प्रसिद्धत्वाभ्यामुपमेयोपमयोर्भेदः॥ अर्थसाम्यशब्दसाम्याभ्यामुपमाश्लेषयोर्भेदः॥ उपमानोपमे
 यस्यपयोययोगपद्याभ्यामुपमेयोपमान्वयोर्भेदः॥ अप्रस्तुतस्यवाच्यत्वगम्यत्वाभ्यांप्रस्तुतप्रसंशासमासो
 त्मयोर्भेदः॥ वाच्यव्यंग्योरुभयोः प्रस्तुतत्वेपर्यायोक्तिः॥ वाच्यस्याप्रस्तुतत्वेप्रस्तुतप्रसंशावाच्यपसधर्मता
 यभावात्काव्यलिंगस्यानुमानाद्भेदः॥ साधारणगुणयोगात्तन्नेदानुपलब्धौ सामान्यमुल्लेखगुणयोग्यान्
 नगुणविशेषानेमौलनं॥ अन्यव्यवच्छेदेनास्यर्थाभावात्तदुणालंकारस्यपरिसंख्यातोर्भेदः॥ काकृतालीयतयाकार्य
 साधनेकारणांतरोपनिपातेसमाधिः॥ जहमहमिकयोकार्यसाधनेबहूनांकारणानामुद्यमेद्वितीयसमुच्चयः॥

निहवस्यवा अत्रगम्यताभ्यामपनृतिव्याजस्तुयोर्भेदः॥ अन्येषां भेदस्यष्टएव॥ यद्यपि व्याजोक्तिमीलनसाम्येषुकथं
विस्मृत्यमस्ति तथापि प्रविबक्षितवान्तसादृश्यमूलेषुगणना॥ अथालंकारस्वरूपविभागानंतरं शब्दार्थयोर्म
ध्ये शब्दस्य प्रतीत्यनंतरंगत्वात्प्रथमशब्दालंकारानिरूप्यते॥ तवेदमवधानेन हयोर्व्यंजनयुग्मयोः॥ प्रावृत्ति
र्यत्र संबुधैश्चोक्तानुप्रास इष्यते॥ यत्राव्यवहितयोर्व्यंजनयुग्मयोः पौनरुक्त्यंतत्र छेदानुप्रासः॥ यथा॥ भन
हिमहीविभवेबलेसेमंकरेकरे॥ राजन्यजन्यविजयीराजाराजद्रुणोदय॥ एकदिप्रभृत्तृतीनां नुव्यजनोत्तां
यदाभवेत्॥ पुनरुक्तिसौनामचस्यनुप्रास इष्यते॥ यथा॥ रेरे सुदंमहीक्षितः सणमितः श्रीकाकतिष्मापते॥ वि
सध्वं ध्वजनीदुरीष्यसुभटाः प्रोक्षितकौसेयकैः॥ योस्येध्वेयदिलस्यमस्यमदंकात्तानपक्षोवृथास्माभृत्
सक्ततरुनिकरात्तत्रात्मारसाकुलः॥ यमकंपौनरुक्त्येनस्वनव्यंजनयुग्मयोः॥ ऐकानुप्रासेचस्यनुप्रासे
चस्वरपौनरुक्त्यमानुषांगिकं॥ यमकेनुसस्वरयोर्व्यंजनसमुदाययोदावृत्तिः॥ तस्यादिसंख्यागतत्वेन बहवो
भेदाः॥ अत्रादिष्मात्रमुदाह्रियते॥ प्रतापकाकृती इत्यमहामहिमतेजसः॥ यत्रार्थासमुखे किंचिद्भासते
पुनरुक्तवत्॥ पुनरुक्तवदाभासोलंकारः ससतांमतः॥ यत्रार्थः पुनरुक्तवदाभासते॥ वयवेलायामन्यथा
सर्वतिसपुनरुक्तवदाभासोलंकारः॥ अर्थालंकारत्वेप्यस्य शब्दपौनरुक्त्याभितत्वाच्छब्दालंकारप्रस्तावे लक्ष
णं कृतं॥ यथा॥ जिहुरिंदित्तिभुजां श्रीपतिः पुरुषोत्तमः॥ भास्वान्नसूर्यः स्फुरत्तेजाकाकृतीं दोषिजते॥
अथोभयपौनरुक्त्यालंकारः कथ्यते॥ शब्दार्थयोः पौनरुक्त्ययत्र तात्पर्यहेतुवत्॥ सकाव्यतात्पर्यविदोऽप्य
तानुप्रास इष्यते॥ यत्र शब्दार्थयोस्तात्पर्यत्वेदमात्रं नस्वरूपसेदः॥ तत्रोक्तानुप्रासः॥ यथा॥ गुणागुंस्ते ॥

गण्यं ते येरुद्र नृपमाश्रिताः॥ नीति नीतिरसौ तस्य लक्ष्मीर्लक्ष्मीश्च गण्यते॥ पद्माद्याकारहेतुत्वे वर्णानां चित्रमि
 व्यते॥ आदिग्रहणाच्चक्रबन्धादयः॥ तत्राष्टदलपद्मबन्धो यथा॥ धातायस्यासमग्रा नीतिमितकूनकस्थान
 सत्तासनायायानसत्तासनस्थासुरव्यनुक्रमलाभ्यास्तुज्ञानमाया॥ यामानतासुसप्त्यासिति पतितित्तमं
 जातिरदासगेयात्तेयास्तत्कारतितासुद्विधुपुलितग्रामस्तस्यायताया॥ चक्रबन्धो यथा॥ लक्ष्मीचीतितवे
 सवस्यजगतां नायस्य भद्राश्रयो दिव्यारब्धनिजप्रतापजनितं भावुव्युदाय उत॥ नित्यं रुद्रनराधिप
 स्यज्यिने भाति प्रकाशस्थिरा राजन्यालनमोदितामनिभुजे योग्याश्रितत्वाधरा॥ अत्र चक्रैर्विशानाय
 द्वितीवीरुद्रस्य यदा इति प्रतीयते॥ नाम बन्धो यथा॥ जोजस्य रुद्रदेवे विभवति महिमसाजितान्यप्रतापे
 विद्यावर्षे हिते तप्युत हरितं विभव विस्तारभाजी॥ वैरीवाना भजंते वनमतिमालितख्यातयो देहविध्यावनो
 रध्यन्यपार्श्वसितिनतिविधे जेतुमिष्ट्या न भाजः॥ ॥ इति शब्दा संकारप्रकरणं॥ ॥ अथाचारलंकारः॥ सा
 म्यमन्येन वर्णस्य वाच्यं वेदेकदोषमा॥ यत्र स्वतः सिद्धेन स्वतोभिनेन सहृदयसमंतेनाप्रकृतेन सहप्रकृ
 तस्य धर्मतः सादृश्यमेकदावाच्यं वेदवतितत्रोपमा॥ स्वतः सिद्धेनेत्यनेन नृपेसाया वृत्तिः॥ नृपेसा
 यामप्रसिद्धस्योपमानत्वं सप्तवात्॥ स्वतोभिनेनेत्यनेनान्वयव्यावृत्तिः॥ अन्वये एकस्यैवोपमानोपमे
 यत्वात्॥ समंतेनेत्यनेनान्योन्योपमादि व्यावृत्तिः॥ धर्मत इत्यनेन श्लेषव्यावृत्तिः॥ श्लेषे शब्दसास्यमात्रम
 भ्यपगतं न गुणक्रियासाम्यं॥ अन्येन साम्यमित्यनेन प्रतीपव्यावृत्तिः॥ प्रतीपे उपमेयस्यैवोपमानत्वं क
 न्यनान्प्रकृतेन सह प्रकृतस्य सादृशं वर्ण्यते एकदा साम्यमित्यनेनोपमेयोपमा व्यावृत्तिः॥ तत्रोपमा

नोपमेययोरनेकदासाम्यप्रतिपादनं॥ वाच्यमित्यनेन गम्योपम्यस्य रूपकादेव्यवृत्तिः॥ अतः सर्वेभ्यः साधर्म्यमूल्येभ्यो
विलक्षणो यमुपमा॥ साप्रथमद्विविधा पूर्णा लुप्ता चेति॥ उपमानोपमेयसाधारणधर्मसादृश्यप्रतिपादकानां प्रयोगे
पूर्णा॥ एकस्य द्वयोस्त्रयाणां वा द्विलोपे द्विलुप्ता॥ पूर्णा द्विविधा श्रौतिजन्या चेति॥ सा सा सादृश्य प्रतिपादकानां यद्येवा
दीनां प्रयोगे पूर्णा श्रौती॥ धर्मव्यवधानेन सादृश्य प्रतिपादकानां सादृश्यसंकाशानिकाशादिशब्दानां प्रयोगे जन्या॥ ते
अपि हे समासे तद्धितवाक्यगतत्वेन त्रिविधे॥ एवं पूर्णोपमा षड्वक्त्रा॥ लुप्तोपमा एकोनविंशतिसेदा॥ तेन तु न्यत्रिया
चेद्वृत्तिरिति सदृशार्थे विहितस्य वतेरुपादाने जन्या॥ तत्र तस्य च विहितस्य दुर्वाच्ये वतेरुपादाने श्रौती॥ अतएव
सादृश्यार्थे विहितस्य वतेः प्रयोगे धर्मापादानेनान्वयसौकर्यादनुकूलात् तद्विगाश्रौती लुप्तानां स्तिक्लप्यवादि
प्रयोगे वाच्ये वा॥ अथोदाहरणानि॥ पूर्णा श्रौती यथा॥ उदा मोक्षतत्र विष्णुमेव तपुगेवाहो ययातेर्यथा त्रेतायां रघु
नायकस्य महितरया तो सुजायां यथा॥ दोदंडः ययुधिष्ठिरस्य विलसच्छौर्यं यथा द्वापरे विस्त्रब्धाश्चकलौ त
थे वरमते सोऽप्यंभुर्भुजे॥ अथ समासगण पूर्णा श्रौती यथा॥ भास्वानिवोद्यन्नुदयादिलम्बो भद्रासनस्थो
वरः वीररुद्रः॥ उद्युक्तं तामं प्रपुरीजनानां नेत्राब्जजाड्यं शमयत्यशेषं॥ अत्र भास्वानिवेति इवेन सह नि
यसमासः॥ तद्विगा पूर्णा श्रौती यथा॥ कूर्मवच्छेषकज्ञो वत्तगिरिवत्तिगमदेहवत्॥ भुजे प्रतापत इत्यधुरि
णो भोति मेदिनी॥ वाक्येणा पूर्णा अर्चो यथा॥ ते सैर्मही लालनसंविधाने सैस्तेः प्रजारसण वैभवेभ्यः॥ सु
तेजसासंप्रतिका कृती यलक्ष्मीपतिर्दाशरथेः समासः॥ समासपूर्ण अर्चो यथा॥ तादृक्पालनसामर्थ्यसंप
दाका कृतीश्वरः॥ हरिः॥ दीश्वरसंकाशः शास्तिमयमविष्टपः॥ तद्विगा पूर्णा अर्चो यथा॥ हेमाचलवदो नस्य
गांभिर्ये स्तीरसिंधुवत्॥ प्रतापे भानुवद्गति वीररुद्रनरेश्वरः॥ अनुकूलधर्मा वाक्यगण श्रौती लुप्ता यथा॥

यथासुचोस्वादिनिचक्रवाक्योयथाचनोहारसुचोचकोर्थाः॥ यथाप्रसनस्तवकेनमर्यस्तथाप्रजाः काकतिवीररुदे॥ अनुक्रममा
समासगाश्रोतोलुप्तायथा॥ प्रतापरुदेवस्यपादपीठेमनारतं॥ आरंभयन्तिभूपाताः प्राणतादेवतामिव॥ अनुक्रममा
व्यगाश्रोतोलुप्तायथा॥ काकतिक्षमापतेयैत्रप्रस्थानपटहध्वति॥ तुल्यदनीतिनिर्घोषेष्टएवमपिप्रदीपतः॥ अनुक्रममा
समासगाश्रोतोलुप्तायथा॥ शुश्रूषुरेमेकशिलभिधानांयश्चोक्साएसदृशेभवेक्ष्य॥ नमतिभूपासुविक्रोकतीयएवप्रतिष्ठा
वदुमन्यमानाः॥ अनुक्रममातद्वितगाजयलुप्तायथा॥ प्रतापरुदेवपतेजगन्महिततेजसः॥ कंदर्पकस्यनाकारपश्य
त्यंभ्रपुरंधय॥ अनुक्रममादिक्मक्यचालुप्तायथा॥ दुग्धार्णवीयेसुभोधीनकेकासीयतिस्रधरा॥ प्रताप
रुदेवस्ययशोवेसधवेभव॥ अनुक्रममादिशधारक्यचालुप्तायथा॥ कीडादीयतिगोत्रशैलशिखरेस्वस्ता
नसंमीयतिगोत्रशैलशिखरेस्वास्मानसंमीयतिदीपेष्विषुदीर्घीयतिहरिस्वेकान्तगेहीयति॥ उद्यानी
यनिसीमपर्वततदारण्येषुपर्वाचलेप्राप्तादीयतिवीररुदेवपतेः स्फारः प्रतापोदयः॥ अनुक्रममादिः क
र्मणमुलायथा॥ पश्यत्यासजदर्शमिंद्रमरस्वोतस्विनीससुखीदर्शसी॥ रपयोनिध्रियसुहृद्दर्शनि
रंराजत॥ लोलादय्यनदर्शमन्यदमलंतारादिहारावलौदर्शखेलतिवीररुदेवपतेः कीर्तिजगद्व्यापिनी
अनुक्रममादिः द्विपायथा॥ सुधाप्रपातिहिसतामसताकालकूटति॥ वीररुदेनरेइस्यगुणजोत्सुविज
भिता॥ अनुक्रममापमेयेवादिः कृवायथा॥ ज्योत्स्नोपातिसुधियंतिचंदनीयतिसर्वतः॥ प्रतापरुदेवपतेः
पूर्णाकीर्तिमहोर्मयः॥ अत्रकीर्तीतांस्वरूपमुपमेय॥ अनुक्रममादिः क्यङायथा॥ शोवायतेमहीवोदुक्ल्य
शोवायतर्थिना॥ प्रतापरुदेवोदंडः कालदडायतेदिवा॥ अनुक्रममानवाक्यमालुप्तायथा॥ वेदान्योन्यानास्ती
यादि॥ अनुक्रममानासमासगालुप्तायथा॥ वीररुदेसमोराजानास्तिनान्येवपरतले॥ यस्यधर्मानुवन्नेन

कलिः द्रुतमुगी द्रुतः॥ अनुकथमोपमानावाक्यगालुप्रायथा॥ लोकेकाकतिवीररुद्रनृपतेरुद्दामसमस्त्रियः
कीर्त्योन्नोदिकुकोमुदीयधवलानुल्येकिंचित्कचिन्॥ यन्माधुर्यकिञ्चनितस्तविषाग्रीवाविलोक्याधुनाकुणालि
गनभिर्गितुर्वितनुतेनीरप्रमदेः सुता॥ अनुकथमोपमानासमासगालुप्रायथा॥ प्रतापश्रीतुल्यं क्वचिदपिन
तेनचसर्वन्तभावित्रैलोक्येकिमपिजयिनः काकतिविभोः॥ प्रकाशेभ्युसन्तिर्नवनसरितैर्यद्विलसितैरसूर्येप
स्यानामवधिभिरपास्यासुदृषदां॥ अनुकथमोपमानेवादिः समासगायथा॥ काकतीं शौरणेभातिभीमसे
नपराक्रमः॥ किंचदुःशासनाः सर्वेयस्यप्रसुधिपार्थिवाः॥ एवंसेदोतरयथासप्तवमुदाहार्यं॥ एकस्ये
वोपमानोपमेयत्वेनन्वयोमतः यत्रद्वितीयसब्रह्मभारिनिचस्यमेकस्येवोपमानोपमेयभावोनिबध्य
ते॥ सावनन्वयालंकारः॥ सन्तुलोकेषुवर्णादिरत्नाकुरसुधाकुराः॥ तथावीररुद्रोयंवीररुद्रइवस्वयः॥
पर्यायेपादयोस्तस्मिन्नुपमेयोपमानता॥ तस्मिन्निमुपमानोपमेयत्वप्रत्यवमर्शः॥ धर्मोर्थइवपूर्णश्रीर्थो
धर्मइवस्थितः॥ कामस्ताविवतौकामइवरुद्रनृरेश्वरे॥ सदृशानुसवादन्यस्मृतिस्मरणमुच्यते॥ यत्रसदृश
पदार्थादनुसवेनसदृशवस्त्वंतरपरामर्शो जायतेतत्रस्मरणालंकारः॥ यथा॥ रात्राप्रतापरुदेणपालि
लेयवसुंधरा॥ हरिश्चंद्रनलादीनाप्राच्यास्मरतिभभुजा॥ अत्रनलननुपादिप्रवीणतयाप्रतापरुद्र
रसितारं प्राप्तवस्यामेदिन्यापूर्वराजस्मरणं॥ सेदोसेदसाधारणधर्मनिबन्धनालंकारादपिताः॥
सप्रसारोपगर्भालंकारप्रस्तावस्तत्रापिप्राधान्यालुपमरूपकनिरूप्यते॥ आरोपविषयस्यस्याद
तिरोहितस्वरूपिणः॥ उपरंजकृतारोप्यमाणं तद्रूपकं मतं॥ अत्रारोपविषयइत्यनेनाध्यवसायमर्भ

स्योत्प्रेक्षादेरनारोपमूलानामुपमानादीनां च व्यावृत्तिः ॥ अतिरोहितरूपिणश्च नेन संदेहभांतिमदपद्रुतीनां
 व्यावृत्तिः संदेहालंकारविषयस्य संदिह्यमानतयातिरोधाने ॥ भांतिमदलंकारे भांतिविषयतिरोधाने ॥ अप
 नुसलंकारे अपनुनारोपविषयतिरोधाने ॥ उपरंजकमित्यनेन परिणामालंकारव्यावृत्तिः ॥ परिणामे आरो
 पमाणस्य प्रवृत्तौ पयोगित्वान्न न च यो न प्रवृत्तौ परंजकत्वेनातस्सर्वेभ्यः सादृश्यमूलैभ्यो विलक्षणं रूपकं
 तत्र प्रथमत्रैविध्यं ॥ सावयवनिरवयवपरंपरित्वेति ॥ सावयववद्विविधं समस्तवस्तुविषयमेकदेशविव
 र्तिवेति ॥ निरवयववद्विविधं ॥ केवलं मालारूपवेति ॥ परंपरितस्यपि श्लिष्टताश्लिष्टतानिबन्धनत्वेन द्वैवि
 ध्येन योरपि प्रत्येकं केवलमालारूपतया चातुर्विध्यं ॥ एवमष्टविधोरूपकालंकारः ॥ अथोदाहरणानि ॥
 यत्रावयवानामवयविनः प्रसामस्येन निरूपणं निबध्यते तस्मिन् समस्तवस्तुविषयं रूपकं ॥ यथा ॥ या
 त्राप्राचुरवीररुद्रनृपतेर्निस्साणधाराधरे वैरिस्मापतिगर्भपर्वतमिदं सीमं मुहुर्गर्जति ॥ इन्द्रस्त्रीनयना
 म्बुचक्षुरसद्भुजातायथासुवर्धो वर्धन्ते हरिदत्तरेषु जगदानंदाय शः कुंदला ॥ यत्रावयवनिरूपणं
 द्वयविनो निरूपणं गम्यते ॥ तदेकदेशविवर्तिरूपकं ॥ यथा ॥ प्रसाधिताशाविवयांतराळः शोभायुः
 काकतिवीररुद्रः ॥ विवृण्वै वासनयान्त्रिलोकी गुणप्रसूनैः सुरभीकरोति ॥ अत्रवयवानां गुणानां प्रसूनैर्नि
 रूपणं न नृपतेः कल्पशाखित्वं निरूप्यते तस्मादेकदेशविवर्तिः ॥ यत्रवयवनिरूपणमात्रेण संरभवि
 स्तस्य निरवयवरूपकं ॥ अवयवनिरूपणमात्रेणैव ॥ तत्र केवलं यथा ॥ यात्रारं सविजं समाणसु
 नटप्रसूतिं साम्रेडितैर्निस्सान्ध्वनिभिः स्पृष्टं प्रतिदलदोदकटाहंतैः ॥ नोपयोगेयवाच्यात्वात्तपरिणामो
 तर्भावः ॥ विषयो विषयीयत्र सादृस्यात्कुतिसंमतान् ॥ संदेहगोचरो स्यातां सचेतालं कृतिस्तथा ॥ मुद्गानि च

सचेतालं इति स्तथा मुनिप्र

यगर्भा निश्चयांता चेति संदेहमात्रपर्यवसायिनी मुद्रायथा किमेव न वमो हति त पतिरमंद संपसुदं किमेव ददा
मः प्रजापतिरपूर्वेसर्गक्रमः ॥ किमेव हरिर्वरोदुरणचंचुरेकादशभिर्दिति विष्णो व्यतेजगती वीरुदोजनेः
निश्चयगर्भायथा ॥ कालाहिः किमयं मृणालमृदुलं सो गस्यते पुनः ॥ कालभभ्रुकुटिरिषकिं नु मुख एवो ज
जेभते सा पुनः कालो गानलभीमपदतिरसो किं सा पुनर्भयते वा तेनेमि विवृल्यते प्रतिभटे रुद्रस्य कौक्षेयक
निश्चयपर्यवसानायथा ॥ किं कल्पदुममंजरी स्रज इमे किं वायुशोराश्वये स्वर्धेनोरयवा किमु ज्वलतरा भिंता
मणे स्फूर्तय ॥ विं वा सिद्धमय भिरमिति व्यामिष्ट निश्चिन्वते संतः का कति वीरुद नृपतेः स्मरा कुरासा इति ॥
यं विसम तसा दृश्यादिव ये विदितास्तनि ॥ आरोप्यमानानुभवो यत्र सभांति सन्मतः ॥ यथा ॥ का कतीय वि
जोः कीर्तिर्विभवे व्यापरोदसी ॥ दिवा च चेदि का बुध्या च कोरायांति च तये ॥ निषिद्ध विषये साम्या दन्यारोपे ह्यप
नुतिः ॥ तस्यास्त्रे विध्य ॥ अपु नु सारोपः ॥ आरोपापनुतिः उददिशब्दे रसस्य तु प्रतिपादनं च ॥ आद्यद्वय
स्योदाहरणं ॥ उदुलम्रनुरणं वी कुलकुलो नाय च मृदं बरो नेतुं दुमिगर्जितं त्रिपुरजितु ल्यांतट कारव ॥ इ
त्यं रुद्रनेंद्र वाटिषु म होभारा वनम्री भवच्छेषा शेषे पणसु विस्मित मध्य त्रस्त दिगीदौरपि ॥ उलदिश
ब्दे रसस्य तु प्रतिपादनं यथा ॥ सर्वा का कति वीरुद धरणी नाय छले न सिति पातुं मध्यम मध्यम लोकपाल
पदवीं प्राप्तुः स्वयं भः पीतुः ॥ नेचं चेदिषमावलोकन कलामात्रेण भस्मीकृतं वैदिपुरैः कथं कथम
वा इते च भृहपौ ॥ अथ योगरचिश्चैरुल्लेखनमने कथा ॥ गृहितुभेदादेकस्य स उल्लेखसतां मुत ॥
रुच्यर्थयोगाभ्यां यथा ॥ लूस्नीनि वासगृहमि संखिलाने रं दासो याति भूमि र्वनिरि सरि वीरवर्गाः ॥ विष्णो वि
लासपदवीतिवलध्ववर्णा श्री का कती इ नगरी मनिशस्तु वंति ॥ श्लेषु यथा ॥ उग्रसफलेषु गुणेषु सास्वानामः प्रती

सुध्वेषाधिपुत्रं पितृगिरिषु श्रुत्वेव मुंचयामुन् सीताः काकतिवीररुद्रनृपतेः प्रसुध्विनपार्थिवाः॥ अत्रोदसः
कटाहध्वनिरूप्यते॥ मालोनिर्वयं यथा॥ राक्षसो लिविभूषणस्य गमलादि कुंजरस्तोत्रयोस्फारं चामरसूष
णंधरणिभृच्छृंगेषु गंगासरित्॥ व्योमनक्षोसवितानमुज्ज्वलतरं मुकुं कलापिभुवः स्फारं काकतिवीररुद्रयश
साजागर्तिविस्फूर्जितं॥ रुक्मकहेतुपुत्रं परंपरितं॥ रूपकद्वयमात्रमवस्थितत्वा दस्यनसमस्तवस्तुवि
षये न्तर्भावः॥ श्लिष्टकैवलपरंपरितं यथा॥ काकतीयस्य दुग्धाध्वेयशो लोला महोर्मयः॥ दिक्कलमुद्रजा
तोपाः खिलसुहृद्वेषोच्छ्रयाः॥ अश्लिष्टमालापरंपरितं यथा॥ दोराक्षीविषजि च्छारिध्रुवनं श्रीणीमहोवा
यया शौचोभ्रानलच्छयया ज चरमायोषिद्विवास्तभ्रुवा॥ संहृष्यधरणी विलासद्विलिनी संवासयश्चाज
गत्वासा दार्गलया वृपाणालतयाभूद्रो नृपः क्रुध्यति॥ अश्लिष्टमालापरंपरितं वैधर्म्यस्य सिसंभवति॥
त्रासांधकारमध्यान्हाकैतवातपरात्रसः॥ जयंति वीररुद्रस्यरणप्रोक्कणकैलयः॥ प्रतापरुद्रदेवस्य मंड
लाप्रविधुं नुदः॥ अखंडविक्रमो दामग्रस तोराजमंडलं॥ श्लिष्टमालारूपपरंपरितं यथा॥ पद्मोष्मासस
हस्रभानुसंघनसमार्गचर्चा बुधः क्षमाभृस्यभिदागतिः कुवलयालंकारकाशरी॥ नित्योद्यत्सु मनो
विक्राडासुरभिः कल्याणसंपत्सुरसोणिभृद्वुवनाश्रया बुधिरयं श्रीवीररुद्रो नृपः॥ अश्लिष्टकैवलपरंपरि
तं यथा॥ एवमष्टविधस्य समासवाक्यगतत्वे षोडशनेदाः सन्ति॥ अथ परिणामः॥ आरोप्यमाणमरोपा
विषयात्मतया स्थितं॥ प्रकृतस्योपयोगि स्या परिणाम उदाहृतः॥ आरोप्यमाणं प्रकृतस्योपयोगी युनेन सर्वा
संकारावृत्तिः॥ तत्र सामानाधिकरण्ये वेद्यधिकरण्यं द्वैविध्यं॥ सामानाधिकरण्येन परिणामोपपत्तिरिति
टमानि क्रमयस्व जाले विद्यापुष्पा जलिमचयंते॥ फलार्थिनो रुद्रनरे दुपादपीवां तसीमानं मरिसितीदाः॥ समाप्तो व्यवरो
पमाणस्य प्रकृतोपयोगे वाच्यत्वात् न परिणामो तर्भावः॥ विषयो विषयीयत्र तादृश्या लुक्संभवात् सदेहगेयो स्यात्

केषुरणेषुभीमःलीलासुलक्ष्म्याःपुरुषोत्तमश्चेत्यावसुतेरुदंनपंकवींदाः॥साद्विधिः॥विषयिनिगरेणविषयनि
गरणेच॥विषयविषयिनोरन्यतरनिगरणेनास्तेदप्रतिपत्तिरध्यवसायः॥साद्विधिः॥विषयिनिगरेणविषयनि
गरणेच॥यत्रान्यधर्मसंबंधादन्यत्वेनोपतर्कितं॥प्रकृतहिंसवेस्त्राचसामुत्प्रेक्षाप्रवृत्ते॥यत्राप्रकृतक्रिया
गुणसंबंधादप्रकृतत्वेनप्रकृतस्यसंज्ञाषनासोत्प्रेक्षा॥साद्विधिवाच्याप्रतीयमानाच॥संभावनांप्रतिपा
दकानांनूनंप्रायइत्येवमादीनांप्रयोगेवाच्या॥अप्रयोगेतुप्रतीयमाना॥जातिक्रियागुणइत्याणांचतुर्णाम
ध्येवसायविषयत्वेसाद्विधिः॥प्रत्येकंचतुर्विधा॥तेषांभावाभावद्वयतयादैविध्येअष्टविधा॥अध्यवसाय
स्यगुणनिमित्तत्वेनक्रियानिमित्तत्वेनदैविध्येप्रत्येकंषोडशप्रकाराः॥निमित्तस्यवाच्यात्वगभ्युत्थाभ्यांदैविध्यं॥
वाच्यात्प्रेक्षायामेवप्रतीयोत्प्रेक्षायामिवाद्यनुपानेनिमित्तस्यचाप्रयोगेउत्प्रेक्षायानिरवलंबनत्वापातात्॥
तथाजात्यादीनांस्वरूपेणहेतुरूपेणफलरूपेणचाध्यवसायविषयत्वेनद्विविधायांवाच्यात्प्रेक्षायामपिहेतुप्र
त्ययोरुत्प्रेक्षाविषयत्वेपिनमित्तस्योपादानमेव॥तथाहिसाध्यऽनुपालेसाधननिर्देशो नान्वयंपुष्पाति॥तथा
साधनेऽनुपालेसाध्यत्वेननिर्देशोपितयोरन्योन्यापेक्षितत्वाहेतुत्वेसाध्याफलनिमित्तं॥तस्यानुपादानेक
यंतस्मृतिफलत्वेनघटते॥यथा॥प्रतापसुदृढपतेरपारेकीर्तिसागरे॥मग्नादुरितदुःकीर्तिसंगादिवज्रग
त्रयी॥अत्रोत्प्रेक्षानिमित्तस्यमज्जनस्यानुपादानेसंगादितिहेतुत्वेनानशोभामावहतिजयणीवासपक्षस्य
विक्राशयेचभानुमानप्रतिबिंबमिषातुखड्गादप्रविशस्यभ्रमभ्रमजः॥इत्युत्प्रेक्षानिमित्तस्यभानुमतःप्रवेश
स्यानुपादानजयश्रीकमलविक्राशयेतिफलोत्प्रेक्षणमसमीचीनं॥अतस्वरूपेक्षामेवनिमित्तस्योपादाना
नुपादानाभ्यांदैविध्यं॥अतश्चेत्यवाच्यात्प्रेक्षायामेदगणना॥उपात्तगुणनिमित्तजातिसावस्वरूपेक्षानु

तगुणनिमित्तजात्यभावस्वरूपेष्टा॥ उपात्तक्रियानिमित्तजातिभावस्वरूपेष्टा॥ उपात्तक्रियाजात्यभावहेतुष्टेष्टा॥
उपात्तगुणनिमित्तजातिभावपुष्टेष्टा॥ उपात्तगुणनिमित्तजात्यभावपुष्टेष्टा॥ उपात्तक्रियानिमित्तजाति
भावपुष्टेष्टा॥ उपात्तक्रियानिमित्तजात्यभावपुष्टेष्टा॥ एवं चेतुर्दशसेदाजात्युष्टेष्टा॥ अनेनैवक्रमेण
गुणक्रियाद्वयोष्टेष्टापि परिगणनीया॥ एवं याव्योष्टेष्टायाः षट्पंचाशद्देदाः॥ प्रतीयमानोष्टेष्टावष्टावष्टा
शसेदाः॥ तत्रस्वरूपोष्टेष्टायामपि निमित्तोपादाननियमानि॥ तस्यगम्यत्वे गुणरूपत्वेन क्रियारूपत्वेन च वा
रुचविशेषाभावादेकैवसेदोगम्यते॥ गुणप्रिययोरुष्टेष्टाविषयत्वमुष्टेष्टानिमित्तत्वं च न्युपगते॥ प्रा-वा-म-लं
कारप्रबंधेषु षष्ठवतिभेदोष्टेष्टेति गणनामात्रं॥ वास्तुवातिशयस्तु षट्पंचाशत् एवसेदोनां॥ तत्रयथास्मि
वमुदाहरणानि॥ उपात्तगुणनिमित्तजातिभावस्वरूपोष्टेष्टायथा॥ कीर्तिशक्तिवीररुद्रनृपतेः सिंहासना
ध्यासिनः॥ प्रसंगभूमिस्तुजायशःपिदधति कोटीदुर्लभ्यद्युतिः॥ रक्षादक्षिणराजलाभुजनितामंदप्रमोदो
क्षितात्रैलोक्यादृहासप्रभवकुबुभां प्रांतेषु विद्योतते॥ अत्रप्रभाशब्दो जातिवचनं॥ त्रैलोक्येदृहसप्रभायाः क
विप्रोदोत्तिष्ठितान्नोपमाशंकावकाशः॥ उपात्तक्रियानिमित्तजातिभावस्वरूपोष्टेष्टायथा॥ वीरस्यरुद्रनृपतेः
प्रियवक्ष्यमस्यराज्याभिषेकसलिलैः सुरभीकृतयाः सधसमुद्धुसितसांद्रपरागरेखासोण्याः प्रमोदपुलकाकु
रमंजरीवा॥ अत्रपुलकांकुरमंजरीवसुष्टेष्टायां सुरभीकरणं क्रियारूपं॥ अनुपात्तनिमित्तजातिभावस्वरूपेष्टा
यथा॥ प्रतापरुद्रस्य नरेंद्रकांतिप्रणामभाजापदयोः नृपानां॥ ललटलम्बाविधिनिर्मितायावर्णावलीलोचन
दक्षिकेव॥ अत्रदक्षिकेति जातिवचनाज्जातिरुष्टेष्टते॥ उपात्तनिमित्तजात्यभावस्वरूपोष्टेष्टायथा॥ प्रता
परुद्रस्यगुणामृतामयोमिथोविजैरीयमलोक्तंशाः॥ प्रसालनास्मृत्तभूमिपालाः खाद्गोबुभिः संयतिवी

रवर्थाः॥ इति जात्यभावः॥ अनुपात्तनिमित्तजात्यभावोत्प्रेषायथा॥ दिशोऽन्तेर्विष्व प्रथितमहसोऽनुपतेर्जयप्र
 स्थानोऽथ शक्तिरुत्तरगसंमदजनितं॥ रजःश्रुत्वास्त प्रतिबलमसूर्यामिव प्रतिदिवं प्रतापय्या नन्यादि द्विदिशि
 विधत्ते दिनमणीन्॥ अत्रासूया तमिति जात्यभावः॥ जातिहेतुत्प्रेषायथा॥ उदाररीत्याभुजया प्रतापत इत्य
 विधेकधुरंधरस्य॥ विध्वंभराकोमलशय्ययेव विस्मरितांगा त्रम होध्रवसं॥ अत्रशय्यायेति जातिहेतुत्प्रेषायथा॥ जा
 त्यसावहेतुत्प्रेषायथा॥ भूमेरुत्प्रेषायथा॥ वृत्तत्वादि ववाता विचिंतयन्॥ सृष्ट्याकाकृति॥ कविशय्यागवेभवं॥ अत्र
 वृत्तवृत्तत्वादि जात्यभावहेतुत्प्रेषायथा॥ अनुपात्तगुणानिमित्तजातिफलोत्प्रेषायथा॥ नूनं विध्वंभराधारस्तभीम
 वितुर्कैर्बलं माययो॥ वीररुद्र इव इत्यनुजा वाजा नुलंबिनौ॥ अथस्तंभीमवितुर्मिति जातेः फलत्वं॥ उपस्त
 क्रियानिमित्तजात्यभावफलोत्प्रेषायथा॥ पशूनवध्यानालोभ्यशत्रवः काकृतीक्षितुः॥ प्रायेणामानुषत्वा
 यनुपवृत्तिसमाश्रिताः॥ अत्रामानुषत्वायेति जात्यभावस्य फलत्वं॥ अनुपात्तगुणानिमित्तक्रियानुपोत्प्रेषायथा॥
 श्रीकाकृती इनुपतेर्दिवहगूनानां स्वासोर्भिभिः सुपदिममरितांतरालाः॥ तासां निवासविषये दूतत्वा बनानां
 प्रसूतराणि ददतीव मरोवेनाताः॥ अनुपात्तक्रियानिमित्तक्रियासावदुपोत्प्रेषायथा॥ विभुत्वे सति काकृतिस्ति
 तौ देवनसीमापि कठोरकंठकाग्राः॥ चिकुरेषु विबूषती प्रतिशानर्दाने वनितांतर प्रवेशाः॥ अत्रादानेति क्रिया
 भावः॥ अनुपात्तक्रियानिमित्तक्रियाहेतुत्प्रेषायथा॥ अनुपात्तक्रियानिमित्तक्रियाफलोत्प्रेषायथा॥ दंभोलि
 संरंभमहाजिगोपः॥ प्रस्थानभेरीनिनदोऽभ्रमर्दुः॥ वनादिवा वेषु मरानिवर्गान् विशहते शैल उहांतरा
 णि॥ अनुपात्तक्रियासावफलोत्प्रेषायथा॥ सोमाद्रिबुंजेषु विहारभाजसिद्धागणा कल्पितचंडिकाशान्
 श्रीवीररुद्रस्य यशो विलासानुगायसंस्तुतिमिवाधकारः॥ अत्र संस्तुतिमिति क्रियाभावस्य फलत्वं॥ अत्र

सा॥

पात्तनिमित्तगुणस्वरूपोऽस्य यथा॥ चकास्ति काकतींद्रस्य क्रिया लोके न विभ्रमः॥ प्रकृतिस्वपि सर्वसु प्रसाद इव म
र्त्तिमान्॥ उपान्तगुणानि नित्तगुणाभावस्य रूपोऽस्य यथा॥ प्रतापरुद्रस्य महाभयं पयस्कृतेः शिलानि
नाखिलंगा॥ प्रशान्तभारार्त्तपूणिं दग्गदं श्वासानिलेष्टेव विभातिष्टयी॥ अत्र शांतीमो निगुणाभावः॥
उपासनक्रियानि नित्तगुणहेतुः प्रसायथा॥ जयश्रियामाश्रयनामुपैति श्रीवीरुद्रस्य रणे दूपाणाः॥
आयुस्त्विति वैरि महीपतीनां समुत्सुकामर्त्तमसूयश्वः॥ अत्रासूययेति गुणस्य हेतुत्वं॥ उपान्तक्रियानि
नित्तगुणानावहेतुः प्रसायथा॥ ज्ञातावयं संप्रति वीरुद्र नरे दग्गभीरि मगुल्यदभाः॥ इत्यप्रमोददिव
ज्जवनेषु मालिन्यमंभो निधये भजंते॥ अत्र प्रमोदिति गुणाभावस्य हेतुत्वं॥ उपान्तक्रियानि नित्तगुण
फलोऽस्य यथा॥ आदिषां विषधुम्राणां नैर्मल्यार्थमिवोत्सुकाः॥ भुजंग्यः काकतींद्रस्य गुणान् गगानुं सुधा
मुप॥ अत्र नैर्मल्यार्थमिति गुणस्य फलत्वं॥ उपान्तक्रियानि नित्तगुणाभावफलं प्रसायथा॥ अरण्य
वासाजित बांधवा सुमृगीश्वरार्थमिवाश्रयणाः॥ त्रिलिंगदेशे श्वर वैरिनार्यः पराङ्मुखालोचनविभ्रमे
षु॥ अत्रा वैरार्थमिति गुणाभावस्य फलत्वं॥ अनुपात्तनिमित्तद्वयस्वरूपापावावोऽस्य यथा॥ न नित्यम
स्मिन् परिपूर्णतैति यत्काननः शोणितलावतीर्णः॥ आनंदयन्त्रिंदुरिव स्वधाम्ना विभाति लोके न व
काकतींद्रः॥ अनुपात्तनिमित्तद्वयस्वरूपाभावोऽस्य यथा॥ अनन्यसाधारणदानशौंडे सद्यः कृतार्थो
भवदर्थिसार्थः॥ श्रीकाकतींद्रं सुविराजमाने द्यौः पाणिज्जालेन विनाहतेव॥ अत्र दिवः पाणिज्जालासावादुस्य
सायथा॥ प्रतापरुद्रदेवेन स्नाभ्यस्नविजृम्भिता॥ समुज्ज्वलितमाम्बुलादपरेणेव वज्रिणा॥ उपान्त

क्रियानिमित्तद्वयाभावहेतुसंज्ञायथा॥ काकतीयप्रतापोभविहीनाभेनमेतन्ना॥ असुवर्णचलेनेवविसिद्धिर्वाकुली
हृतः॥ अत्रासुवर्णचलेनेतिहेतुत्वाभावः॥ ननंप्रतापसंज्ञायशोदिष्टप्रसारितं॥ अत्रदुग्धार्णवशतायेतिफलत्वं॥
उपात्तनिमित्तद्वयेपुलोसंज्ञायथा॥ दुग्धार्णवशतायेतिवैलासाचलकोटये॥ वीरसुदनेंद्रस्यजयप्रस्थानसं
भवं॥ रजपिहितदिट्टोलंनिराकाशमिवोस्थितं॥ अत्रनिराकाशमितिजाकाशगतावायेत्यर्थः॥ इतिश्रीमहोपाध्या
यविद्यानाथहृतोप्रतापसंज्ञायशोभणोऽलंकारश्चास्त्रेजारापगर्भाऽलंकारप्रकरणं॥ ॥ ५॥ विषयस्यानुपादानविषय
पनिबध्यते॥ यत्रसातिशयोक्तिः स्यात्कुविप्रोदोक्तिजीविता॥ यत्रकुविप्रोदोक्त्याविषयविशोधोननुविषयीनिब
ध्यतेसातिशयोक्तिस्तस्याश्चालुर्विध्यः॥ सेदेजमेदः॥ जमेदेमेदः॥ संबंधेजसंबंधः॥ जसंबंधेसंबंधइति॥
कार्यकारणयोः पौर्वापर्यविपर्ययरूपं तु नाध्यवसायत्वाभ्यतिरिक्तैव॥ किंतुप्रोदोक्तिमूलत्वादतिशयोक्तिरितिकथ्य
ते॥ तत्रसेदेजसेदोयथा॥ स्थानेकल्पतरुज्जातः काकतीयमहोदधेः॥ लक्ष्मीपतिरसौचित्रंमह्यरूपमहो
सकः॥ अत्रप्रतापसंज्ञाकल्पकरुक्ष्णोरसेदाध्यवसायः॥ जमेदेमेदोयथा॥ जौनस्यमहदन्यदेवमहितः
कोप्येषंगंभिरिमाकायन्यासरणीप्रतापयशसोरन्येवबाहोः पृथा॥ सर्वनूतनमेवरुद्रनृपतेर्नानेनत
न्निर्मितोसामग्रीचतुराननेनक्रियतीकिट्टकृत्तमाकल्पिता॥ जौनस्यादेवास्तवासेदेपिसेदः कथितः॥ ततस्व
तुसिद्धप्रोदोक्तिसिद्धयोरसेदाध्यवसायः॥ संबंधेजसंबंधोयथा॥ शीलचित्तास्त्वनंतरमरुतास्वीपशुरसौ
वियदेनुसर्वजगदपितथादोषविभुरा॥ नसृष्टिर्वेधात्रीतदिवचनुराग्राकथमियं स्पृशेदेवंतद्रसकलगुण
साम्राज्यनिलयं॥ अत्रविद्यानृसृष्टिसंबंधेपिजसंबंधउक्तः॥ जौतौतब्रह्मसृष्टीनामीश्वरेणात्राध्यवसायः
जसंबंधेसंबंधोयथा॥ ब्रह्मनृमेतगिरोदृतेपिकिमिदंनैवविधास्तेमुदस्वामिन्सयमयिक्रियाप्रफलिता

यदीरुद्रः दत्तः ॥ मिथ्या किं नु विवसेत्रिजगत्स्त्राणाय मसार्थितः शंभुः स्मामवतीर्णवानितिकथा जाता हरि
 स्त्राणोः ॥ अत्र हरिविस्मयोरेवंविधगुणैश्चामसंबंधेपि संबंध उक्तः ॥ स्वप्ननासमं का कृती दृष्ट्या से दोध्यवसा
 यः ॥ कार्यकारणयोः पौर्वापर्यविपर्ययपातिशयोक्तिर्मथ्या ॥ मानुः कथं का कृती नाथ दृष्टेरग्रे सराः कामशराः प
 तंति ॥ न दुपलावण्यजितस्मरोपि न नंगतः किं कुरताममुष्य ॥ अत्र कार्यभूतस्य स्मरशरपातस्य कारण
 भूतान्प्रिये दृष्टिपातान्पूर्वकालत्वमुक्तं ॥ अथोक्तिसाम्यालंकारनिरूपणातिशयोक्तिहेतुका सहोक्तिनिर्
 ष्यते ॥ सहायेनान्वयो यत्र सवेदतिशयोक्तिः ॥ कल्पितोपम्ययंतं सामतासासहोक्तिरिति ष्यते ॥ अत्र
 सेदे असेदरूपया कार्यकारणपौर्वापर्यरूपया वातिशयोक्त्या एकस्य प्राधान्येनान्वये इतरस्य सहायेन संबंधे
 उपमोपमेयसावपरिकल्प्यते ॥ तत्र सहोक्तिः ॥ प्राकुरणिका प्राकुरणि कविषयत्वादुपमानोपमेयसावस्य
 सहाय्यसंबंधेन द्वयोरपि प्रकृतत्वात्तदर्थता ॥ कार्यकारणपौर्वापर्यविपर्ययरूपपातिशयोक्तिमूला सहो
 क्तिर्यथा ॥ अथ स्माभुस्तुभटा सिधारारणेषु नीलोत्पलपत्रभासा ॥ पतंतिकुर्णेश्वरिभूपतीनां सांक्षुर
 स्त्रीजनमुक्तमात्यैः ॥ अत्र रूपापापतंतोत्तरभाविनो दिव्यमाल्यपत्नेन स्य सह कालत्वमुक्तमिति पौर्वा
 पर्याविपर्ययः ॥ सेदे असेदरूपाशयोक्तिश्चैव गर्भासेदाध्यवसायरूपातिसहोक्तिर्यथा ॥ दिनेदिनेरुद्रनरा
 धिपस्य प्रतापलक्ष्मीरुदयप्रयाति ॥ प्रकाशिता शेषदिगंतराच्छा विवस्वता सार्धं मनिं दुभासा ॥ अत्रोदयं
 प्रयातीति श्लेषेण उदयपर्वताभ्युदययोरसेदाध्यवसायः ॥ ॥ अथ सहोक्तिप्रतिपक्षरूपावितोक्तिर्निरूप्य
 ते ॥ विना संबंधियत्किंचिदत्रान्यस्य परापत्तेन ॥ अरभ्यतारतम्यता वासाविनोक्तिरनुस्मृता ॥ यत्रैक
 स्यचिदसंनिधाना इतरम्यमरम्यमपि सवे सोविनोक्तिर्द्विविधा ॥ अरम्यतायथा ॥ प्रतापरुद्रदेवस्य

गुणवर्णनयविना॥ कीदृशी काव्यरचना संभृणुध्वं कवीश्वराः॥ अत्र प्रतापरुद्रगुणवर्णनेन विना काव्यश्रिया मशो
सनत्त्वमुत्तं॥ अनेन काव्यशोभा मिच्छतिः क्वचिन्म प्रतापरुद्रस्य गुणवर्णयितव्या इति विधिरेव प्रकाशते॥ रम्यता
यथा॥ कृत्वा पूर्णे निर्यजयति जगतीं देवि त्रजगतां वपुष्मस्या नंदे विमलविभवैरुद्रनृपतौ॥ विना लक्ष्मप्राप्य
प्रकृतिदिनमपूर्णं निजतनुं प्रकाशस्यादिर्यदिदिविषवे सोपि सुभगः॥ अत्र प्रतापरुद्रे प्रकाशमाने चंद्रम
सः कल्पं न विना शोभनत्वं मुक्तं॥ सकलगुणशालिनः प्रतिपत्तस्य पुरस्ताद्गुणवत्तथेव रम्यतानान्यथे
ति॥ विशेषणानां लोप्येन यत्र प्रस्तुतवर्तिना॥ अत्र प्रस्तुतस्य गम्यत्वे सा समासोक्तिरिष्यते॥ यत्र प्रस्तुतवि
शेषणसाम्यादप्रस्तुतगम्यत्वे सा समासोक्तिः॥ तत्रि विचं॥ विशेषणसाम्यं श्लिष्टं साधारणमोपम्यगर्भं वेति॥
श्लिष्टविशेषणयथा॥ सद्यो विश्लथ मेखलां पुलकितामृच्चैतनुं विभ्रतिरागारे ध्रुपतेः दूपाणालतिका च ग
हानिकुर्णेषरीना॥ तद्योगादनुक्तभावविवक्षा संमीलिता सा परं श्रुत्या तः कुर्यान्मज्जंति खलु ते भावस्थिति
कामपि॥ अत्र विश्लथ मेखलां पुलकितामिति श्लिष्टविशेषणमहिम्ना दूपाणालतिकाया नयिकात्वप्रतीतिः॥
अनुरक्तसाविवक्षा इत्यादि विशेषणद्वारिपूणां नायकत्वप्रतीतिः॥ साधारणविशेषणेन यथा द्वा त्रीं उ
मपास्तमौनमुदयन्वे स्वयं मविर्भव नृसाकं निर्भरगात्रवेपथुमिल नृमूर्ध्नि बलद्वयकं॥ संजातप्रलयं च का
वृती महीनाय स्मरो दे जिता भूपाः शैल गुहासु यांति विजने भीत्या समा लिंगिताः॥ अत्र भृंगारस्य नवसा
धारणविशेषणबलान् भीतिसमा लिंगिता इति नृपाणां नायकत्वप्रतीतिः॥ औपम्यगर्भविशेषणेन यथा॥
स्तुतास्मा गुणारत्नौ द्वेः पूर्णः सौजन्यवारिणा॥ प्रतापरुद्रनृपतिर्धत्ते विभ्वं भरास्त्रियं॥ अत्र समासोक्तौ सर्व
त्रव्यवहारसमारोप एव जीवितं॥ स चतुर्विधः॥ लोक्त्रिकवस्तु विलोक्त्रिकवस्तु व्यवहारसमारोपणस्त्रीयवस्तु

व्यवहारसमारोपश्चेति द्विविधः॥ तथा शास्त्रीये वस्तुविज्ञा शास्त्रीय वस्तु व्यवहारसमारोपः लौकिक वस्तु व्यवहा
 रसमारोपश्चेति॥ एवं चतुर्विधा॥ यथा क्रममुदाहरणानि॥ सप्तागस्य रदुद्दामदानलक्ष्मीविराजिता॥ प्रताप
 रुद्रो न द्वात्मा तनुते सावे जौ मता॥ अत्र लौकिके प्रकृत वस्तुविलौकिकस्य सार्वभौमत नामधेयस्य दिगाजस्य
 व्यवहारप्रतीतिः॥ तथा॥ मरुत्प्रमाणेन निजे नुसद्यस्ति रस्युतोद्यप्रतिपत्तहेतोः॥ प्रताप रुद्रस्य सुमिसुदग्रेव
 देसहृत्तत्वं डनः पंडितत्वं॥ अत्र लौकिके खड्गे तर्कशास्त्रप्रसिद्ध वस्तु व्यवहारारोपः॥ तथा॥ उपवार्ध—गुरु
 मणितसारस्य पदवीश्रुतिग्राह्यं तत्त्वं किमपि कलयति प्रतिपदं॥ प्रबंधश्रीधरसिद्धिभुजिकवीनां विजयते
 बुधश्रेणीयस्यां निपुणमविकर्तुं प्रभवति॥ अत्रालंकारशास्त्रीये वस्तुनितं त्रशास्त्रप्रसिद्ध वस्तु व्यवहारा
 रोपः॥ तथा॥ सालंकारालसद्वर्णसंगुणारसनिर्भरा॥ सावानुबंधिनी भातिसारती का कर्तेश्वरे॥ अ
 त्रालंकारशास्त्रीये वस्तुनितारत्याख्ये लौकिकनायिका व्यावहारसमारोपः॥ सप्तासोमे विदोषेण विशेष्यो
 तपादानात् श्लेषादिशेषः॥ उक्तिस्वाम्येपि श्लेषगर्भा इति कुरुते॥ अन्यथोक्तस्य वाक्यस्य कार्यश्लेषेण
 वापवेत्॥ अन्यथा योजनं यत्र सावकोक्तिर्निगद्यते॥ यत्र कयाचिद्विद्वत्तया केनचित्समुत्स्य वाक्यस्यान्ये
 नान्यथाविवक्षाया योजनं क्रियते सावकोक्तिः॥ उक्तिवत्त्वं कथंचित्संभवत्यपि एवं विलक्षणसावान्
 सर्वा लंकारेभ्यो वैलक्षण्यं काकायथा॥ बहुबल होरवुराएस हंतं ससिद्धि एषि सरासंति॥ ण्यना सिद्धि
 सुविनु मंजपाणं किं सुलहसि॥ बहुबल न खलुराज सखितस्य॥ भ्रियां निर्भराशक्तिः॥ न्यूनाभ्रयोपि
 त्वमात्मानं किं नुलक्षकरोषि॥ अत्र त्वमपि भ्रियो न्यूना गुणानभवसि॥ अतस्त्वयि नृपति रासद एव॥
 किमिहात्मानं लक्षकरोषीति काकाप्रतीयते॥ श्लेषेण च यथा॥ कस्ते सुंदरिवर्तते हृदिसदाराजा किमिंदुनेहि क्षो

पिनृतिलकसुमेरुर्विक्रान्तो रूद्रदेवो विभुः॥ ईशः किं सखि सयमात्यसुभगेत्वं गोत्रसरोद्भवेत्याख्यां खल्वराज्ञासवा
चिक्विरहं किंचिदध्वं स्मरन्॥ प्रथमं च भावोक्तिरुच्यते॥ स्वभावोक्तिरसौ चारुयथा वृद्धस्तु वर्णना॥ यत्र वास्तव्या
वस्तुनो यथा वर्णनं निबध्यते सा स्वभावोक्तिः॥ मदभ्युत्थानं तितकणमुद्धृतमभ्यात्र पदस्थितेन॥ लोलाग्रहस्ते
ननाजेन जातो नित्योत्सुकः काकूतीवीररुद्रः॥ उक्तिरसाम्या व्याजोक्तिरुच्यते॥ व्याजोक्तिः सा समुद्धृतवस्तुयत्र
निगृह्यते॥ यत्र प्रकाशवस्तु निगृह्यते न ह वाक्तेन चि व्याजेन प्रकाशयते साम्याजोक्तिः यथा॥ स्तोणी वाणी
ग्रहणसमये समदाभो महर्षे सर्वंगीनो नृपतिरित्युक्तः काकूतीयान्वये दुः॥ धीरो दाता शिरीससलिलैः
किंतुराज्याभिषेकः कर्तव्यस्या भेदतिमृदु हसन्वीसते मंत्रिचक्षुः॥ अत्र स्तोणी वाणी ग्रहजनितं ते महर्षे
धीरो दाततया प्रतापरुद्रदेवेन महाभिषेकसलिलसैय व्याजेन प्रजादयता मंत्रिणो पृथक्ते॥ व्याजो
क्त्या किंचित् साम्या मीलनमुच्यते॥ मीलनं वस्तुना यत्र वस्तुतरनिगृहणं॥ यत्र वस्तुनावस्तुतरं प्रकाशितं भ
वति समीलनालंकारः॥ संहिविधः॥ सहजेनागंतुकृतिरोधानं॥ प्रागंतुनैवा सहजनिगृहणं॥ यथाक्रम
मुदाहरणं॥ उग्रैः काकूतिवीररुद्रनृपतेर्दोर्दंडविजृम्भितैर्युद्धः प्रावृणवर्जितेषु पतिषु वृत्तिप्रलीनात्मसु
विषन्निवृत्तिरस्मरज्वरजुषामंगोद्विषग्रोषितां॥ संक्रांतोपिनलस्यते पथिमहनुष्मा चिरं मारवः॥ अत्र
सहजेन रिपुका मिगतेन स्मरानुलोषणामार्गवशादागंतुकृजोष्मातिरोधीयते॥ यथा॥ प्रतापरुद्रस्य भुज
प्रतापान्तर्भयाद्भूमिभुजामजस्रं॥ स्वदाभ्रकंपाद्युदयेप्यनंगोष्मा स्त्रियः प्रेक्षिणविश्वसति॥ अत्र स
यजनितेन कंपादिनागंतुकेन सहजस्य प्रेमजनितकंपादोस्तिरोधानं॥ सामान्यगुणसाम्ये॥ नयत्रवस्त्व

तैरेकता॥ यत्रैकस्य वस्तुनो गुणसाम्येन वस्तु तैरेकाग्र्यं स वतिससामान्यालंकारः॥ कैलाशा दुग्धा र्णवयानहंसे
 धलक्षितेष्वध्वनरेन्दुकीर्तौ॥ त्रयः पुमान्सः प्रथमः वसन्ते स्वसे वदन् संभ्रमते विलोक्य॥ अत्र प्रतापरुद्रन
 रेन्दुकीर्तौ जगत्सु विजृम्भितायां कैलासप्रभृतीनां विमलवस्तुनां वस्तु तैरेकाग्र्यं॥ इतरगुणसंनिधाना त्तिश्र
 यसा म्यान्तद्गुण उच्यते॥ तद्गुणः स्वगुणस्यागादन्यो ह्यष्टगुणग्रहः॥ यत्र नूनं स्वगुणं विहाय संनिहित व
 स्तुन स काशो दुष्टगुणः स्वीक्रियते स तद्गुणालंकारः॥ प्रतापरुद्रदेवांश्चिन्नखजोस्ना विजृम्भितैः नम
 न्नृपतिमानि कुमौलयश्चुचयः कृताः॥ अत्र प्रणमतो भूपतीनां मुकुटाः स्वांशोणप्रभांसुस्काकाकृतींद
 पद्मजोस्नाविन्दुभितेभूतधवलमानमुद्रंति॥ तस्मातिपद्मादृतद्गुणो निरूप्यते॥ सतिहेता वनद्रुपस्वी
 कारः स्वादृतद्गुणः॥ यत्र संनिधानरूपहेतौ सत्यपि अन्यगुणस्वीकारो नास्ति प्रसावतद्गुणः॥ यथा॥
 ईशानं समिधा जगत्पटितं श्रीलाहासो ज्वलेदयार्तिं परि तस्तदंग विलसन् नील धुतिद्योतिते॥ ब्रह्माणं
 निष्ठा चरत्यनुमिलतु स्वर्णप्रभाभासुरे पुष्पनरुद्रनरेन्दु कीर्तिविभवस्वामे वसुभां उविं॥ अत्र हरि
 हरविरिंशीनां समीपवर्तिषु जगत्सु तत्तन्नाना प्रभासमग्रेष्वपि निरंतरं विहरमानस्य प्रतापरुद्रनरे
 द्रयशसो निरंकुशस्वकी यएव धवलमाना विजृम्भते॥ अतद्गुणे किंचित्सुकांतत्वात् विरोधस्य विरोधालंका
 रो निरूप्यते॥ अभासत्वे विरोधस्य विरोधभास इष्यते॥ यत्र प्रथममाभासतया प्रतीतो विरोधः पर्यव
 साने परिहीयते स विरोधालंकारः॥ तत्र जातेर्जासादिना सह विरोधे चत्वारो भेदाः॥ क्रियायाः क्रिया
 गुणद्वयैः सह विरोधे त्रयो भेदाः॥ गुणस्य गुणद्वयाभ्यां विरोधे द्वौ भेदौ॥ इयस्य इय्येण सह विरोधे

एको भेदः ॥ एवं दशविरोधभेदाः ॥ जालेर्जाया क्रियया विरोधो यथा ॥ कमलाकूरोपि सति नितरामजडाशयो
 यमुक्ताः ॥ विमलतरवारिधारायासीद्वैरिति शतापकारी ॥ अत्र पूर्वार्द्धे जात्यो विरोधः ॥ कमलाकूरोप्यज
 डाशय इति विरोधादुत्तरार्द्धे जाति क्रिययो विरोधः ॥ विमलतरवारिधारायाः संतापकुरणादत्र श्लेषमूलो
 विरोधः ॥ जालेर्गुणद्रव्याभ्यां विरोधो यथा ॥ अमदस्सर्वसोमोपि मास्वानपि कलानिधिः ॥ वीररुद्रनरेंद्रो
 यमदुतानं विहारभूः ॥ अत्र सर्वसोमोपि अमद इति जातिगुणयो विरोधः ॥ मास्वानपि कलानिधिरिति
 जातिद्रव्ययो विरोधः ॥ कलानिधेरेकत्वाद्व्युत्पत्तिः ॥ अत्रापि श्लेषमूलता ॥ क्रियायाः क्रियाया विरोधो यथा ॥
 धर्मद्विषामर्थमुखां च संगमापादयन्काकूली वीररुद्रः ॥ त्रिवर्गसाधारणगोचरोपि कूरोतिकामद्विषिभावमा
 दं ॥ अत्र त्रिवर्गसाधारणवृत्तेर्धर्मार्थविरोधिषु भंगकरणं ॥ कामारोहो हकरणं च विसृजं ॥ क्रियाया गुणद्र
 व्याभ्यां विरोधो यथा ॥ एष जिष्णुविहारोपि गोत्रबाल्यलालसः ॥ कूरोतिकमलो ह्रासं राजाप्यंधनरे श्वरः ॥
 अत्र जिष्णुविहारस्य गोत्रबाल्यस्य मिति क्रियागुणयो विरोधः ॥ कमलो ह्रासं कुर्वन्नपिराजेति क्रियाद्रव्य
 यो विरोधः ॥ अत्रापि श्लेषमूलत्वेन ॥ गुणस्य गुणेन विरोधो यथा ॥ राजं तो भुवणं राजति जगत्सिन्धो
 हृषीकेशः ॥ रुद्रनरेंद्रकूरं सारं ता विजयं डरां जानतः ॥ रंजयन् भुवनमिदं राजेति यथाश्लाघनीयो सि ॥
 रुद्रनरेंद्रकूरं सारं ता विजयं डरां जानतः ॥ अत्र रत्नत्वं पांडुरत्वं यो विरोधः ॥ गुणस्य द्रव्येण विरोधो यथा ॥
 ज्वलनप्रतापतदोपि काकूतीयनरे श्वरः ॥ भूवाजे वातकोतिशम्भविष्णुप्रियंकरः ॥ अत्र प्रतापतदविति जैवा
 त्क इति गुणद्रव्ययो विरोधः ॥ द्रव्यस्य द्रव्येण विरोधो यथा ॥ विभातिकाकूतींदोयंतदोपि चतुराननः ॥ तथा

चजिष्ठुरित्येष कथ्यते पुराणोत्तमः ॥ एवं दशने दादृशिताः ॥ कायमल्लेषेनापि संभवति यथा ॥ स्वभावदिशि
 रादृष्टिरपि क्व क्वति भ्रमुजः ॥ सर्वांगतापि नीजातां प्रतिपद्यमहीक्षितां ॥ अत्र स्वप्नावद्दिशिरापि तापि नी
 तिविरोधः ॥ अथ विरोधगर्भा लंकारा उच्यन्ते ॥ आधाररहिता धेयमेकं चानेकगोचरं ॥ अत्रावयवसुकर
 णं विरोधा लं कृतिस्तथा ॥ आधारमन्तरेणा धेयो निरूप्यते सुएकविशेषः ॥ एकस्यानेकगोचरवेदितो यो
 विशेषः ॥ प्रकृतस्याशक्यवस्त्वन्तरकरणे नृतीयो विशेषः ॥ यथा क्रममुदाहरणानि ॥ नलनदुषदिलीप
 धर्मपुत्रप्रकृतिनरेस्वरसंभ्रतायशःश्रीः ॥ अनुदिनमधुनाप्युपेयमे श्रीविलसतिका क्वति वीररु
 द्दीप्त्या ॥ अत्र प्राक्कांक्षपतीनामाधारस्तुतांतिरोधानेप्याभ्रसायाः कीर्तनवस्थानं ॥ यथा च ॥ पश्यं
 नोभयविदुषाः ॥ प्रतिनृपाः पम्बासुरः पाभ्वयोरप्यन्तर्बहिरंध्रपार्थिवप्रतिप्रोक्षितकोक्षेयकं ॥ निस्सीमो
 दयावनव्यतिकरप्रभृष्टदोरायधाद्रोच्छेलमदंतिवंपविगतलहंभीयंशोयभ्रया ॥ अत्र भयभांतानां
 शत्रुपत्नीनां प्रतापस्तदनुपतिरेकोप्यनेकप्रतीयते ॥ यथा च ॥ अपारकरुणानिधेस्सदसि वीररुद्र
 प्रभोः प्रसादमधुरत्नतालगतियत्रदृष्टिज्जने ॥ प्रतीदमति किन्नराधिपमशेषकोषोन्नतं न किं कि
 मधितिष्ठति त्रिभुवने शसर्वाधिक ॥ अत्र साधारणो जनः प्रतापस्तददृष्टिपात्री दूतः ॥ किं किं नलभ्य
 तद्रस्यशक्यवस्त्वन्तरकरणमिति ॥ आधारधेयवेचित्र्यादधिकालं करो निरूप्यते ॥ आधारधेय
 योरा नुकं प्यासावो धिको मतः ॥ यत्राभ्रयभ्रयिणोरा नुरुप्यं नास्ति सोऽधिकालं कारः ॥ सदिविधः ॥ आ
 भ्रया ल्यत्वं महत्वाभ्यां ॥ प्रथमो यथा ॥ स्तोके व्रल्लं दुखं विपुलतरतया स्वे स चारहेला संकोचाद्दारा

शीमवदतनुतबोकाकतींद्रस्यकीर्ते॥ एतैः प्रालेयपृथ्वीधररजतागिरिस्वर्नदीशीलभानुसीरांशोराशिमुखैः प्रकटित
मधुनातदनीसावरूपं॥ अत्रप्राश्रयस्यरोदःकुहरस्याल्यत्वमाश्रितस्यप्रतापरुद्रस्ययशस्तोवैपुल्यं॥ क्वपिक्वा
पिकलिंगमालवमहाराष्ट्रागवंगदयोभपास्तादृशेन्यवैभवसमाकांतालताशान्तरा॥ लीनाकाकतिवीररुद्रनृप
तेर्व्यहप्रपंचाश्रयानिस्त्वैतेवलवारिधौविदधतेपूर्तिनकोणेप्यहो॥ प्राश्रयस्यप्रतापरुद्रसेन्यांबुधैर्वैपुल्यं॥
प्राश्रितानामंगवंगकलिंगप्रभृतीनाराज्ञामनीक्षीनीनामल्यत्वं॥ अथविभावनालंकारः॥ कारणानिविनाका
र्यस्योत्पत्तिस्तुविभावना॥ तत्सामग्र्यामनुत्पत्तिर्विशेषोक्तिर्निगद्यते॥ यत्रप्रसिद्धकारणपरित्यागेनकार्यस्य
उत्पत्तिर्निगद्यतेसाविभावना॥ यत्रकारणसाकल्येसत्यपिकार्यानुत्पत्तिः साविशेषोक्तिः॥ यथा॥ प्रतापरुद्रेण
पराजितानांप्रत्यर्थिनांविध्यगुहागतानां॥ तमास्यराश्रीणि समुद्रवंतितेजोसिद्धस्त्रेपिनोद्भवन्ति॥ अत्रतमा
प्रादुर्भावस्यप्रसिद्धकारणान्तरिः॥ तथाविनापितस्योत्पत्तिर्निबद्धा॥ अप्रसिद्धकारणंशोकाद्यस्येव॥ तथाप्र
हस्यकारणेषुसत्सुअपितेजसोनुत्पत्तिरिति॥ अत्रनिष्प्रतापादित्वादितिमित्तमस्येव॥ कार्यकारणविरोधप्रसंगा
दसंगतित्यते॥ कार्यकारणयोर्भिन्नेदेशत्वेससंगतिः॥ यत्रैकदेशवर्तिनोरपि कार्यकारणयोर्भिन्नदेशस्थि
तिर्निबध्यतेप्रसावसंगत्यलंकारः॥ यथा॥ विभ्रसुवधरांगुवधवीररुद्रनरेश्वरे॥ भवत्यनितरा-वनम्रा
सामंतमोलयः॥ अत्रराशिभूभारः अन्यत्रशत्रुषु नमनमिति॥ विरोधप्रस्तावद्विचित्रंनिरूप्यते॥ विचित्रं
स्वविरुद्धस्यफलस्यावाप्त्यर्थमुद्यमः॥ यत्रस्वविरुद्धफलप्राप्त्यर्थमुद्योगः क्रियतेसविचित्रालंकारः॥ यथा॥
प्रतापरुद्रनुपतेरग्रेदूरानरेश्वराः॥ अवरोहंतिहस्तिन्यस्तानरोदुमनर्गलम्॥ अत्रावरोदुमवरोहंतीतिवि

परितः फलप्राप्त्यर्थं प्रयत्नः॥ अथान्योन्यं निरूप्यते॥ तस्यापि विरोधमूलं लेति॥ तदन्योन्यं विधाय तत्रोपाद्य सादक
 ताभवेत्॥ यत्र परस्परक्रियाद्वारं मुखाद्यो सादकं तदन्योन्यालंकारो यथा॥ आरोहतां नदने श्वरेण वीराज
 ते काकुतीराजपीठं॥ आरोहते नो ज्वलन्तु भाजाराजयिलस्त्री मधिकां विनर्त्ति॥ अत्र प्रताप रूद्रभद्रासन
 योरन्योन्यालंकार्यत्वं॥ अत्र विरोधमूलं विषमालंकारः कथ्यते॥ विरुद्ध कार्यस्योत्पत्तिर्यत्रानर्थस्य वा भवेत्
 विरुद्ध चटनावासो विषमालंकार इति स्त्रिया॥ यत्र कारण विरुद्ध कार्यस्योत्पत्तिस्तदेकं विषमं॥ अकार्यभूतस्या
 नर्थस्योत्पत्तिर्द्वितीयं॥ विरुद्धये विस्तुनो संघटने तृतीयं विषमं॥ प्रथमं यथा॥ राज्ञः काकुति वीररूद्रनृपते
 रवृद्धात्तमालप्रभादुद्धतांशुद्विंदुकांतिधवलं कीर्त्तिभ्रियं पश्यता॥ लोकानामुरवेरिपादकुमला तावियनि
 म्मगांश्रुत्वासंप्रति विस्मयाद्विरमति प्राप्ता नुभावं मनः॥ अत्रातिनीलवर्णां रवृद्धधवलस्य यशसस्समु
 त्यत्तिः॥ द्वितीयं यथा॥ जास्तां जयाशारिपुभूतानां संग्रामसीमानमुपागतानां॥ प्रताप रूद्रस्य विलोकनेन
 भ्रश्यंति जीवैः सममायुधानि॥ अत्र समोद्योगेन केवलं विजयस्यानुत्पत्तिर्वा वृत्ती विमंशानरूपानर्थोत्प
 त्तिरपि॥ तृतीयं यथा॥ कुभपालादृग्विनवमहनीयप्रभृतयः कुचेयं कौतारस्थितिराशि वृत्ते कुनिलयाः॥ रू
 त्तिप्रे संप्रे संवनभुवि रिपू रूद्रनृपतेः प्रतापश्लाघंते शबरवरवीराः प्रतिदिशः॥ अत्र महानगरनिवासयो
 ग्यानां राजानां शिवानां विरुपानां संघटनं॥ एवं विरोधगर्भमलंकारा निषीताः॥ अधुना विषमबोधम्यस्मिन्
 निरूप्यते॥ सासमालंकार्यो गे वस्तुनोरनुत्पयोः॥ यत्रान्योन्यानुत्पपदार्थसंघटनं क्रियते ससमालंका
 रः॥ बिजाजो सक्लाजोलंसी एससप अवरुंदंमि॥ संसुटिजो पासुसणिजं सभो उकुजं धो जयवंह्ना॥ अत्र प्र

तापसदेणसकलविद्यानां लक्ष्याप्रयोग्यः॥ अथ गम्योपम्यालंकार प्रस्तावः॥ प्रस्तुतानां तथा न्येषां केवलं तुल्यधर्मतः
जोपम्यं गम्यते यत्र सामानादुल्लेखयोगिता॥ यत्र केवलं प्रस्तुतानां वासमानधर्म संबंधादौपम्यं गम्येतां तुल्ययोगिता॥
प्रस्तुतानां यथा॥ भद्रासनाध्यासिनी वीररुद्रैर्तुल्यस्तद्वीरगनाम्बु॥ अन्वारतभ्रांतिविशेषभाजः प्रतिक्षणं
पांडुरतां भजंते॥ अत्र कीर्त्तनो द्विषदंगना तांच प्रकुरिणी कृतं पांडुरतां भजंतीति समानधर्मः॥ अत्राकरिणीका
नां यथा॥ कर्मेदुपन्नगधीडा हरिकुरि कुलाद्रयः॥ त्रियोनिस्सारतां प्राप्ता का कृती दे मही भृति॥ अत्र कर्मेद्रुप्र
भृतीनां प्रकुरिणी कृतं॥ निस्सारतां प्राप्तिरिति समानधर्मः॥ अत्र गम्यमानौपम्यं वैवस्विकं न वास्तवं॥ अथ
दीपकं॥ प्रस्तुता प्रस्तुतानां तु सामास्ये तुल्यधर्मतः॥ जोपम्यं गम्यते यत्र दीपकं तं निगद्यते॥ यत्र प्रस्तुता प्र
स्तुतानां समस्तानां च समानधर्म संबंधे नौपम्यं गम्यते तदीपकं॥ तस्य धर्मस्यादि मध्यांतगत्वेन
त्रिविध्यं॥ प्रादि दीपकं यथा॥ भाद्रनलेन कज्जुमर उल्लिखेन सौरिणा तेलदा वारो न कज्जोणा कलिज्जुं
वीररुद्रेण॥ तव जनिना तपो जयना धर्मराजेन॥ अत्र नलरामधर्मपुत्रैः कृतत्रेता दायराः शोभंते॥ तथा
वीररुद्रेण कलियुगं शोभत इति जोपम्यं गम्यते॥ मध्यमदीपकं यथा॥ भाद्ररणी एकलपि हिरे न दयो नृवर
पुणी मां च दो॥ सुति एक मलस भवो कीर्त्ति पृथजवरं देवि सुति ए मृग॥ अत्र भागीरथ्या दिग्निस्समुद्राद
यो यथा॥ तथा कीर्त्तिप्रतापरुद्रो राजतम् नौपम्यं गम्यते॥ जननी दीपकं यथा॥ सुरलो सुरणा भो नरलो अ
वीररुद्रनरणा हो कपिलो अर्धपिणा हो रं खड्गि रूपां द वयो ह्य॥ यथा सुरलोक कपिलो को सुरनाथ पूणि
नाथाभ्यां रसितौ तथा रुद्रेण नरलो को रसित इत्यौपम्यं गम्यते॥ अथ पदार्थगतालंकार इयानंतरं वाक्या

र्धगतमलंकारद्वयमुच्यते॥ यत्र सामान्यनिर्देशः पृथक्वाक्यद्वयो यदि॥ गम्योपम्यभितासास्या प्रतिवस्तु
 पमामता॥ यत्र वस्तुप्रतिवस्तुभावेन सामान्यं वाक्यद्वये निर्दिश्यते॥ तेन गम्योपम्या प्रतिवस्तुपमा
 मता॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां द्विविधा॥ प्रथमा यथा॥ मंधानाचल एवैकः समः सिंधुविलोडने॥ प्रताप
 रुद्र एवैकः शक्तः शत्रुविलोडने॥ यथा समुद्रविलोडने मंधानाचलेः समस्तया शत्रुविलोडने प्रता
 परुद्र एवैकः पटीयान्तनरंजने॥ चंद्रादृते सप्तो नान्यत्र कोरपरितोषने॥ अत्र यथा चंद्रेण च कोर
 परितोषप्रक्रियते तथा शूररुदेण जनरंजनं क्रियत इति वैधर्म्ये नौपम्यगम्यते॥ यत्र वाक्यद्वये विंब
 प्रतिविंबतयोच्यते॥ सामान्यधर्मो वाक्यद्वये स्तदृष्टांतो निर्गद्यते॥ यत्र विंब प्रतिविंबभावेन सामान्यं
 वाक्यद्वयं निर्दिश्यते सदृष्टांतालंकार उच्यते॥ सोपि साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां द्विविधः॥ प्राशो यथा॥ सोणी
 विभ्रतिभूभृतः कृतिपये कपिप्रतिष्ठापुनः स्वर्णादेदिगशा वासनगरी संदिग्धबुजभ्रियः॥ राजानोज
 नरंजनं विदधता श्रीवीररुद्रप्रभोः कोप्यन्यो महिना जगत्त्रयधुराधोरयवैश्रालिनः॥ अत्र प्रता
 परुद्रस्य मेरोत्रविंबप्रतिविंबभावादौपम्यगम्यते॥ वैधर्म्येण यथा॥ काकतींद्रुपादृष्टिमात्राज्जा
 प्रतिसंपदः॥ तावदब्जानिनो भ्रातिया वन्नोदेति भानुमान्॥ यथा सास्यदुदयमात्रेण पद्मानि समुन्मी
 लतितथा प्रतापरुद्रदयावलोकनमात्रेण संपदसंभवतीति वैधर्म्येण विंबप्रतिविंबने॥ अथ ग
 म्यमानौपम्यप्रस्तावनिर्देशनालंकारो निरूप्यते॥ असंसर्गधर्मयोगादुपमानोपमेययोः॥ प्रतिविंब
 वक्रियागम्या यत्र सास्या निर्देशना॥ यत्रोपमानधर्मस्योपमेयगतत्वेन निबद्धस्यान्वयासंभवात्तत्सं

बंधार्थं प्रतिबिंबकुर्यात्माप्तिप्यते ॥ सा एकानि दर्शना ॥ तद्विपर्यये द्वितीया ॥ रिपुनिमिरमुदस्य न नसिंहासनस्थ
 स्त्रिभुवनमहनीयः काकतीयसितीशः ॥ वहति महिमविभो ह्यसतीसामहिरयामुदयस्त्रिस्वरिचडाचुंबित
 स्त्रीपुमानोः ॥ अत्र तीव्रमानोरनिरयायाः प्रवृत्ते संसवा दभिरया सदृशी महीरया वहतीति प्रतिबिंबका
 रणात्पुनः ॥ उपमेयधर्मस्य उपमानेऽसं सवाद्यथा ॥ वीररुद्रनरे इत्ययशो वै सद्यसंपदः ॥ लक्ष्यं ते सीरवा
 राक्षी लोलादर्पणमंडले ॥ अत्र यशो वै सद्यस्य दुग्धाणवेः सं सवात्तसादृश्यापगमेन बिंबप्रतिबिंबगम्य
 ते ॥ क्वचिन्निषेधवशादाक्षिप्तया प्राप्या बिंबप्रतिबिंबकुर्यात्सेवोयथा ॥ काकतीं इद्विषत्वांताया वंस्यः प्र
 तिकाननं ॥ पद्मां मुच-सुलक्ष्माभ्यां स्य लेरत्ने सुलभ्रियं ॥ अत्र विमुच-तीति निषेधात्सुर्वरत्ने सुलभ्री
 प्राप्तिराक्षिप्ता ॥ ॥ नेदप्रधानसाधर्म्यमुपमानोपमेययोः ॥ अधिभ्या ल्यत्वकथनात्कतिरेकः सुउच्यते ॥
 यत्रोपमानादुपमेयस्याधिभ्येनवान्यनत्वेन प्रतिपादनेन प्रधानसाधर्म्यमुपगम्यते स व्यतिरेकालंका
 रः ॥ दिनवृत्तिरुमुदैश्रतो नरागमुद्राक्षिनिपराज्जि परं सहोरुहाणी ॥ कुवलयकुमलादुत्तप्रकाशः प्रसव
 तिविभ्वसुहृत्प्रतापहृदः ॥ अत्र विशाक्षिनोरसं सवेन सर्वप्रियं कर्त्तुं नोपमेयफूतस्य प्रतापहृदस्याधि
 ब्यं ॥ कुवलयकुमलादुत्तप्रकाशादतिश्लेषसूमुखापितो व्यतिरेकः ॥ अथ श्लेषालंकारो निरूप्यते ॥ प्रवृ
 ताप्रवृत्तोभयगतमुक्तं चेदशब्दमात्रसाधर्म्यं ॥ श्लेषोयं ॥ श्लिष्टत्वं सर्वत्राद्येदयेनां ते ॥ यत्र केवलप्रवृत्त
 योः केवलाप्रवृत्तयोः श्लेषः कथ्यते ॥ तत्र प्रकारद्वये विशेषणविशेष्यश्लिष्टता ॥ प्रवृत्ताप्रवृत्तविषयेत्य
 केदेविशेषणमात्रश्लिष्टता ॥ विशेष्ययोरपिश्लिष्टत्वं शब्दातिमूलध्वनिप्रसंगान् केवलप्रवृत्तयोः केव

लविष्टतयोत्र एकशब्दगोचरत्वेन ध्वनिशङ्कात् तत्रार्थप्रतिपादनेऽप्रस्तुतत्वेन प्रस्तुतत्वेन वा वैषम्याभावादभि
धेयसमर्थाप्रस्तुता प्रस्तुतविषये तु अभिधायाः प्रस्तुतैकपरान्तत्वात् अप्रस्तुतार्थप्रतिपत्तिर्यजपरायस्यैव
तथाचोक्तं काव्यप्रकाशे ॥ अनेकार्थस्य शब्दस्य वाचकत्वेनियन्त्रिते ॥ संयोगादोरवाच्यार्थाधीकृत्यावृत्तिरज
नमिति तदेवं त्रिविधश्लेषः ॥ न च केवलप्राकरकयोर्थथा ॥ सदृशकाकृतीं दोषं महाकुलमहीभृतां ॥ शिरो
महीतसन्मार्गस्युरक्तुटकसंपदां ॥ अत्र महाकुलानां हरिभ्रं प्रभृतीनां कुलपर्वतानां च नुपमानत्वेना
प्राकरणीकत्वं ॥ प्राकरणीका प्राकरणीकयोर्थथा ॥ विहिततरिपुरोभूतौ विलसत्सर्वमंगलं ॥ राजमौलि
प्रतापांगरुदोरुद्वयवस्ति ॥ अत्र प्रतापरुद्वयोः प्राकरणीका प्राकरणीकत्वं विशेषणमलवैविध्य
मूलत्वात् ॥ अथपरिकुर उच्यते ॥ यत्रभिप्रायगर्भास्याद्विशेषणपरं यत् ॥ तत्राभिप्रायविदुषामसौपरिकुरो
मतः ॥ यत्रविशेषणानि साभिप्रायणि निबध्यन्ते सपरिकुरालंकारः ॥ यथा ॥ अराजोसादववंशपार्थिवम
णोः प्रख्यातशौर्यभ्रियस्त्वगतुंगतरंगसैन्यमह तोमानैकवित्तस्य च ॥ सशोरुद नरेन्दनायकचमनाये
न केनाप्यधोक्षिप्तस्याचरितानि सेवनपतेज्जानाति सागोत्तमी ॥ अत्रराज इत्येवमादिविशेषणानि
उत्प्रागगर्भाणि ॥ ॥ अथासेपालंकारः ॥ विशेषबोधाद्योक्तस्य वक्ष्यमाणस्य वा भवेत् ॥ निषेधाभासकथ
ननासेपः स उदाहृतः ॥ यत्रविशेषणप्रतिपत्त्यर्थमुक्तवक्ष्यमाणयोः प्राकरणीकयोर्निषेधाभासः कथ्यते
स उदाहृतः ॥ उक्तविषये वस्तुवाक्यनं वा निषिध्यते वक्ष्यमाणविषये कथनमेव निषिध्यते तत्रापि सा
मान्यरूपेण निषेधः ॥ अंशोक्ता वंशान्तरस्य निषेधः ॥ एवं चतुर्विधो यमासेपः ॥ क्रमेण यथा ॥ नरेन्दम

लेन वयं तव संदेशं हारिणः॥ जगत्कुटुंबिनः कश्चिन्न शत्रुरितिकथ्यते॥ अत्र राजसंघविग्रहकारिणामुक्तौ
न वयं संदेशं हारिण इति यस्तु निषेधः॥ स चानुपपद्यमानं संघविग्रहकालोचितकैतव वचनपरिहारेण
तत्त्ववदिवपर्यवसितं सर्वजगत्प्राप्तकस्य तव शत्रुभावेन नावलोकनीयं राजानः किं नृभृत्यरूपेण संरक्षणीया
इत्यादि विशेषमाप्तिपतिः॥ कथननिषेधो यथा॥ वयमंशरणादये योक्तिः कथंचित्ते जगत्सि वयं शरणे त्रायस्वास्मानि
ति स्पष्टमसता॥ सकलजनतारसादसि वयि प्रणम्य इति त्रिभुवननमस्कार्यसिद्धं प्रतापमहीपते॥ अयं वयमंशर
णा इत्येवमाहुतिः कथनिषेधाभासत्वादवश्यं पालनीयत्वादिविशेषः पुनीयते॥ वयमाणा विषये सामान्यप्रति
क्षया विशेषकथननिषेधो यथा॥ विज्ञापयामस्ते किंचित्काकतीयकुलोद्गृह॥ विज्ञाप्यते किमथ वा सर्वज्ञे रक्षयेत्वे
यि॥ विज्ञापयाम इति सामान्यप्रतिज्ञया विशेषकथननिषेधाभासात्सर्वथा वयं संरक्षणीया इति विशेषमाप्तिपत्यते॥
जंशोक्ता वशांतरस्य निषेधो यथा॥ प्रतापत इत्ययं सिद्धते जादे वंचतदि क्रमदत्तहस्तं ययंचतल्लोपमसारसाज
स्तद्युक्तमेव यदि वा किमुत्ते॥ अत्र प्रतापत इति महीयानुपपत्त्या इत्यंशोक्त्या यदि वा किमुत्ते रिसंशं तरनिषेधा
भासेन सर्वथा प्रणामे प्रसादनीयं न प्रातिपक्षमवलंबनीयं युष्माभिरिति शत्रुस्त्रीवचनं ग्याविशेषमाप्तिपत्यते॥
प्रतिष्ठविध्याभासोपि प्राप्तोपपत्त्यगम्यते॥ यथा चेष्टनिषेधस्यानुपपद्यमानतया प्राभासत्वं॥ तथा प्रति
वृत्तिविषयेऽप्यनुपपद्यमानतया प्राभासत्वं॥ यथा॥ नायं प्रतापत इत्येवं संयजसि चेतस्य ज्ञा॥ अरण्यगृह
मेधिन्यारोतिरन्यस्यते मया॥ तत्रानिष्ठभूतं प्रतापत इत्यादौ संवायज नंतदिपुत्राभिन्याविधीयते॥ सवि
धिरनुपपद्यमानप्राभासे पर्यवस्यति॥ अरण्यगृहमेधिन्यारोतिरन्यस्यते इति॥ अनेन विध्याभास एव
उपबृंहितः॥ अथ गम्यप्रतावाद्याजोक्तु निरुच्यते॥ निंदया वा चमया यत्र स्तुतिर्वावगम्यते॥ निंदया वा ज

स्तुतिरसौ मता ॥ यत्र निदा कथनमुखेन स्तुतिर्गम्यते ॥ कासा ॥ यत्र स्तुतिमुखेन निदा प्रतीतिस्साहितीया व्याज
 स्तुतिः ॥ यथा क्रमेण ॥ का कृती यो विभोः कीर्त्या को वाद्याधव लीकृतं ॥ यत्तदीयार्थे वक्त्रेषु दृश्यते कालिमा म
 हान् ॥ स्तुत्यानिदायथा ॥ प्रतापरुद्र नृपतेरहो साहसिकादिषः ॥ यदि दान्युदधीन्द्रो लानारो हंतिसमंततः ॥
 अथ गम्य प्रस्तावाद् प्रस्तुत प्रसंगोच्यते ॥ अत्र प्रस्तुतस्य कथनात् प्रस्तुतयत्र गम्यते ॥ अत्र प्रस्तुत प्रदांसे
 यसां रूप्यादि नियंत्रिता ॥ यत्र सारूप्येण सामान्य विशेष सावेन कार्य कारण सावेन वा प्रस्तुत कथनात् प्रस्तु
 त प्रतीतिस्तत्रा प्रस्तुत प्रदांसा ॥ अत्र प्रस्तुतात् प्रस्तुत प्रतीतिरियनेन समासोक्तिर्यावृत्तिः ॥ न च कार्य कारण
 प्रतीतावनुमानांतर्भावशङ्का ॥ अनुमानात् लंकारे प्रत्याग्य प्रत्यायक्योर्द्वयोरेव प्राकृतिक्वाभ्युपगमात् ॥
 अनेन पर्यायोक्तेर्यावृत्तिरपि ॥ न वायं ध्वनिः ॥ प्रतीयमानस्य वाच्यसिंह्यंगत्वात् ॥ तत्र सारूप्येण यथा
 प्राज्ञास्तु प्रशमित वासनोदयेभ्यः किल लब्धं प्रमरगणो जतरत्तुभ्यः ॥ पुनो नवनवसौर सप्रसन्नैरामोदिदा
 तिनिवासमारभध्वं ॥ अत्र भ्रमरवृत्तातेन सर्वानसंपूर्णविभवानुवैश्वरानुविहाय सकलगुणपूर्ण
 र्णः सर्वजनानंदी प्रतापरुद्र एक एव सर्वेषां विदुषां सैव्य इति प्रस्तुत प्रतीयते ॥ सामान्यादि विशेष प्रतीति
 र्यथा ॥ यदास्विनीपद्मवस्य सृष्टिरुत्पादयित्री नृपशेखराणां ॥ तत्पुलकनालालनभाग्यभोग्यो जात
 भिरान्धमलोक एषः ॥ अत्र प्रतापरुद्रस्य गुणगुणमहत्त्वे प्रस्तुते सामान्यमभिहितं ॥ विशेषस्तु सामा
 न्यप्रतीतियथा ॥ इंदुमनाविनयेनुदणभणद्रपं द्रुसक्रोदहं लोवि ॥ पंभूस्तु जविणचिंपदवृत्तिज्जाएवि
 रिसिसिदि ॥ अत्र मुग्धानां संगममहती लज्जितिसामान्ये प्रस्तुते विशेषोभिहितः ॥ कार्य कारण प्रती

तिर्यथा। गाथा इवापि वा जाता न च इव महादयः॥ महीमवस्यत्यस्मिन्काकतीयकुलेऽपि॥ अत्रार्णवादीनां ग
धत्वादिभिः कार्यभूतैरप्रस्तुतैः कारणभूतं प्रतापरुद्राद्यैर्गोभिर्यादिप्रतीयते॥ कारणकार्यप्रतीयथा॥ प्रताप
रुद्रनृपतेर्धर्मि श्रीकृष्णशास्त्रिनः॥ जातामपि कृपादृष्टिः किं वदिस्यसे सखे॥ अथ कथमिदृशी महाभाज
नमधुना भवसीति कार्यं पृच्छते॥ सविस्मयाय सुहृदे कारणभूता प्रतापरुद्रदृष्टिरभिहिता॥ वाच्यस्य संभवा
संभवो भयरूपतया यथा संभवं भेदाः स्वयं दृष्टव्याः॥ गम्यत्वप्रस्तावा सूर्ययोक्तुमुच्यते॥ कारणं गम्यते य
त्र प्रस्तुता कार्यवर्णनात्॥ प्रस्तुतत्वेन संबद्धतस्य योक्तुमुच्यते॥ अप्रस्तुतस्यै कार्यस्य वर्णनान् प्रस्तुतमे
व कारणं गम्यते तस्य योक्तुमयथा॥ प्रतिभूपालमुद्रात्तदर्थिका स्वाजिधुसया॥ प्रस्ताव्यंति गत्राणि वृ
कतीयचमूचराः॥ अत्ररिपुनगरी दीर्घिका वारिविहारेण प्रतापरुद्रचमूचरकर्तृकेन कार्यभूतेन समर
प्रारंभ एव स्वपुराणि विहाय पलायिताः॥ प्रतिनृपा इति कारणं प्रतीयते॥ अप्रतीपः॥ आसिपनुपमान
स्यैवैवमर्थं न कथ्यते॥ यवोपमेयभावः स्यात्तत्प्रतीयमुदाहृतं॥ यत्रोपमेयस्य लोकोत्तरत्वात् उपमाना
स्यैव क्रियते तदेवं प्रतीयं॥ यत्रोपमेयस्य उच्चमानं लंकृत्य ते तद्वितीयं॥ आद्यं यथा॥ कीर्त्तौ प्रतापरुद्रस्य
विलसं स्यादिति॥ किमर्थमुदयस्त्रेष्णि - ज्ञा शशालां छनः॥ काकतीयकुले लक्ष्मीपतिरेव न संशयः॥
अनेन कथमल्पज्ञैस्सुमेरुरूपमप्यते॥ अथ तर्कमूलालंकाराः कथ्यन्ते॥ साध्यसाधननिर्देशस्वनुमान
मुदीर्यते॥ रूपकहेतुकत्वेन कादनुमानवैलक्षण्यं॥ यथा॥ रजोधूमस्सेना व्यातिक्रान्तवौ यत्प्रसरति स्फु
ल्लिगादृश्यं तेन टघटितकोसेयकभुवः॥ ततो मन्येया त्रा मुचिसमयजोरुद्रनृपतेः प्रभूतः कोपाग्नि

दृष्टिरिष्टुत्तपालनगरी॥ अथ काव्यलिङ्गं॥ यथा॥ प्रतापरुद्र इत्येषा काव्यिचं वासरीभुभा॥ हृदितां विभ्रतोभूपा
 वशीकुर्वेति संपदः॥ अत्र वाक्यार्थगतो हेतुः॥ पदार्थगतो यथा॥ म्रानापिभूतां फालल्लिपिरुद्धसिता पुनः॥
 प्रतापरुद्र देवांश्चिन्नखजोऽस्मात्तोऽसिताः॥ अत्र पूर्वपरिभूतानायाभूपा लफाले लिपेः पुनरुद्धासं प्रतापरुद्र
 चरणनखचंद्रिकासेचनाहेतुस्तस्य विशेषणगतत्वात् पदार्थगततोक्तिः॥ अथार्थोत्तरन्यासः॥ कार्यकार
 णसामान्यविशेषणां परस्परं॥ समर्थनं यत्र सोर्धोत्तरन्यास उदाहृतः॥ यत्र कार्यकारणभावेन सामान्य
 विशेषभावेन वा प्रकृतसमर्थनं क्रियते सोर्धोत्तरन्यासः॥ कार्यकारणभावेन यथा॥ भूपाः प्रतापरुद्रस्य
 नतासवतनोन्नतः॥ उन्नतान्नमस्येष नतानुन्नमस्यस्यपि॥ अत्र फलरूपेणो नयेन नमस्त्वं का
 रणं समर्थितं॥ सामान्यादिशेषसमर्थनं यथा॥ उद्दिष्टा रुद्रनरे म्वरस्य रणाप्रदाने प्रतिपत्तुपाः॥ वि
 भयभीतिचित्रमचेतनभ्यो भीतस्य सर्वं नय कुरिन्न॥ अत्र भीतसर्वं नय कुरिदति सामान्यं प्रचेतनेभ्यो
 रिष्टुभूपा लाविभ्यतोति विशेषं समर्थयति॥ विशेषा सामान्यसमर्थनं यथा॥ दृष्टा हि महतां संगोद्भवस्ये
 वहिसज्जनः॥ प्रतापरुद्रमभ्येत्य कलिः कृतयुगायते॥ अत्र प्रतापरुद्रसंगमहिम्ना कलिः कृतयुग
 सदृश इति विशेषा सामान्यसमर्थनं॥ कार्यकारणभावेपि कारणत्वात् समर्थनं काव्यलिङ्गेनैव प्रकृतमिति त
 न्नोक्तं॥ अतः प्रकारत्रयमर्थोत्तरन्यासस्य॥ तर्कन्यायमूलालंकारानंतरं वाक्यन्यायमूलालंकारा उच्यं
 ते॥ उद्दिष्टानां पदार्थानां पूर्वपश्चादयथाक्रमं॥ अत्र श्लोभवेद्यत्र तदयथासंख्यमिष्यते॥ यत्र येन क्रमेण
 निर्दिष्टापदार्थास्तेनैव क्रमेण निर्दिश्यते तत्र यथासंख्यालंकारः॥ यथा॥ गाभीर्यतो नस्य मनर्गलं प्रता

परदेसमवेस्यजाता॥ जंभोनिधिषट्पुदिगजेषुसृष्टिप्रयासैकममंस्त॥ अथार्थापत्तिः॥ एकस्यवस्तुनोभावाद्य
 त्रवस्वन्यदापतत्॥ केमुस्यन्यायतस्यास्यादयोपत्तिरलंक्रिया॥ यत्रकस्यचिदर्थस्यनिष्ठितोसमानन्यायात्केमु
 येनायंतिरमापत्तिःसोर्थापत्युलंकारः॥ नचात्रानुमानशंका॥ केमुस्यन्यायसंबद्धरूपत्वान्॥ यथा॥ समंताद्
 द्वेवेर्विविधहृयदिकुलकुलैर्जगत्याक्रामन्नव्यज्जिविधुरस्तेवनपत्तिः॥ नोत्रोद्योदं चंद्रकुटिकुटिले रज्जु
 पतो नृपानन्येषां विपुलितरुषां केवगणना॥ त्रैलोक्यसारोपिसुवर्णशैलः प्रतापतद्रूपानुत्पन्नं॥ नुलस
 मारोदुमपूर्णएवमहोभूतांकाप्रणनेतरेषां॥ अत्रप्रतापतद्रूपेणमेरावप्यसारः॥ न्येषांमहिभूतामर्थाद
 सारत्वंकेमुखादापतति॥ अथपरिसंख्या॥ एकस्यवस्तुनः प्राप्तावनेकत्रैकदायदि॥ एकत्रनियमस्याहिपरि
 संख्यानिगद्यते॥ यदेकवस्तुयुगपदनेकत्रसंभाव्यमानमेकत्रैव नियम्यतेसापरिसंख्याप्रथमादिविधा
 प्रश्नपूर्विकातदन्यथाचेति॥ तयोर्द्वयोर्वर्जनीयस्यशाब्दार्थाभ्यां द्वैविध्यवानुविध्यं॥ तत्रशाब्दवर्जनीयाप्र
 ष्णपूर्विकायथा॥ किंमंडनेत्रिलोक्याः काकतिलिलकोनभावकृत्तिभृन्॥ स्तोतव्यः कसुधियांरुद्रनरेंद्रोनमंदा
 रः॥ आर्चवर्जनीयाप्रश्नपूर्वायथा॥ किंवासोमवितानं लोकानांकाकृतोयकुलकीर्तिः॥ किंसौर्यं वसुमस्या
 रुद्रनरेंद्रस्यभुजावासाः॥ अप्रश्नपूर्विकाशाब्दवर्जनीयायथा॥ रागेधर्मेनविषयस्वरेसंगतिः सत्सदाया
 नास्तिगोष्ठाअसनमनिशं नीतिशस्त्रेनचासे॥ कीर्त्यानिर्याज्जनचतुरज्ञानार्थजातेर्विनोदोविद्याभ्यासेनचप
 रिजनेरुद्रदेवस्यराशिः॥ अर्चवर्जनीयाप्रश्नपूर्वायथा॥ भूरेवभुवनंदेवः स्वयंभूरेवपार्थिवः॥ प्रतापत
 दएवैकशैलेशनगरिमुभा॥ राशिरुद्रनरेंद्रनराधीशोरस्रकैजितविदिधि॥ बलिसन्नन्याभिभवंत्रिदिवे

गोत्रमिच्छया ॥ अलंकारस्यान्यत्वेणधारुत्वातिशयाय ॥ उत्तरात्प्रश्नउन्नेययत्रप्रश्नोत्तरेतथा ॥ बहुधाचनि
 बध्यतेतदुत्तरमुदीर्यते ॥ यत्रोत्तरान्निबध्यमानान्प्रश्नउन्नेयतेतदेकमुत्तरंवारुत्तार्थः ॥ असद्वत्तलोको
 त्तरं प्रश्नप्रतिपादनपूर्वकमुत्तरं ॥ क्रमेणयथा ॥ किमद्यमुसत्तिस्तवसुजनलोकेप्यपह्नोयदज्ञातयं
 प्रभवतियदारुदन्तपतिः तदारभ्योत्तरार्थजनयतिविशदोधर्मविभवोमहीदेवाभ्योद्विधिविभववारंस्तमु
 दितः ॥ अत्रप्रतापरुद्रोयदाप्रभवतितदारभ्यधर्मप्रतिष्ठापूर्णमहीदेवाअपितथोविधसंतोषभाजः
 किमद्यमधुनापृच्छसिइत्युत्तरात्प्रतापरुद्राज्येकिंधर्मपरिपालनमस्तिकिंसुरिभोभस्सुराइतिप्रश्नउ
 न्नेयते ॥ द्विस्तियोयथाव्यायव्याकुलवीजाकोलाहोसंजव्योणसहवासाः ॥ कृष्णारंरंरंरंसिलाकोरा
 प्रोवीरसंदनरनाहो ॥ वाग्यन्यायप्रस्तावादिक्लृप्तयते ॥ ॥ विरोधेनूल्यबल्योर्विकृत्यालं कृतिर्म
 ना ॥ यत्रनूल्यप्रमाणानुद्दिष्टयोर्युगपत्प्राप्तोर्विकृत्यः ॥ औपम्यगर्भत्वाच्चारुचं ॥ यथा ॥ कपालेः क्रि
 यतांमर्द्धाधनुषांबपिनम्रता ॥ पादछायांअनायस्यविंध्यादेर्वा निषेव्यताम् ॥ अत्रप्रतापरुद्रेप्रभ
 वतिराज्ञासंधिविग्रहवाक्याभ्यांनूल्यप्रमाणभ्यांदिरोनमनयन्नमनेयुगपदेवप्राप्तेविरुध्यसा
 द्योगपद्यासंभवेविकृत्यः ॥ विकृत्यप्रतिपक्षस्तत्समुच्चयो निरूप्यते ॥ गुणक्रियायोगपदसमुच्चयउदा
 हृतः ॥ यत्रगुणानांवेनल्यादीनांक्रियाणांक्रियागुणानांचयुगपदवस्थानंसमुच्चयालंकारः ॥ यथा ॥
 प्रतापरुद्रन्तपतोभद्रासनमुपेयुवि ॥ सतांप्रसन्नं हृदयमसतांकलुषमनः ॥ क्रियासमुच्चयोयथा ॥ पं
 चरश्मिणशीरोवविस्तइमज्जगलउमाणो ॥ पुणइमाणो असुणंकएदंइवहसहिजाओ ॥ एतेहिमिन

विषयत्वे उदाहरणे॥ एकविषयत्वेयथा॥ त्रेलोक्यप्रथमाणां कृतिर्महितश्रीरुद्रप्रभो॥ सेवाधर्मचिरयस्य का कृतिपुरे
भूयेषु तद्योचित॥ दारं यांति विप्रो कथंति पुरतो निश्वासमानं च ते शृण्वन्ति प्रत्यंति यांति तनुतां मुह्यन्ति मूर्च्छन्ति
च॥ गुणक्रियासामास्येन यथा॥ देवेका कृतिवीररुद्रनृपतौ जेन प्रयाणो नृसुखेमाद्य इहान्नियतसुदतिविच
लहाजिप्रधावदयं॥ विडम्याननमाकुलास्तुदयनकार्यण्यमाविर्भवमकुपंभाम्यतिसर्वतः प्रतिवनं प्र
स्यर्थिभूमृद्भागः॥ खलेकपोतन्यायेन बहूनां कार्यसाधने॥ कारणानां समुद्योगः सद्वितीयः समुच्चयः॥
यत्रैकं कार्यसाध्यं तन्महामहमिदृशं बहूनां कारणानां मुच्यमानं सोऽपि समुच्चय एव॥ युगपदनेकावस्था
नाद्यथा॥ शुभ्रयशश्शोभमहश्च विद्यानवेशाविमलं कुलं च॥ प्रतापस्तु इत्यनेन चरस्य लोकोत्तरां कृति
मुदचर्यन्ति॥ अत्र यथाः प्रभृतीनां लोकोत्तरकृतिरसंपादने प्रत्येकं हेतुत्वेऽपि खलेकपोतन्यायेन संरम्भः॥
अथ समाधिरुच्यते॥ एकस्मिन् कारणे कार्यसाधने न्यस्यता पतते॥ का कृतालीयनियतस्य समाधि
रुच्यते॥ यत्रैकस्मिन् कारणे कार्यसाधनाया प्रवृत्तेः का कृतालीयतयाऽन्यकारणमवगम्यत कार्य
सुकरं करोति स समाध्यलंकारः॥ यथा॥ रणां कणो रुद्रनेरुद्रो घसमायसां विहितस्तुनीनां॥ वक्त्रेषु
यदायुवशासतं तितृणानिते बद्धसपसपातः॥ अत्र प्रतापस्तु क्रोधशोभयर्थं रणां कणो प्रक्रांतस्तुनी
नोराज्ञां वक्त्रेषु वायुवशात् का कृतालीयतया पतितैस्तृणैः कोपशान्तिलक्षणस्य कार्यस्य सुकरं॥ अथ
लोकन्यायमूलालंकारनिरूप्यते॥ अतीतानागतं यत्र प्रत्यक्षेद्वलक्षिते॥ अस्य दुर्तार्थकथनार
भाविकं तदुदाहृतं॥ यत्राद्रुतचरितोर्वर्णनाद्रुतभाविनोर्वस्तुनोः प्रत्युपायमाणां च भवतिसमा

विकलंकारः॥ न च भूतभाविनो प्रसूतवत् अवभासोक्तिः॥ अथ द्रुतवस्तुवर्णनया भावकानां हृदि भावेनो
 हयाततथा च भावनया पुनः पुनश्चेतसि निदर्शनात् प्रसूतस्य माणसं घटत एव यथा॥ विकृतस्य कम्पिनी
 भावनया तस्याः प्रसूतस्य माणसं॥ न च ये स्वभावोक्तिः॥ तस्या वस्तुस्वभाव यथा वदुर्णनया प्रसूतस्य
 माणसा॥ इह तु यदु तत्त्वेन नापिरस वदाद्यलंकारः॥ तत्र विभावा नुभावा नुविधाने न रसादेर्भावित्वं न च य
 द्रुतत्वेना॥ न च यमुस्त्रेसा॥ अतीतानागतयोः प्रसूतत्वेनाध्यवसायाभावात्॥ न च ये भांति मदं कारुणीति॥
 भावनया अभ्रांतिरूपवान्॥ अतः सर्वोक्तिर्न यवायमलंकारः॥ यथा॥ ध्वजाग्रे काकुतींद्रस्य भांति
 डाक्षतिर्हृदि॥ मृद्धिदुर्दिवदंष्ट्राग्रे यस्यालक्ष्यत मेदिनी॥ अत्राष्टदश दीपयुक्ता या मेदिन्या दंष्ट्राग्रे खिंदु
 रूपतेमि॥ अथ द्रुतवर्णनया तथा विधभावनया प्रसूतवत् प्रतीतिसंभवः॥ अथ प्रसूतौ कालंकारः
 प्रतिपाद्यते॥ बलिनः प्रतिपक्षस्य प्रतीकारेस्तु दुष्करे॥ यत्तदीयतिरस्कारः प्रसूतौ वृत्तदुच्यते॥ यत्र
 बलिनः प्रतिपक्षस्य प्रतीकारो सामर्थ्यात् तदीयतिरस्कारो भवति तस्य नीकं यथा॥ काकुतीयपत्ति
 शौर्यमहात्मन्यद्वतस्वमहिमावदुवाग्निः॥ तद्भीरिमासनाभिमतस्त्रं बाधते निधि मया वहिरतः
 अत्र सादृश्यहेतुवृत्तदीयत्वमिदं लंकारत्वे॥ अथ व्याघातः॥ येन यस्या धितुं वस्तु ते तेनैव क्रियते
 न्यथा॥ अन्येन तदलंकारो विद्याल इति कथ्यते॥ ये द्रुतयेन केचित्कर्तुं येन केन चिन्नाद्यनेन साधि
 तं तद्रुततेनैव साधनेनान्येन कर्तुं यदा न्यथा क्रियते स व्याघातः॥ यथा॥ काकुतीयाभिजाते स्यं
 चाभिजाता धिक्स्थितिः॥ दोभ्यां दधो दयानभपास्ताभ्यामनुदयानुसृजं॥ अथ लोक् न्यायप्रल्ला

लंकारानिर्दृश्यते॥ क्रमेणैकमनेकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥ एकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥ एकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥ एकस्मिन्प्राधारेवर्ततेयदि॥
यत्र क्रमादेकमनेकस्मिन्प्राधारेवर्ततेसएकः पदार्थः॥ नचान्वयोपलंकारः॥ तत्रैकस्यानेकत्रयुग
पदनेन॥ अत्रैकमेण॥ यत्र समादेकत्रानेकत्रमाधेयंसद्वितीयः॥ नचान्वयः॥ तत्राप्येकत्रानेकत्रयुग
पदनेन॥ क्रमेणयथा॥ दृष्ट्यायांकुहनाकृतेर्भगवतोदेवस्यशौरेः पुण्यश्रान्तस्तकमंडलेचिन
भूतः पाताळलोकेति॥ आद्यो वै पतिशेषरस्यमहलः श्रीकाकतीयप्रभोर्बाहोविचधुरीणधारमहितेवदो
सवामेदिनी॥ अत्रैकस्यामेदिन्याः क्रमादेकत्रवर्तनं॥ द्वितीयोयथा॥ यस्मिन्मुखेनितवधूसविधेनृपानांको
र्जद्वयस्तमभवन्नभिमानागर्भाः॥ तेषांप्रतापनृपवीर्यगकातराणांतत्रैवदीनवचनानिसमुद्भवति॥ अथ
संज्ञालंकारोनिर्दृश्यते॥ असंज्ञितसंज्ञार्थप्रकाशस्संज्ञमुच्यते॥ विदग्धमात्रज्ञेयार्थस्ययत्राकारं
ताभ्यांप्रकाशनयत्रसंज्ञालंकारः॥ दृष्ट्यापश्यसीत्यादि॥ अथोदात्तालंकारः॥ तस्यापिलोकन्यायमूल
तैवकारणं॥ तदुदानेभवेद्यत्रसमृद्धंवस्तुवर्ण्यते॥ यत्रमहासमृद्धिशालिनोवस्तुनोवर्णनंक्रियते॥ तत्रो
दात्तालंकारः॥ यथा॥ रम्यानेकशोलाभिधाननगरीमासेदिवांसोबुधाः सोवर्णबुग्दहेषुरत्नरवचितहा
स्तारणेषुस्थिताः॥ आरुह्यांकणभेदिनीषुकलहात्रीडोसकानर्भकान्मोदतेयदेवस्यतद्वृत्ततेस्तन्या
गलीलायितं॥ अथसमानन्यायात्परिवृत्तिर्निर्दृश्यते॥ समन्याधिकानांसमाधिक्यन्यनैर्विनिम
यः परिवृत्तिः॥ समेनसमपरिवृत्तिः॥ न्यनेनाधिकपरिवृत्तिः॥ अधिकेनन्यनपरिवृत्तिश्चेति॥ समप
रिवृत्तिर्यथा॥ सुधारसमुवोवा—चोदंलाकाकतिभ्रभुजे॥ अतो लभतेकवेयसहस्रंगंडसिंदरान्॥

अत्र वाचा सिंदुराणां च समस्त्वे ॥ न्यनेनाधिकपरिवृत्तिर्यथा ॥ उपायनेगावाश्वादि दृष्ट्वा सर्वेधिभूभुजः ॥ प्रता
 पत इ देवस्य लभंते सुखिरां दृष्ट्वा ॥ देयमानस्य प्रतापत इ दृष्ट्वा विलासितस्यैवाधिभ्यः ॥ अधिवेन न्यनप
 रिवृत्तिर्यथा ॥ प्रतापत इत्यरणे जिताः प्रसुखिभूभुजः ॥ दत्ताभूषां विरातेभ्यो लभते वल्कुलदिकं ॥ अत्र य
 ज्यमानादाभरणजाता तज्जादीयमानास्य वल्कुलादे न्यनत्वं ॥ अयम्वयलाभ्यायमलालंकारः ॥ चूर्वापूर्वप्र
 तिपदाहेतुस्यादुत्तरोत्तरं ॥ अतः कारणमालारव्यमलंकरणमुच्यते ॥ यदा पूर्वपूर्वक्रमेण उत्तरं प्रति हेतु
 ताभजते स कारणमालारव्यलंकारः ॥ यथा ॥ विद्यया विनयो कुर्वो विनयेन गुणा र्जनं ॥ गुणैः प्रजानु
 रागश्च क्रमोयं का कृती श्वरे ॥ यत्रोत्तरोत्तरेषां स्यान् पूर्वपूर्वप्रतिक्रमात् ॥ विशेषकृत्वकथनमसावेकावली
 र्मता ॥ यत्र पूर्वपूर्वप्रतिक्रमेणोत्तरोत्तरं विशेषणत्वं भजते स एकाक्यलंकारः ॥ यथा ॥ प्रतापत इ नगरी सुज
 नेतपशोभिता ॥ सुजना स्थित विभवास्थेयं शालिनः ॥ एतस्यापने नोदाहरणं ॥ अयो हनेनापि भवति ॥ यथा ॥
 नतद्राज्यं प्रज्ञायत्र न भवसुर्जितश्रयः ॥ नता प्रजा प्रभुर्वासां न स्वयं का कृती श्वरः ॥ यदानु पूर्वपूर्वस्य संस
 वेदुत्तरोत्तरं ॥ प्रसुखार्था व हंत्वन्तं मालादीपिलमुच्यते ॥ यत्र पूर्वपूर्वस्य उत्तरोत्तरगुणा बहत्वं समासही
 पकालंकारः ॥ यथा ॥ भाग्यभूमामहो प्राप्तः का कृती इभुजां मही ॥ भुजः प्रतापमनु लं प्रतापमजगत्र
 यं ॥ ॥ उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सारालंकार उच्यते ॥ यथा ॥ जगत्सुवसुधाभातितस्या मे काशीलापुरी ॥ काक
 ज्ञाया न्वयस्तत्र तस्मिन् रूढनरे श्वरः ॥ सकलभुवनसारभूतं प्रतापं रुद्रं विषयीकृत वतश्चिराद
 स्यालंकारस्य सार इत्युच्यं मभिधानं ॥ ॥ इति विनायकतावलंकाराणां ५ चालंकारप्रकरणं ॥ ५॥ १॥

असंस्मृष्टि संकरो निरूप्यते। यथा लौकिकालंकाराणां हिरण्यमया दीनां मणिमया दीनां पृथक् सौंदर्य हेतूनां अन्यो
 यसंबंधेन चारुत्वातिशयो दृश्यते। तथा मलंकाराणां रूपकाणां भिन्नसंबंधेन सौंदर्यातिशयः प्रतीयते स च
 संबंधो द्विविधः। संयोगः समवायश्चेति। संयोगेति सततं तुलनायामनवाये स्मरनीरन्यायः। तिलतंडुल
 यायेन संस्मृष्टिः। नीरस्मरनीरन्यायेन संस्करः। जनयोः पृथक् चारुत्वातिशयदसंस्कारधुरंधरत्वं। नर्तका
 लंकारशेषता। तत्र प्रथमं संस्मृष्टि निरूप्यते। तिलतंडुलसंश्लेषेन्यायाद्यत्र परस्परं। संश्लेषे पुरलंकाराणां
 संस्मृष्टि निरूप्यते। यत्र तिलतंडुलन्यायेन परस्परसंबन्धरूपकादयो भवन्सा संस्मृष्टिः। सा त्रिविधा।
 शब्दालंकारगतत्वेनार्थासंस्कारगतत्वेनोभयालंकारगतत्वेन च। शब्दालंकार संस्मृष्टिर्यथा। गुंभ
 संभ्रमगंडसिंधुरधुना निदीरितो वत्तलात्वं गनुंगनुरंगमप्रतिभयभास्पदनस्पंदनाः। तीव्रारंभ
 वत्समुद्रतभरादोपस्पुटतत्तटानिस्सीमाः प्रसरतिरुदन्त्यते जैत्रप्रधानोद्यमाः। अत्र श्लोकादु
 प्रासवृत्त्यनुप्रासयो संस्मृष्टिः। अर्थालंकार संस्मृष्टिर्यथा। काकतीं दुर्वमूर्धत्ते महिमानमुदन्वत। ग्र
 स्तेयादिव दूषध्वजिनीस्तटिनीरिव। अत्र निदर्शनोपमेयोः संस्मृष्टिः। उभयसंस्मृष्टिर्यथा। प्रता
 परुद्रोर्दोमंडलाग्रेण मंडितः। दृश्यते समरे वीरैरुत्पूजः पूजयानिव। अत्र वृत्त्यनुप्रासोपमेयो
 संस्मृष्टिः। अथ संकरो निरूप्यते। स्मरनीरन्यायाद्यत्र संबंधस्या परस्परं। अलंकारीनामेतस्यां
 संस्कारसमुदाहृतः। यत्र नीरस्मरनीरन्यायेनालंकाराणां भिन्नसंबंधो भवति सलंकारः। तस्यागांभिभा
 वे संदेहेन एकवाचकानुप्रवेशेन च त्रैविध्यं। तत्रागांभिभावसंकरो यथा। नृचद्वैतगतिर्निर्गुण
 चटाकादंबिनीसंभवेः सोणीभृलुहकोपरोधपटुभिः प्राचुडिहारादिव। शत्रुस्त्रीवदुला सुवर्षणमिहः

स्माचक्रतापोदयायात्राकाकृतिवल्लभस्य जगतामानंदमातन्वते॥ अत्रयात्रात्रावृद्धिहाररूपमित्युपमा
 लेकारेण जगज्जंटाकादं विनीत्यत्र उपमा प्रसाध्यत इति सजातीययोरंगं निभावः॥ कादं विनीतवृद्धिप
 चेतिसमासाभयणात् क्षाणीभूतकटकोपरोधेयत्रभवेष्टमूलतिशयोक्तिः॥ विजातीयसंकरेयथा॥
 प्रतापरुद्रस्य हृत्पाणधाराप्रत्यर्धिपालेषु पतस्य मंदं॥ प्रसालनाये पकृतस्य यात्रातद्वर्तिनो दुर्लभि
 क्लमषस्य॥ अत्र प्रसालनाये वेद्युत्प्रेक्ष्यादुर्लभिक्लमषस्येयत्र रूपकं प्रसाध्यते इति विजातीययो
 रंगं निभावः॥ एकवाचकानु प्रविष्टसंकरेयथा॥ विजितारिपुरोन्मत्तो विलसत्सर्वमंगलः॥ भुविशंभुरि
 वाभातिकाकृतीयनरेश्वरः॥ अत्र विजितारिद्रुपमा॥ विलसत्सर्वमंगल इति शब्दसाम्यान् श्लेषात्॥ शंभु
 रिवेष्टे कस्मिन्नुदवशाब्देऽनुप्रविष्टौ॥ संदेहसंकरेयथा॥ जातः प्रतापरुद्रं दुःकाकृतीयान्वयाबुधो॥ धत्ते
 जगच्चक्रोराणां प्रसादज्योत्स्निको मृतं॥ अत्र काकृतीयकुलं भोधा विसादो रूपकोपमेययोः संदेहसंकरः
 काकृतीयान्वयाबुधिः॥ अंबुधिर्विवाकाकृतीन्वय इति समसद्वयसंभवात्॥ नचात्र साधकं बाधकं वा प्र
 माणमन्यतरस्यास्तिये नैकत्रपर्ववस्यति॥ साधकबाधकप्रमाणयोर्हि संदेहनिवृत्तिः॥ प्रतापरुद्रनृप
 तेः पारिजातात्समुद्भवाः॥ वतंसयंति दीनाय्यो मधुराः कीर्तिमंजरीः॥ अत्र कीर्तय एव मंजरी इति रूप
 कालंकारेण वतंसयंतीति साधकं प्रमाणं॥ कूणेनाभेदप्रतिपत्तेः बाधकं यथा॥ काकृतीयस्य निस्सार
 ध्वजौ दिशु विजृम्भितेषु॥ व्याकुलो ह्यतसहोद्भूतप्रतिपक्षबलार्णवः॥ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्या
 प्रयोगा इत्यादिना सामान्यप्रयोगस्य उपमानबाधकत्वात्॥ अतः पारिशेष्याद्रूपकालंकारः॥ एवं यथा

संभवमप्यन्येषामप्यलंकाराणां संसृष्टिसंकरौ बोधयौ ॥ तत्र तत्र प्रबंधेषु ॥ इति प्रतापरुदयशोभषण्ण
लंकारग्रंथसंपूर्णः ॥ ५१ ॥ श्रीब्रह्मार्पणमस्तु ॥ ५२ ॥

प्रतापरुद्रलक्षणग्रंथः
समाप्तः

X

108/15

2/32

३१